

აფხაზეთის მ. გორკის სახელობის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ნ. ბ ა ს ი ლ ა ი ა

წინადადების ტიპები
მტკიცებისა და უინაარს-
ინტონაციის ანუ მოღაღობის
მიხედვით

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1983

წიგნში სპეციალური ლიტერატურის ანალიზისა და გამოკვლევათა საფუძველზე ვრცლად არის გაშუქებული თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსის შემდეგი საკითხები: ინტონაცია, სიტყვათა რიგი, წინადადებათა ტიპები მტკიცებისა და რაგვარობის მიხედვით. საკითხები განხილულია ახალი ქართული ენის მასალის გამოყენებით.

ნაშრომის დანიშნულებაა სათანადო დახმარება გაუწიოს მოსწავლე-ახალგაზრდობასა და ქართული ენის მასწავლებლებს.

რედაქტორი ჯ. სილაგაძე

რეცენზენტები: ვ. ჭიჭელავა

ო. მიქიაშვილი

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1993

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

წინადადება არის ენობრივი ერთეული, რომლითაც მეტყველების დროს გადმოიცემა აზრი, ენა კი არის ფონეტიკურ, ლექსიკურ და გრამატიკულ საშუალებათა სისტემა, რომელიც წარმოშობილია საზოგადოებასთან ერთად და რომლითაც ადამიანები ამყარებენ ურთიერთობას, უზიარებენ ერთმანეთს აზრებსა და გრძნობებს, აღწევენ ურთიერთგაგებას, ეუფლებიან კაცობრიობის მიერ დაგროვებულ ცოდნა-გამოცდილებას, მეცნიერებას, ტექნიკასა და კულტურას, ხელს უწყობენ მათ შემდგომ განვითარებას, თავიანთ ცოდნასა და გამოცდილებას გადასცემენ მომდევნო თაობებს.

ენის საურთიერთო იარაღად გამოყენება ხდება მეტყველების სახით (ზეპირად ან წერილობით), მეტყველების ძირითადი ენობრივი ერთეული კი არის წინადადება, რომელიც შედგება ერთი ან ერთზე მეტი სიტყვისგან. სიტყვის საშუალებით ადამიანი მიუთითებს საგანზე, მოვლენაზე, თვისებაზე, რაოდენობაზე, მოქმედებაზე, მდგომარეობაზე, ადგილზე, დროზე, ვითარებაზე და სხვ., წინადადების საშუალებით კი გამოხატავს აზრს, გრძნობას და ამყარებს ურთიერთობას სხვა ადამიანებთან. სიტყვა არის ნომინატიური ენობრივი ერთეული, წინადადება — პრედიკატული, აზრის გადმოცემის ძირითადი ერთეული. ამრიგად, წინადადება არის სიტყვა ან სიტყვათა ორგანიზებული შენაერთი, რომელიც გამოხატავს აზრს ან გრძნობას, ან ორივეს ერთად. გადმოსაცემი აზრი შეიძლება იყოს როგორც სრული, ისე უსრული. ყოველი წინადადება შინაარსისა და ფორმის ერთიანობაა. ერთზე მეტსიტყვიან წინადადებაში წევრებად გამოყენებული სიტყვები ერთმანეთს უკავშირდება როგორც შინაარსობრივად, ისე გრამატიკულად. როგორც განმარტებაშია აღნიშნული, წინადადებით გადმოიცემა არა მარტო აზრი, არამედ ადამიანის სულიერი მდგომარეობაც, გრძნობაც, განცდაც.

პრედიკატულობა არის წინადადების ძირითადი ნიშანი — მიმართება მსჯელობის საგანსა და იმას შორის, რაც ითქმის ამ საგნის შესახებ. პრედიკატი კი წინადადებაში არის იგივე შემასმენელი, რო-

მელსაც თან ახლავს პრედიკატულობის გამოხატვის გრამატიკული ნიშნები — დროის, პირის, მწკრივისა და კილოს, ე. ი. მოძალლობის გაგება.

წინადადებაში სიტყვათა აზრობრივი კავშირი ასახავს საგნებისა და მოვლენების დამოკიდებულებას სინამდვილესთან, მნიშვნელობის მქონე სიტყვები კი გამოხატავენ ამ საგნებისა და მოვლენების აღმნიშვნელ ცნებებს, ამავე დროს ზოგი მათგანი ასრულებს სტილისტიკურ ფუნქციასაც: მნიშვნელობას გამოხატავს ექსპრესიულად, ემოციით მსმენელზე ან მკითხველზე ზემოქმედების მოსახდენად, ან ინტერესის გასაღვივებლად ნათქვამის შინაარსისადმი.

წინადადების, როგორც ძირითადი საკომუნიკაციო ენობრივი ერთეულის, მთავარი ნიშნებია: 1) სიტყვათა სწორად შერჩევა, 2) სიტყვათა მართებულად შეკავშირება, 3) აზრობრივი დამთავრებულობა, 4) სიტყვათა სწორად დალაგება, 5) სათანადო ინტონაცია.

წინადადების აგებისას მთავარია აზრის სწორად, ნათლად და სხვისთვის ადვილად გასაგებად გადმოცემა. აზრი გასაგები არ იქნება მაშინ, როდესაც წინადადებაში სიტყვები კარგად არ არის შერჩეული, გრამატიკულად სწორად არ არის დაკავშირებული ერთმანეთთან, არ არის დაცული სიტყვათა თანამიმდევრობა, არ არის გამოყენებული შესაფერი ინტონაცია, რომელიც ზეპირი მეტყველების დროს წინადადების სათანადოდ გაფორმების მნიშვნელოვანი ენობრივი საშუალებაა.

სიტყვათა რიგი წინადადებაში

სიტყვათა რიგს წინადადებაში აქვს ორი მნიშვნელობა — გრამატიკული და სტილისტიკური, ე. ი. ერთ შემთხვევაში იგი არის ამა თუ იმ აზრის, ხოლო მეორეში — მხოლოდ აზრობრივი ელფერის გამოხატვის საშუალება.

სიტყვათა რიგს გრამატიკული მნიშვნელობა განსაკუთრებით აქვს იმ ენაში, რომელიც ღარიბია საურთიერთო აფიქსებით (არა აქვს განვითარებული ბრუნების სისტემა) და სიტყვის სინტაქსური ფუნქცია წინადადებაში განისაზღვრება გამოყენების ადგილის ანუ პოზიციის მიხედვით. მაგალითად, ძველ ქართულში იმის გამო, რომ ადამიანის საკუთარი სახელი სახელობითსა და მოთხრობითში (ასევე წოდებითში) ბრუნვის ნიშანს არ დაირთავდა, წინადადებაში ქვემდებარედ იყო გამოყენებული თუ დამატებად — ეს ადგილის მიხედვით ირკვეოდა: პირველი სახელი გაიგებოდა ქვემდებარედ, მეორე — დამატებად. წინადადებაში — „ხოლო ჰე როდე მაშინ შეიპყრა იოვანე“ — სუბიექტია „ჰეროდე“, პირდ. ობიექტია „იოვანე“ (-ხოლო ჰეროდემ მაშინ დაიჭირა იოანე). რიგი რომ შეგვეცვალა, მაშინ საწინააღმდეგო აზრს მივიღებდით: „ხო-

ლო იოვანე მაშინ შეიპყრა ჰეროდე“ ამას ნიშნავს: ხოლო იოანემ მაშინ დაიჭირა ჰეროდე“¹. ამ საკუთარ სახელთაგან ერთი მოთხრობით ბრუნეაშია, მეორე — სახელობითში, მაგრამ, რადგანაც ისინი ერთმანეთისაგან მორფოლოგიური ნიშნებით არ არის განსხვავებული, სიტყვათა რიგი თუ არა, სწორად ვერ გავიგებდით წინადადების აზრს — ვერ გამოვიცნობდით გამოყენებულ სახელებს შორის რომელია ქვემდებარე და რომელია დამატება.

ამჟამად საზოგადო სახელების მსგავსად საკუთარი სახელებიც სახელობითსა და მოთხრობითში გრამატიკული ნიშნებით არის გარჩეული, ამის გამო აღნიშნულ სახელთა სინტაქსურ ფუნქციაზე მიუთითებს ფორმა და არა პოზიცია.

სიტყვათა რიგის გრამატიკული ფუნქცია დაძახასიათებელია ძირითადად ე. წ. ამორფული (ე. ი. უფორმო) ენებისთვის, როგორიცაა, მაგალითად, ჩინური ენა. ქართულ ენაში სიტყვათა რიგი ძირითადად თავისუფალია საურთიერთო აფიქსთა სიმდიდრის გამო: წინადადებაში სიტყვები როგორი რიგითაც უნდა დავსვათ, მათი სინტაქსური ურთიერთობა უმთავრესად უცვლელი დარჩება. სიტყვათა გადასმა გამოიწვევს მხოლოდ აზრობრივი ელფერის შეცვლას (მაგ., შდრ. კ ა ხ ა მ ლ ე ქ ს ი წ ა ი კ ი თ ხ ა — ლ ე ქ ს ი კ ა ხ ა მ წ ა ი კ ი თ ხ ა — წ ა ი კ ი თ ხ ა ლ ე ქ ს ი კ ა ხ ა მ...). ასეთ შემთხვევებში სიტყვათა რიგის შეცვლას (პირდაპირი წყობის ნაცვლად სინტაქსურ წყვილებში ანუ სინტაგმებში ინვერსიული წყობის გამოყენებას) მხოლოდ სტილისტიკური მნიშვნელობა აქვს.

სიტყვათა რიგს ახალ ქართულში გრამატიკული მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ ზოგიერთ შემთხვევაში, მაგალითად: 1) ქვემდებარესთან სახელადი შემასმენლის ხმარებისას (ჯერ დაისმის ქვემდებარე, შემდეგ — შემასმენელი), 2) მსაზღვრელ-საზღვრულის გამოყენებისას (მსაზღვრელი უნდა ახლდეს თავის საზღვრულს), 3) კითხვითსიტყვიან წინადადებაში (კითხვითი სიტყვა წინ უსწრებს შემასმენელს) და სხვ. მაგალითად, სიტყვათა რიგით თუ არა, ვერ გავიგებთ, რომელი სახელი რა წევრია (ე. ი. რა აზრია გამოხატული) ისეთ წინადადებაში, სადაც შემასმენლის სახელად ნაწილს თან არ ახლავს ზმნური ნაწილი: მე — დედა, შენ — შვილი — დედა — მე, შვილი — შენ. რადგანაც ასეთ წინადადებებში პირველად დაისმის ქვემდებარე და შეჰლეგ შემასმენელი, ამიტომ ერთ შემთხვევაში ქვემდებარეებია მე და შენ, შემასმენლები — დედა და შვილი, მეორე შემთხვევაში კი პირიქით. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში სიტყვების გადასმამ გამოიწვია სინ-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე — ძველი ქართული ენა (მოკლე მიმოხილვა): ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, თბ., 1947, გვ. 253.

ტაქსური კავშირის შეცვლა, რის შედეგადაც შეიცვალა ამ სიტყვათა სინტაქსური ფუნქცია.

სიტყვის გადასმით ერთი სინტაქსური კავშირის შეცვლა მეორით უმთავრესად შეინიშნება მაშინ, როდესაც განსაზღვრებას მოვაცილებთ თავის საზღვრულს და დაუუკავშირებთ სხვა სიტყვას, რაც იწვევს წინადადების აზრის შეცვლას, მაგალითად: 1) ლ ა მ ა ზ ი ბ ი ჰ ვ ი ნ თ ა აგარაკია — ბიჰვინთა ლამაზი აგარაკია, 2) ჩ ე მ ი ნ ი ნ ო მ ა ს - წავლებელია — ნინო ჩემი მასწავლებელია, 3) მ ე ო რ ე გ ო გ ო ნ ა მ ლექსი წაიკითხა — გოგონამ მეორე ლექსი წაიკითხა, 4) პ ი რ ვ ე ლ ი მ ს ა ჯ ი მოვიდა — მსაჯი პირველი მოვიდა.

ოთხივე შემთხვევაში წინადადების აზრი შეიცვალა იმის გამო, რომ ქვედნდებარის განსაზღვრება გადასმის შედეგად პირველ და მეორე წინადადებაში გადაიქცა შედგენილი შემასმენლის განსაზღვრებად, მესამე წინადადებაში — პირდაპირი დამატების ამხსნელად, მეოთხე შემთხვევაში კი დაუუკავშირდა ზმნა-შემასმენელს და გახდა პრედიკატული განსაზღვრება

ი ნ ტ ო ნ ა ც ი ა

ინტონაცია არის წინადადების გაფორმების, ცნონენელოვანი ენობრივი საშუალება — ხმის აწევ-დაწევა. წარმოთქმის მანერა; გრამატიკის თვალსაზრისით — წინადადებაში სინტაქსური მნიშვნელობის, ექსპრესიისა და ემოციის გამოხატვის საშუალება, რომლის ელემენტებია: 1) მელოდია (კეთილზმონება ანუ მუსიკალობა), 2) ინტენსიურობა (სიძლიერე), 3) რიტმულობა (პერიოდული მონაცვლეობა), 4) ტონი (ხმის აწევ-დაწევა, სიმაღლე), 5) ტემპი (შენელება-აჩქარება), 6) ტემბრი (ხმიერება-ჟღერადობა). ძირითადად, ინტონაცია არის მეტყველების რიტმულ-მელოდიაური მხარე, რომელიც ახლავს წინადადებას წარმოთქმის დროს ამა თუ იმ აზრის ან ემოციურ-ექსპრესიული აზრობრივი ელფერის გამოსახატავად და რომლის დამახასიათებელი ნიშნებია ხმის ცვლა სიმაღლის, სიძლიერის, სისწრაფისა და ემოციური ელფერის მიხედვით, რასაც ძირითადად განსაზღვრავს მოუბრის დამოკიდებულება იმისადმი, რის შესახებაც ლაპარაკია, და ისიც, თუ ვის ელაპარაკება.

ამრიგად, ინტონაცია არის წინადადების აუცილებელი ნიშანი, რომელიც ახასიათებს ყველა სახის წინადადებას (ერთზე მეტსიტყვიანსა და ერთსიტყვიანსაც, ასევე მარტივს, შერწყმულსა და რთულს).

ინტონაციის სინტაქსური როლი არა მარტო დიდია, არამედ მრავალფეროვანიც, სახელდობრ:

1) მიუთითებს წინადადების აზრის დასრულებულობაზე თუ დაუსრულებულობაზე. 2) უცვლის წინადადებას შინაარსს, 3) გამოხატავს სხვადასხვა აზრობრივ ელფერსა (ნიუანსსა) და ემოციას, 4) ერთმანეთთან აკავშირებს წინადადების წევრებს ან თვით წინადადებებს, 5) გამოყოფს ერთ წევრს ან წინადადებას მეორე წევრის ან წინადადებებისგან და სხვ.

ინტონაცია და წინადადების აზრობრივი დამთავრებულობა

წინადადებაში აზრის დამთავრებულობა წარმოთქმისას გამოიხატება ხმის თანდათანობით დადაბლებით სათქმელის ბოლოს. ყოველი თხრობითი წინადადება იწყება ხმის ამაღლებით და მთავრდება ხმის დადაბლებით. ასე წარმოითქმის აგებულების მიხედვით ყველა ტიპის წინადადება, თუ იგი შინაარს-ინტონაციის მიხედვით არის თხრობითი, მაგალითად:

1) სიტყვა უსაქმოდ მკვდარია (ანდ.). კარგი ამსანაგობა კარგი ძმობის ღარი (ანდ.).

2) ერთი პური მეტი მიეცა და პური მეპურეს გამოაცხოვინე (ანდ.). ქათამი ერთ კვერცხს დადებს და ას მეზობელს შეატყობინებს (ანდ.).

3) გონიერი კაცი ქვეყანას ამშვენებს, უგუნური კი ქვეყანას ამძიმებსო (ანდ.). კაცი კაცი უნდა იყოს, თორემ ქუდი სოკოსაც კი ხურავს (ანდ.).

4) ლუკმა მაშინაა ტკბილი, როცა კაიკაცობითაა ნაშოვნო (ანდ.). ის ურჩევნია მამულსა, რომ შეიღოს სჯობდეს მამასა (ანდ.).

ასევე გამოიხატება დასრულებული აზრი ერთსიტყვიანი წინადადებითაც: წვიმს. ცხელა. წავიდა. გაიმარჯვა. შეიძინა. გაუგზავნა. წერის დროს ასეთ წინადადებებში აზრობრივი დამთავრებულობის მისათითებლად იხმარება სასვენი ნიშანი — წერტილი, რომელიც დაისმის წინადადების ბოლოს.

აზრის დაუმთავრებლობა გამოიხატება ხმის ამაღლებით წინადადების გაგრძელების შეწყვეტის ადგილას, რაც წერის დროს მრავალწერტილით აღინიშნება, მაგალითად:

არა, არც იმდენად ღარიბები არიან, მაგრამ... (პ. ლომთ., „უბის წიგნაკი“).

შენ ნუ ყანყალობ, თორემ... (მისივე, „თეთრი ღამე“).

აქ თეთრი ღამეა, კარცერში კი... (იქვე).

ეხ, ერთი თქვენც... (იქვე).

ინტონაცია, როგორც წინადადების აზრობრივი დამთავრებულობის საშუალება, მრავალფეროვანია, მაგრამ გრამატიკაში განიხილავენ მის მხოლოდ შემდეგ ძირითად სახეებს: თხრობითს, კითხვითს, ბრძანებითს, ძახილისას და კითხვით-ძახილისას. ინტონაციის ამ ტიპებით განირჩევა ერთმანეთისგან წინადადებებიც წინაარსის ანუ მოდლობის მიხედვით.

თ ხ რ ბ ი თ ი ა ინტონაცია, რომლითაც მეტყველების დროს წარმოითქმის ინფორმაციის ანუ რაიმე ამბის გადმოცემა წინადადება, რომელიც იწყება ხმის ამალვებით და მთავრდება ხმის დადაბლებით, რაც მიუთითებს წინადადების დამთავრებულობაზე, მაგალითად:

ჩ ე მ ი ა მ ხ ა ნ ა გ ი კ ე თ ი ლ ი ა დ ა მ ი ა ნ ი ა . ჩ ე ე ნ ძ ა ლ ი ა ნ გ ვ ი ყ ვ ა რ ს ს წ ა ვ ლ ა დ ა შ რ ო მ ა .

კ ი თ ხ ვ ი თ ი ა ინტონაცია, რომელიც ახლავს კითხვით წინადადებას, სადაც ხმის ამალვება ხდება იმ სიტყვაზე, რომელიც მოითხოვს პასუხს, საპასუხო წინადადება კი უმთავრესად არის თხრობითი, რომელიც წარმოითქმის შედარებით დაბალი ტონით და გამოხატავს კითხვაში მოცემული აზრის დასრულებას:

ნ ა თ ე ლ ა მ ს კ ო ლ ა დ ა მ თ ა ვ რ ა ? შ ე ნ ი ძ მ ა ს ო ფ ე ლ - შ ი ც ხ ო ვ რ ო ბ ს ? ვ ი ნ უ ე ლ ი ს ა მ ყ ვ ა ე ი ლ ე ბ ს ? ხ ა დ ც ხ ო ვ - რ ო ბ ს ჩ ე ე ნ ი მ ა ს წ ა ვ ლ ე ბ ე ლ ი ?

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი ა ინტონაცია, რომლითაც წარმოითქმის ბრძანებითი წინადადება, სადაც ხმის ერთბაშად ამალვება მოდის შემასმენელზე, მიუხედავად იმისა, წინადადების ბოლოსაა, შუაშია თუ თავშია ეს შემასმენელი, სხვა წევრები კი წარმოითქმის ერთნაირი ტონით, მაგალითად:

შ ე ნ ი ს ა მ შ ო ბ ლ ო მ ა რ ა დ გ ი ყ ვ ა რ დ ე ს მ ა რ ა დ გ ი ყ ვ ა რ - დ ე ს შ ე ნ ი ს ა მ შ ო ბ ლ ო ! გ ი ყ ვ ა რ დ ე ს მ ა რ ა დ შ ე ნ ი ს ა მ შ ო ბ - ლ ო !

(მაგრამ, თუ ლოგიკური მახვილით სხვა სიტყვის გამოყოფა გვსურს, მაშინ, რასაკვირველია, ბრძანებითი წინადადების ინტონაციაც შეიცვლება). ბრძანებითი ინტონაციის გასაძლიერებლად იხმარება დამხმარე სიტყვებიც. მაგალითად, ნაწილაკები — აბა, მოდი, დაე და სხვ.

ძ ა ხ ი ლ ი ს ა ა ინტონაცია, რომლითაც წარმოითქმის გრძნობის გამომხატველი წინადადება, სადაც ხმის ამალვება ხდება ლოგიკურად გამოსაყოფ სიტყვაზე, მაგალითად:

რ ა მ შ ვ ე ნ ი ე რ ი დ ი ლ ა ა ! ვ ი შ , რ ა ლ ა მ ა ზ ი ა ს ვ ა ნ ე თ ი ს მ ფ ე ბ ი ! ძ ა ხ ი ლ ი ს ინტონაციის გასაძლიერებლად დამხმარე სიტყვებიდან უმთავრესად იხმარება შორისდებულები (ვიშ, ოჰ, ახ, ვაი, ბიჭოს...), ნაწილაკები (რა, აკი, როდი, ნეტავი, ეგებ...).

კითხვით-დახილისაა ინტონაციის, რომლითაც წარმოითქმის კითხვით-დახილის წინადადება და გამოხატავს როგორც კითხვას, ისე გრძნობას. იგი ნიშნავს ხმის მკვეთრად ამაღლებას იმ სიტყვაზე, რუმელიც შეიცავს კითხვას. ხმის ამაღლებით წარმოითქმის აგრეთვე შორისდებულიცა და ნაწილაკიც:

უი, ეს რა ამბავია?! განა ჯერ არ წაგიკითხავს?!

მოუბარს არათუ სხვადასხვა, არამედ ერთი და იმავე სიტყვებისგან შედგენილი წინადადებითაც შეუძლია გადმოგვეცეს სხვადასხვა შინაარსი, თუ ამ წინადადებას სხვადასხვა ინტონაციით წარმოვთქვამთ, რადგანაც ინტონაციას აქვს ისეთი სინტაქსური ძალა, რომ მისი შეცვლა იწვევს არა მარტო აზრობრივი ელფერის, არამედ მთლიანი აზრის შეცვლასაც, მაგალითად:

დღეს ყველამ კარგად იმუშავეთ. დღეს ყველამ კარგად იმუშავეთ? დღეს ყველამ კარგად იმუშავეთ!

პირველი წინადადება, გადმოცემული თხრობითი ინტონაციით, აღნიშნავს მომხდარ ფაქტს, გამოხატავს ამბავს და არის თხრობითი წინადადება, ამიტომ მის ბოლოს დასმულია წერტილი.

მეორე წინადადება, გადმოცემული კითხვითი ინტონაციით, აღნიშნავს არა მომხდარ ფაქტს, არამედ კითხვას, რომელიც მოითხოვს თანამოსაუბრისგან პასუხს, მაშასადამე, იგი კითხვითი წინადადებაა.

მესამე მაგალითი წინადადებისა, რომელიც გადმოიცემა ბრძანებითი ინტონაციით, არის ბრძანებითი წინადადება, მიპართული თანამოსაუბრასადმი, რომ შეასრულოს დავალება.

მსგავსი მაგალითებია:

1) მამა ჩამოვიდა (წარმოთქმული თხრობითი ინტონაციით, არის თხრობითი წინადადება).

2) მამა ჩამოვიდა? (წარმოთქმული კითხვითი ინტონაციით, შინაარსითაც არის კითხვითი).

3) მამა ჩამოვიდა! (წარმოთქმული გრძნობით ანუ დახილის ინტონაციით, შინაარსითაც დახილის წინადადებაა).

4) მამა ჩამოვიდა?! (აქ კითხვის ინტონაციაც გამოიყენება და დახილის ინტონაციაც, რის გამოც შინაარსითაც წინადადება არის კითხვით-დახილის — კითხვის გამომხატველიცა და გრძნობის გამომხატველიც).

ბრძანებითი წინადადებაც შეიძლება იმავე სიტყვებით გადმოიცეს, მაგრამ ამ შემთხვევაში შეიცვლება მხოლოდ ზმნა-შემასმენლის ფორმა კილოს მიხედვით:

მამა ჩამოვიდეს!

ამრიგად, ზემოთ დასახელებულ წინადადებათაგან თითოეული, წარმოთქმული სხვადასხვა ინტონაციით, ერთმანეთისგან განსხვავდება აზრობრივად. ამ შემთხვევაში ინტონაციის სინტაქსური დანიშნულებაა არა მარტო წინადადების აზრობრივი დამთავრებულობის გამოხატვა, არამედ შინაარსის შეცვლა, რის შედეგადაც შინაარს-ინტონაციის მიხედვით გვაქვს რამდენიმე სახის წინადადება.

ინტონაცია და წინადადების შინაარსის ემოციური იხრი

ინტონაცია იხმარება წინადადების შინაარსის ემოციური იერით გადმოსაცემად. ინტონაციით შეიძლება მეტყველებაში გამოიხატოს სიამოვნება, სიხარული, დანაწება, აღშფოთება, ზიზღი და სხვ., აგრეთვე ირონია, სარკაზმი. ასეთ დროს ინტონაციას შეიძლება დამატებით ახლდეს მიმიკა, ექსტი ან წინადადებაში გამოყენებული იყოს სათანადო გრძნობის გამოხატველი სიტყვები.

მაგალითად, წინადადება:

შენ ის თანა მეორე არ არის ამ ქვეყანაზე! — შეიძლება ერთ შემთხვევაში წარმოთქვას ისე, რომ იგი გამოხატავდეს მოწონებას, მეორე შემთხვევაში — აღტაცებას, მესამე შემთხვევაში — დანაწებას, მეოთხე შემთხვევაში — ზიზღს, მეხუთე შემთხვევაში — დაკინძას ანუ ირონიას და სხვ.

მაგრამ, როდესაც გრძნობის გადმოსაცემად სათანადო სიტყვებია შერჩეული, მაშინ ინტონაცია გარკვეულია, მაგალითად:

ბარაქალა შენს მეტყველებას! (გამოხატულია მოწონება. შეიძლება გამოხატავდეს ირონიასაც).

ფუ შენს მეტყველებას! (გამოხატულია ზიზღი).

ასევე წინადადებებში:

უპ, როგორ გრილა! (გამოხატულია სიამოვნება, მოწონება და წარმოითქმის ასეთივე ინტონაციით. შინაარსის გარკვევაში გვეხმარება განსაკუთრებით სიტყვა „გრილა“, რასაც ახლავს დადებითი ემოცია).

უპ, როგორ ცივა! (აქ კი გამოხატულია უსიამოვნება და იგი წარმოითქმის ასეთივე ინტონაციით. ეს გამომდინარეობს სიტყვისგან „ცივა“, რასაც ახლავს უარყოფითი ემოცია, ხოლო შორისდებული „უპ“ პირველ შემთხვევაში მიუთითებს სიამოვნებაზე, მეორე შემთხვევაში — უსიამოვნებაზე).

მსგავსი წინადადებებია:

რამ შენ იერი ამინდია! რაც უდი ამინდია!

ხოლო წინადადება — ხედავთ, რა გაუკეთებია! — შეიძლება გამოვიყენოთ სხვადასხვა გრძნობის გადმოსაცემად, რადგანაც მასში არ არის ისეთი სიტყვა, რომელიც მიგვანიშნებს, თუ რა გრძნო-

ბას გამოხატავს — სიხარულს, მოწონებას, დანაწებას თუ დაცინვას, რაც მხოლოდ კონტექსტის საშუალებით შეიძლება სწორად გაირკვეს.

ილია ჭავჭავაძეს ერთ ადგილას ნახმარი აქვს შემდეგი წინადადება:

კარგი რამ იყო თავად თათქარი-ის სახლ-ქარი.
სიტყვა კარგი ავტორს ბრძკალებში არა აქვს ჩასმული, ტექსტის მიხედვით კი ირკვევა, რომ იგი გამოყენებულია საპირისპირო მნიშვნელობით და წარმოითქმის დაცინვით. ასეთი წინადადება გამოხატავს ირონიას.

ინტონაცია კავშირის დანიშნულებით

ინტონაცია წინადადებაში ასრულებს კავშირისა და საკავშირებელი სიტყვის როლსაც. იგი იხმარება როგორც წინადადების ერთგვარი წევრების, ისე — თვით წინადადებათა ერთმანეთთან შესაერთებლად, მაგალითად.

1) გივი, ნიკო შინ არიან (ნაცვლად წინადადებისა — გივი და ნიკო შინ არიან. პირველი ჩამოთვლის ღია კონსტრუქციაა, მეორე — დახურული).

ათჳერ გაზომე, ერთჳერ გაქერი! (ნაცვლად წინადადებისა — ათჳერ გაზომე და ერთჳერ გაქერი!).

2) ნინო კითხულობს, ეთერი წერს (ნაცვლად წინადადებისა — ნინო კითხულობს და ეთერი წერს).

უფროსი ძმა ქალაქში წავიდა, უმცროსი სოფელში დარჩა (ნაცვლად წინადადებისა — უფროსი ძმა ქალაქში წავიდა, ხოლო უმცროსი სოფელში დარჩა).

3) პირდაპირ წახვალ — გზას არ აცდები (ნაცვლად წინადადებისა — პირდაპირ თუ წახვალ, გზას არ აცდები).

მუცელს აღორებ — ღორია (ნაცვლად წინადადებისა — როცა მუცელს აღორებ, ღორია).

პირველ სამ წინადადებაში ინტონაცია იხმარება მაჩვენებელი და კავშირის ნაცვლად (პირველ მაგალითში ერთმანეთთან აკავშირებს ერთგვარ ქვემდებარებლად გამოყენებულ წევრებს, მეორეში — ერთგვარ შემასმენლებს, მესამეში — სინტაქსურად ორ თანასწორუფლებიან წინადადებას). მეოთხე წინადადებაში ინტონაცია ცვლის მაპირისპირებელ კავშირს „ხოლო“, მეხუთე წინადადებაში — სინტაქსურად არათანასწორუფლებიანი წინადადებებია გაერთიანებული, სადაც ინტონაცია ცვლის მაქვემდებარებელ კავშირს „თუ“, ასეთივე ტიპისაა მეექვსე წინადადება. იმ განსხვავებით, რომ აქ ინტონაცია ცვლის საკავშირებელ სიტყვას „როცა“.

მაშასადამე, ინტონაცია არის ისეთი ენობრივი საშუალებაც, რომელიც იხმარება კავშირის დანიშნულებით როგორც შერწყმულ, ისე რთულ წინადადებაში (თანწყობილსა და ქვეწყობილში) და კავშირთა ტიპების მსგავსად იგი არის ორი ძირითადი სახის — მაერთებელი და მაქვემდებარებელი. მაერთებელია ინტონაცია, რომელიც ცვლის მაერთებელ კავშირს (უშთავრესად მაჯგუფებელს ან მაპირისპირებელს) შერწყმულსა და რთულ თანწყობილ წინადადებებში, ხოლო მაქვემდებარებელია ინტონაცია, რომელიც ცვლის მაქვემდებარებელ კავშირს ან მაქვემდებარებელ საკავშირებელ სიტყვას რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში.

მაგრამ კავშირი და მის ნაცვლად გამოყენებული ინტონაცია ზუსტად ერთნაირი სინტაქსური ძალის არ არის: წინადადებაში კავშირი უფრო აადვილებს აზრის გაგებას, ვიდრე მის ნაცვლად გამოყენებული ინტონაცია. მაგალითად. სჯობს ვთქვათ ასე: ნ ი ნ ო და ნ ა ო ე ლ ა ს წ ა ე ლ ო ბ ე ნ, ვიდრე — ნ ი ნ ო, ნ ა თ ე ლ ა ს წ ა ე ლ ო ბ ე ნ, რადგანაც და კავშირი ამთავრებს ჩამოთვლას. ინტონაცია კი ასეთ შემთხვევაში ჩამოთვლას წარმოგვიდგენს დაუმთავრებლად.

„მაერთებელი ინტონაცია პაუზის წინ მოითხოვს ხმის ამცლებას. რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ფრაზა არ არის დამთავრებული და უცდის თავის გაგრძელებას“¹. ასევე წინადადება — გა ჩ ე რ დ ე ბ ა, ჩ ა ვ ა ლ თ — შეიძლება წარმოვიდგინოთ სხვადასხვა ტიპის წინადადებად, მაგალითად: ერთ შემთხვევაში ასე — გა ჩ ე რ დ ე ბ ა და ჩ ა ვ ა ლ თ (რთული თანწყობილი წინადადება): მეორე შემთხვევაში — რ ო ც ა გა ჩ ე რ დ ე ბ ა, ჩ ა ვ ა ლ თ (არის დროის გარემოებითი დამოკიდებულწინადადებიანი რთული ქვეწყობილი); მესამე შემთხვევაში — თ უ გა ჩ ე რ დ ე ბ ა, ჩ ა ვ ა ლ თ (აქ კი — რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში დამოკიდებული წინადადება არის პირობითი).

მაგრამ მაშინ, როდესაც წინადადებაში კავშირის გამოყენება შეუძლებელია, ინტონაციას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. მაგალითად, ეს შეინიშნება შერწყმულ წინადადებაში, სადაც ერთგვარი წევრი არის ორზე მეტი: ასევე რთულ თანწყობილ წინადადებაშიც, რომელიც შედგება ორზე მეტი მარტივი ან შერწყმული წინადადებისგან და ეს ნაწილები ჩამოთვლითი ხასიათისაა. ამგვარ წინადადებებში უკანასკნელი ორი ერთგვარი წევრის ან წინადადების შეერთება ხდება და კავშირით, დანარჩენისა კი — ინტონაციით, ე. ი. უკავშიროდ. მაგალითად:

¹ А. Г. Руднев — Синтаксис современного русского языка, М 1968, стр. 20.

1) ნიკო, ვანო, პეტრე და ნოდარი ქარხანაში მუშაობენ.

2) ლამარა წერს, ლეილა კითხულობს, ნათია ხატავს და სოფიკო ქსოვს.

ჩამოთვლილი ყოველი წევრი თუ წინადადება ერთმანეთისგან გამოიყოფა პაუზით და წარმოითქმის ხმის ამღლებით, დაკავშირები მიუთითებს ჩამოთვლის დამთავრებაზე. იგი აერთებს მხოლოდ ორ უკანასკნელ წევრს ან წინადადებას. დანარჩენი ერთგვარი წევრები და წინადადებებიც დაკავშირებულია ერთმანეთთან მაერთებელი ინტონაციით, რომლის ნაცვლად ამ შემთხვევაში დაკავშირება გამოიყენება, რადგანაც იგი ბევრჯერ განმეორდება და წინადადება დამახინჯდება სტილისტიურად.

გარდა იმისა, რომ ინტონაცია ასრულებს დაკავშირების როლს, იგი არის აგრეთვე უკავშირო წინადადებათა სხვადასხვა ტიპის განმასხვავებელი საშუალებაც, მაგალითად:

წინადადებაში — ნ ა ხ ა ვ, გ ა ი ხ ა რ ე ბ — მაერთებელი ინტონაციით წარმოითქმისა და შემასმენლები „ნახავ“ და „გაიხარებ“ ერთგვარი წევრებია, მაშასადამე, წინადადება შერწყმულია (ნიშნავს — ნ ა ხ ა ვ და გ ა ი ხ ა რ ე ბ). მაგრამ, თუ აღნიშნული წინადადება მაქვემდებარებელი ინტონაციით გამოვხატეთ: პირველი მისი ნაწილი ხმის ამღლებით წარმოვთქვით, მეორე — ხმის დადაბლებით (ე. ი. კონტრასტული ინტონაციით), მაშინ იგი უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადებაა, სადაც პირველი სიტყვა არის დამოკიდებული წინადადება, მეორე კი — მთავარი. ასეთ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში წერის დროს მძიმის ნაცვლად უმჯობესია დაისვას ტირე (დავწეროთ ასე: ნ ა ხ ა ვ: — გ ა ი ხ ა რ ე ბ, რაც ნიშნავს: თუ ნ ა ხ ა ვ, გ ა ი ხ ა რ ე ბ ან — რ ო ც ა ნ ა ხ ა ვ, გ ა ი ხ ა რ ე ბ).

იგივე ითქმის უკავშირო რთული თანწყობილი და რთული ქვეწყობილი წინადადებების შესახებაც:

შ ე ვ ა ხ ს ე ნ ე ბ, გ ა ი მ ე ო რ ე ბ ს — ერთნაირი ტონით ანუ მაერთებელი ინტონაციით გადმოცემისას ეს შემასმენლები ქმნიან რთულ თანწყობილ წინადადებას (ნიშნავს — შ ე ვ ა ხ ს ე ნ ე ბ და გ ა ი მ ე ო რ ე ბ ს), მაქვემდებარებელი ინტონაციით წარმოითქმის დროს კი — ქვეწყობილი: შ ე ვ ა ხ ს ე ნ ე ბ — გ ა ი მ ე ო რ ე ბ ს (ე. ი. თუ შ ე ვ ა ხ ს ე ნ ე ბ, გ ა ი მ ე ო რ ე ბ ს ან — რ ო ც ა შ ე ვ ა ხ ს ე ნ ე ბ გ ა ი მ ე ო რ ე ბ ს).

ინტონაცია არის აგრეთვე განკერძოებული წევრებისა და წინადადებასთან გრამატიკულად დაუკავშირებელი სიტყვების გამოყოფის საშუა-

ლებზე მეტყველების დროს, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს აზრის ზუსტად და ექსპრესიულად გამოხატვისთვის. წინადადებაში მათი გამოყოფა სხვა წევრებისგან ხდება ხმის ამალღებითა და პაუზით.

ინტონაცია და წინადადების აზრობრივი ელფერის შეცვლა

როდესაც ინტონაციას ვიყენებთ არა წინადადების აზრის, არამედ მხოლოდ აზრობრივი ელფერის ანუ ნიუანსის შესაცვლელად, მაშინ ვხმარობთ ლოგიკურ მახვილს. ეს იმას ნიშნავს, რომ მეტყველების დროს წინადადების სხვა წევრებისგან ხმის ამალღებით, ხაზგასმით გამოვყოფთ რომელიმე ერთ ან რამდენიმე წევრს მათზე განსაკუთრებული ყურადღების მისაქცევად და ამით წინადადების შინაარსს ვაძლევთ სხვა ელფერს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ლოგიკური მახვილი არის ხმის ამალღება წინადადების იმ მთავარ ნაწილზე, რომელიც გამოხატავს სათქმელის ძირითად აზრს, ხოლო ასეთი ნაწილი შეიძლება იყოს როგორც მთავარი, ისე არამთავარი წევრი. მაშასადამე, წინადადებაში რომელიმე ერთი ან რამდენიმე წევრის ხმის ამალღებით გამოყოფას სხვა წევრებისგან ეწოდება ლოგიკური გამოყოფა, გამოყოფილ სიტყვებზე ხმის ამალღებას კი — ლოგიკური ანუ ფრაზის მახვილი.

ინტონაციისა და ლოგიკური მახვილის ურთიერთმიმართების შესახებ არნ. ჩიქობავა წერს:

„ლოგიკურ მახვილს უახლოვდება თავისი დანიშნულებით ინტონაციის ცვლა სიტყვის წარმოთქმისას. ავიღოთ სიტყვა „ჩავაბარე“, რომელიც თქვა სტუდენტმა საგამოცდო ოთახიდან გამოსვლისას (ამხანაგების შეკითხვაზე: რა ქენი?). ეს „ჩავაბარე“ სხვა ინტონაციით წარმოითქმის, როცა სტუდენტი კმაყოფილია გამოცდის შედეგით, როცა მან კარგად უპასუხა; მაგრამ „ჩავაბარე“-ს სხვა ინტონაცია ექნება, თუ სტუდენტი კარგად ჩაბარებას ვარაუდობდა, და ეს მოლოდინი არ გაუმართლდა, ძლივ-ძლივობით ჩააბარა („საშუალოდ“)...

ეს ინტონაცია ისევე, როგორც ლოგიკური მახვილი, მნიშვნელობის ნიუანსებს გამოხატავს და სტილისტიკის შესწავლის საგანს წარმოადგენს¹.

მაგალითად, მეტყველების დროს ამა თუ იმ წევრის ლოგიკური მახვილით გამოყოფით წინადადების აზრობრივი ელფერი შეიძლება შეიცვალოს შემდეგნაირად:

¹ არნ. ჩიქობავა — ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 163.

1. მზემ ფანჯარას სხივი სტყორცნა.
2. მზემ ფანჯარას სხივი სტყორცნა.
3. მზემ ფანჯარას სხივი სტყორცნა.

პირველ შემთხვევაში, როდესაც მოუბარი ლოგიკური მახვილით გამოყოფს სიტყვას „მზემ“, მაშინ აღნიშნავს, რომ სხივი სტყორცნა მზემ და არა სხვა რამემ, რადგანაც წინადადებაში საუბრის დროს ყურადღება გამახვილებულია ამ სიტყვის მნიშვნელობაზე. მეორე შემთხვევაში ლოგიკური მახვილით მეორე სიტყვის წარმოთქმისას ნათქვამი იქნება, რომ სხივი მზემ სტყორცნა ფანჯარას და არა სხვა რამეს, მესამე შემთხვევაში კი — მზემ სტყორცნა სახელდობრ სხივი და არა სხვა რამე.

ამრიგად, ლოგიკური მახვილის სწორად ხმარება დიდად აადვილებს წინადადების შინაარსის გაგებინებას აზრობრივი ელფერის მიხედვითაც. გარდა ამისა, მას დიდი მნიშვნელობა აქვს გამომეტყველებითი კითხვის ჩვევის გამომუშავებაში, ხოლო აღნიშნული მახვილის არასწორად გამოყენება აბუნდოვანებს წინადადების აზრს და აძნელებს მის გაგებას.

რადგანაც ლოგიკურ მახვილს გრაფიკული ნიშანი არა აქვს, წერის ან ბეჭდვის დროს ავტორი წინადადებაში ლოგიკურად გამოსაყოფ მთავარ სიტყვას კურსივით (ქვევით ხაზის გასმით) ან შავი ასოებით, ან კიდევ მეჩხერად დალაგებული ასოებით გამოყოფს, ანდა უმეტეს შემთხვევაში აღნიშნავს მას სიტყვათა რიგის შეცვლით ანუ ინვერსიით: გამოსაყოფ სიტყვას დასვამს წინადადების თავში ან ბოლოს.

არნ. ჩიქობავას აზრით, „საუბრის დროს ლოგიკური მახვილი იწვევს სიტყვათა რიგის ერთგვარად შეცვლასაც: კარგად ჩააბარეს გამოცდა ენათმეცნიერებაში პირველკურსელებმა... ენათმეცნიერებაში ჩააბარეს გამოცდა კარგად და სხვ. ამ საშუალებას,—სიტყვის ადგილის ცვლას.—თავისუფლად ვერ გამოიყენებს ენა, თუ სიტყვათა რიგი ენაში განსაზღვრულია.

ზეპირ მეტყველებაში ლოგიკურ მახვილს გავიგონებთ, ნაწერში კი კონტექსტი არკვევს, რა სიტყვაზე მოდის ლოგიკური მახვილი. ლოგიკური მახვილი რომ დავსვათ, წინადადების მნიშვნელობა უნდა გვესმოდეს“¹.

ლოგიკური მახვილი თავისი ფუნქციითა და ბუნებით ენაში ხმარებულ მახვილთა ერთ-ერთი სახეა, ამიტომ საჭიროა ვიცნობდეთ სხვა სახეებსაც.

¹ არნ. ჩიქობავა — ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 162.

საერთოდ, მახვილი არის ხმის ამოღება სიტყვის მარცვალზე ან თვით სიტყვაზე წინადადებაში მეტყველების დროს.

გ. ახვლედიანის განმარტებით, „მეტყველების ელემენტთა გამოყოფა-გამოჩინებას ან მათს ერთმანეთთან დაპირისპირებას სიძლიერე-სიმძალდით და ამათი მოდულაციით ეწოდება მახვილი“¹.

მახვილის სახეებია: გრამატიკული, ლოგიკური, ემფატიკური.

გრამატიკულია მახვილი, რომლითაც სიტყვაში გამოიყოფა მარცვალი. ქართულ ენაში, შედარებით, მაგალითად, რუსულ ენასთან, იგი სუსტია, თანაც — მყარი. ერთმარცვლიან სიტყვას მახვილი არა აქვს, აქვს მხოლოდ ორ- და ორზე მეტმარცვლიანებს, ერთმარცვლიანი ინტონაციურად ეკედლება მის ახლო მდებარე მომდევნო ან წინა სიტყვას. ორმარცვლიან სიტყვას მახვილი მოუდის ბოლოდან მეორე მარცვალზე, სამ- და მეტმარცვლიანს კი — ბოლოდან მესამეზე (მაგალითად: წინ დგას, აქ ცხოვრობს; მე ვარ, ღედა ხარ; მამა, სანხლი; ქვეყანა, მერცხალი; ჭამარჯვება, მშვენიერება).

ლოგიკურია მახვილი, რომლითაც მეტყველების დროს მსმენელის ყურადღების გასამახვილებლად წინადადებაში გამოიყოფა სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი და რომლითაც მოუბარი გადმოგვცემს სათქმელის მთავარ აზრს (ჩვენ ვართ ახალი ქვეყნის პატრონი, ჩვენ ვართ ახალი ქვეყნის პატრონი, ჩვენ ვართ ახალი ქვეყნის პატრონი, ჩვენ ვართ ახალი ქვეყნის პატრონი, ჩვენ ვართ ახალი ქვეყნის პატრონი). როგორც ზემოთ არის აღნიშნული, წერის თუ ბეჭდვის დროს ლოგიკური მახვილით გამოსაყოფ სიტყვებს ან ხაზის გასმით აღნიშნავენ, ან სხვა სიტყვებისგან განსხვავებული შრიფტით ბეჭდავენ.

ემფატიკურია მახვილი, რომლითაც წინადადების წარმოთქმისას გამოყოფენ რომელიმე სიტყვას ან მის ნაწილს გამომსახველობითი ანუ ემოციური მხარის გაძლიერებულად გადმოსაცემად (ეს რა საოცრება უფიქრია?! მგელი მოულოდნელად ეძგერა ხარს! ამხანაგებიც აქ იყვნენ მაშინ. ჩემი ძმა აქაა დასახლებული). მისი ძირითადი დანიშნულებაა მსმენელზე ფსიქოლოგიური ზემოქმედება.

გ. ახვლედიანის მიხედვით, „სიძლიერით გამოყოფა-გამოჩინებას ან მის მოდულაციას ეძახიან სიძლიერის ანუ დინამიკურ მახვილს, ხოლო სიმძალდით გამოყოფა-გამოჩინებას ან მის მოდულაციას — მუსიკალურს ან ტონურ მახვილს“².

¹ გ. ახვლედიანი — ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949, გვ. 12⁷.

² იქვე

ამრიგად, სიტყვას შეიძლება ჰქონდეს ორი მახვილი — დინამიკური და ტონურიც, მაგალითად: დიდად ვაფასებ ჩემს აღმზრდელსა და მასწავლებელს. მოხსენება კარგადაა დაწერილი. ამ წინადადებებში სიტყვებს „აღმზრდელსა“ და „კარგადაა“ დამატებით ახლავთ ტონური მახვილი, რომელიც პირველ სიტყვაში მოდის ბრუნვის საერცობ ნიშანზე ა, ხოლო მეორე სიტყვაში — შედგენილი შემასმენლის საერთზე, რომელიც დაშორებულია თავის თანასაერთს „დაწერილი“ და გამოყენებულია ვითარების გარემოებასთან მისი მნიშვნელობის ხაზგასმით აღსანიშნავად.

ერთნებისან რთულფუძიან სახელებში დინამიკური მახვილი ერთია (სულგრძელი, წითელქუდა). ხოლო ერთზემეტყვნებისან კომპოზიტებში — იმდენი, რამდენი ფუძეც შედის მასში (წითელ-წითელი, რუსულ-ფრანგულ-გერმანული).

პ ა უ ზ ა

მეტყველების დროს აზრის გასაგებად გადაცემისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე პაუზას, როგორც ინტონაციის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილს.

პაუზა არის ხმის დროებითი შეწყვეტა მეტყველების დროს.

პაუზის სახეებია:

1. გრამატიკული, ე. ი. ისეთი პაუზა, რომელსაც აქვს სინტაქსური მნიშვნელობა:

1) გამომყოფი პაუზა, რომელიც იხმარება ერთი წინადადების ან აბზაცის, ან კიდევ თვით წინადადებაში შემავალი ნაწილების (ერთგვარი წევრების, განკერძოებული სიტყვების, ასევე წინადადებების) ერთმანეთისგან გამოსაყოფად აზრის უკეთ გაგებინების მიზნით;

2) გამაფრთხილებელი პაუზა, რომელიც ახლავს წინადადების ნაწილს, როდესაც მას მოსდევს ჩამოთვლა, ახსნა-განმარტება ან განკერძოებული თქმა;

3) მაერთებელი პაუზა, რომელიც იხმარება რთული წინადადების ნაწილთა უკავშიროდ შეერთებისას.

2. ფსიქოლოგიური, ე. ი. ისეთი პაუზა, რომელიც მოუბრის სულიერი მღელვარების დროს სიტყვათა წყვეტილად წარმოთქმისას შეინიშნება;

3. ფიზიოლოგიური, ე. ი. პაუზა, რომელიც ნიშნავს შეჩერებას მეტყველების პროცესში ჰაერის ჩასუნთქვის დროს.

პაუზა როგორც წინადადებათა ბოლოს, ისე თვით წინადადებაშიც ძირითადად ენობრივი ერთეულების ერთმანეთისგან გამომყოფი საშუალებაა, რომელიც იხმარება იმისთვის, დამ მოუბრის ყოველი წი-

ნადადება მკაფიოდ გამოხატავდეს აზრს და ადვილად გასაგები იყოს მსმენელთათვის.

წინადადებაში შემავალ ნაწილებთან დაკავშირებული პაუზა შედარებით ხანმოკლეა, წინადადების ბოლოს — შედარებით ხანგრძლივი, აზრთან კი — უფრო ხანგრძლივი, ვიდრე წინადადებასთან. წერის ან ბეჭდვის დროს გამოყოფა ინტერვალთი ანუ მანძილთი (ერთმანეთისგან დაშორებით) აღინიშნება, მაგრამ ისეთი პაუზა, რომელიც წინადადების სინტაქსურ კონსტრუქციასთან არის დაკავშირებული, როგორც წინადადების ბოლოს, ისე წინადადებაშიც აღინიშნება სასვენი ნიშნითაც.

დასასრულ, ინტონაციის შესახებ შეიძლება დავასკვნათ, რომ მას მეტყველებაში ვიყენებთ შემდეგი დანიშნულებით:

1. გამოვხატავთ წინადადებაში აზრობრივ დამთავრებულობას ან დაუმთავრებლობას;

2. განვასხვავებთ წინადადებებს შინაარსის ანუ მოდალობის მიხედვით;

3. აღვნიშნავთ წინადადებაში სხვადასხვა აზრობრივ ელფერს;

4. გადავცემთ სათქმელს გარკვეული ემოციური იერით;

5. ვიყენებთ გაბმული მეტყველების დასაყოფად წინადადებად, წინადადებებისა კი — შესიტყვებებად და სიტყვებად;

6. ერთმანეთისგან განვასხვავებთ წინადადებაში სიტყვათა თანწყობასა და ქვეწყობას, ასევე განვასხვავებთ ერთმანეთისგან უკავშირო ერთგვარშემასმენლებიან შერწყმულ, თანწყობილ და ქვეწყობილ წინადადებებს;

7. გამოვყოფთ წინადადების წევრებისგან განკერძოებულ წევრებსა და გრამატიკულად დაუკავშირებელ სიტყვა-გამოთქმებს;

8. წინადადების წევრებიდან გამოვყოფთ მთავარი ყურადღების უფრო მეტად გასამახვილებელი აზრის გამომხატველ სიტყვას ან სიტყვათა ჯგუფს. ყველაფერი ეს დიდად აადვილებს როგორც აზრებისა და გრძნობების ნათლად და გასაგებად გამოხატვას, ისე ნათქვამის გაგებასაც ადამიანთა ურთიერთობის დროს.

წინადადების ტიპები

წინადადება მრავალი სახისაა, მაგრამ უმაღლესი სკოლაში ძირითადად ისწავლება მისი შემდეგი ტიპები:

1. სინამდვილესთან აზრობრივი დამოკიდებულების გამოხატვის მიხედვით — ორი სახისა: წართქმითი (ე. ი. მტკიცებითი ანუ დადასტურებითი) და უკუთქმითი (ე. ი. უარყოფითი).

2. სათქმელის ამა თუ იმ მიზნით გამოყენების მიხედვით — სამი სახისა: თხრობითი, კითხვითი და ბრძანებითი, რომელნიც გრძნობით გადმოცემისას გადაიქცევა ძახილის, კითხვით-ძახილისა და ბრძანებით-ძახილის წინადადებებად.

3. აგებულების ანუ სტრუქტურის მიხედვით — სამი სახისა: მარტივი, შერწყმული და რთული (რთული თანწყობილი და რთული ქვეწყობილი).

4. აზრის ძირითადი მაორგანიზებელი წევრების მიხედვით — ოთხი სახისა: ერთშემადგენლიანი, ორშემადგენლიანი, სამშემადგენლიანი და ოთხშემადგენლიანი (სხვა კლასიფიკაციის მიხედვით — მხოლოდ ორი სახისა: ერთშემადგენლიანი და ორშემადგენლიანი).

5. იმისდა მიხედვით, აზრის გადასაცემად არის თუ არა გამოყენებული ყველა საჭირო წევრი, წინადადება ორი სახისა: სრული და უსრული.

6. იმისდა მიხედვით კი, არის თუ არა მასში არამთავარი წევრი (ან წევრები), წინადადება აგრეთვე არის ორი სახის: გავრცობილი და გაუვრცობელი.

წინამდებარე შრომაში განხილულია მხოლოდ პირველი ორი ტიპის წინადადება.

წინადადების ტიპები მტკიცების მიხედვით

აზრის გადაცემისას მოუბარი წინადადებაში გამოხატავს მიმართებას სინამდვილისადმი და გადმოგვცემს მას დადასტურების ან უარყოფის სახით, რის მიხედვითაც წინადადება არის ორი ტიპის: წართქმითი და უკუთქმითი. მაშასადამე, წართქმითია წინადადება, რომელიც აზრს გამოხატავს დადებითად. უკუთქმითია წინადადება, რომელიც აზრს გამოხატავს უარყოფითად.

ორივე ტიპის წინადადებაში აზრი ძირითადად გამოიხატება ზმნა-შემასმენლის საშუალებით, იმ განსხვავებით, რომ წართქმით წინადადებაში ზმნა-შემასმენელს არ ახლავს დამხმარე სიტყვა, უკუთქმით წინადადებაში კი ზმნა-შემასმენელს დაერთვის ნაწილაკი. გრამატიკულად უარყოფის გამოხატვის საშუალებას წარმოადგენენ უარყოფითი ნაწილაკები — არ, ვერ, ნუ.

წართქმითი წინადადებებია:

სჯობს მონობაში გადიდკაცებულს თავისუფლების ძებნაში მკვდარი! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

ქმნა მართლისა სიმართლისა ხესა შეიქმს ხმელსა ნელლად (შ. რუსთ.).

სიცოცხლეს აუგიანსა სიკვდილი მიჯობს ხმალზედა (ვ. ფშავ., „ბახტრიონი“).

ერთი თხილის გული ცხრა ძმამ გაიყო (ანდ.).

დედაკაცი შვილების აღზრდით ფახდება (ანდ.).

ბავშვის პირით სიმართლე ღაღადებს (ანდ.).

უკუთქმითი წინადადებებია:

არ ვარგა ერთურთის კილეა, უგზოდ სიტყვების რახუნი (ვ. ფშავ., „საახალწლო“).

კარგი ხარი სახრეს არ დაირტყამსო (ანდ.).

ზრდილობას ბაზარზე ვერ იყიდი (ანდ.).

ადრე ამდგარსა კურდღელსა ვერ დაეწევა მწვეარი (ანდ.).

ნუ შეგაშინებს მოყმესა გაბეგრებაი მტრისაო (ანდ.).

ნუ იქმ აესა და ავისაც ნუ გეშინია (ანდ.).

წართქმითი და უკუთქმითი შეიძლება იყოს ყველა სახის წინადადება როგორც რაგვარობის, ისე აგებულების მიხედვით. წართქმითობის გამოსახატავად ზმნა-შემასმენელს, საერთოდ, არავითარი ნიშანი არ ემატება. ხოლო წინადადებას დადასტურების გაძლიერების მიზნით შეიძლება განკერძოებული სიტყვის სახით დაერთოს მიგებითი ნაწილაკი ზო, კი ან დიახ, ან კიდევ ამ დანიშნულებით გამოყენებული სიტყვა კარგი ან კეთილი, მაგალითად: ზო, ხვალ დილით ჩაგაბარებთ. კი, მამა დღეს ჩამოვა. დიახ, დილით შევატყობინებ. კარგი, ყველაფერს ვუამბობ. კეთილი, ერთად წავიდეთ სამუშაოდ. მტკიცების გაძლიერების მიზნით მიგებითი ნაწილაკი ხშირად განმეორებულადაც იხმარება და წარმოითქმის ხმის ამალვებით.

უკუთქმითი წინადადების ასაგებად ძირითადად იხმარება უარყოფითი ნაწილაკი (არ, ვერ, ნუ), მაგრამ, გარდა ამისა, უარყოფა წინადადებაში გამოიხატება აგრეთვე უარყოფითი ნაცვალსახელითა და უარყოფითი ზმნიზედითაც. მაგალითად, შდრ.: არ არის — არავინ არის — არხად არის.

ვ. თოფურია ამის შესახებ წერდა:

„უარყოფითი წინადადებების გამოსახატავად ქართულში უარყოფითი ნაწილაკების სამი ძირითადი სახე მოიპოვება: არ, ვერ, ნუ. სხვადასხვა სინტაქსურ კატეგორიებში მათი განსაზღვრული და გარკვეული ხმარება, ცხადია, მოწმობს იმას, რომ თითოეულ მათგანს სპეციფიკური, ურთიერთისაგან განსხვავებული სინტაქსური მისია აქვს დაკისრებული, და ქართულის მცოდნე მათ მნიშვნელობა-დანიშნულების მხრივ არ ურევს. პირველი მათგანი არ კატეგორიული და მკაფიოდ გამოხა-

ტული უარყოფაა, როგორც მოქმედის (მოთხრობით წინადადება.), ისე გარეშე პირის, არა მოქმედის (ბრძანებით წინადადება.) ნება-სურვილზე დამოკიდებული; ხოლო მეორე ვერ უარყოფა შესაძლებლობის ფარგლით არის შემოზღუდული: აქ მოქმედის ან არა მოქმედის ნება-სურვილს ფრთა ეკვეცება და ორი წარმოდგენის (ქვემდ.-შემასმენ.) შეუერთებლობა თუ დაშორება ობიექტურ მიზეზთა ამარა რჩება. ამგვარად, მათი ხმარების კანონზომიერება განკუთვნილია: თუ პირველი ნდომაზე, ნება-სურვილზეა დამოკიდებული, მეორე კი მხოლოდ შესაძლებლობაზე. რაც შეეხება მათს მესამე ნუ სახეს, იგი დაშლითი ან აკრძალვითი ბრძანებითის სპეციალური უარყოფითი ნაწილაკია. უარყოფითი ბრძანებითი კილო ორივე (არ, ნუ) ნაწილაკს იყენებს, მაგრამ მათი როლი ასეა განაწილებული: არ იხმარება მაშინ, როცა ბრძანებითი კილო კონიუნქტივ-მყოფადისგანაა ნაწარმოები, ხოლო ნუ, როცა ინდიკატივის აწმყოსაგან (შდ. არა სწერო! ნუ სწერა)“¹.

შემდეგ ავტორს აღნიშნული აქვს, რომ ამ უარყოფით ნაწილაკებს წინადადების გარეშე დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არ გააჩნიათ და ამიტომ ისინი ითვლება დამხმარე სიტყვებად, მაგრამ დამხმარე ნაწილაკებადაც არ რჩება ყოველთვის: ემატება კითხვით ნაცვალსახელებსა და კითხვით ზმნიზედებს და იძლევა ენაში ძალიან გავრცელებულ უარყოფით ნაცვალსახელებსა და უარყოფით ზმნიზედებს (აღგილისა და დროის)². თანაც დასახელებულია ასეთი მაგალითები: არ ავი ნ, ვერ ავი ნ, ნუ რ ავი ნ... არ აო დ ე ს, ვერ აო დ ე ს, ნუ ო დ ე ს; არ ას ა დ ა, ვერ ას ა დ ა, ნუ ს ა დ ა; არ ც ა ე რ თ ი, ნუ ც ა ე რ თ ი; ან ლ ა, ც (ა), ვე ნაწილაკების დართვით მიღებული შემდეგი ვარიანტები: ა დ არ ავი ნ, არ ც ავი ნ; არ ა ფ ე რ ი ც და სხვ. აღნიშნულია აგრეთვე, რომ ახალმა ქართულმა ზოგიერთი მათგანი სრულებით განდევნა ხმარებიდან და მათ აღგილას ახალი ფორმა დაამკვიდრა, როგორიცაა, მაგალითად, არ ა ფ ე რ ი, ვერ ა ფ ე რ ი, ნუ რ ა ფ ე რ ი. ამრიგად, ესენი უკვე „ლექსიკურადაც დამოუკიდებელ სიტყვებს შეადგენენ, ამიტომაც წინადადების წევრებად ითვლებიან“³.

ამჟამად უარყოფის გამოსახატავად იხმარება შემდეგი სიტყვები:

1) უარყოფითი ნაწილაკები: არ, ვერ, ნუ, რომლებსაც ფუნქციის გაძლიერების მიზნით ხშირად დაერთვის ც და ლა ნაწილაკები, რის შედეგად გვაქვს უარყოფითი ნაწილაკების შემდეგი ფორ-

ვ. თ. ფ. უ. რ. ი. ა — ორმაგი უარყოფა ქართულში: წელიწადური, თბ., 1923—1924, გვ. 77—78.

² იქვე, გვ. 79.

³ იქვე.

შებიც: არც, ვერც, ნურც; აღარ (არლა), ვეღარ (ვერლა), ნულარ (ნულა — ნურლა); აღარც, ვეღარც, ნულარც.

2) უარყოფითი სახელები: არავინ, ვერავინ, ნუვინ||ნურავინ; არარა, ვერარა, ნურა; არაფერი, ვერაფერი, ნურაფერი.

3) უარყოფითი ზმნიშედლები: არსად, ვერსად, ნურსად, არასდროს, ვერასდროს, ნურასდროს||არასოდეს, ვერასოდეს, ნურასოდეს.

უარყოფითი სახელები მიღებულია უარყოფითი ნაწილაკისა და სახელისგან, რომელიც უმთავრესად არის ნაცვალსახელი, სახელდობრ კითხვითი ნაცვალსახელი (არა-ვინ...), ზოგჯერ კი — არსებითი სახელი (არა-ფერი...): უარყოფითი ზმნიშედლები — უარყოფითი ნაწილაკისა და კითხვითი ზმნიშედლისგან (არ-სად...) ან უარყოფითი ნაწილაკისა და არაკითხვითი ზმნიშედლისგან (არა-დროს||არა-ს-დროს... არა-ოდეს||არა-ს-ოდეს...).

უარყოფითი ნაწილაკები წინადადებაში დამხმარე სიტყვებია, უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიშედლები კი — მნიშვნელობის მქონე სიტყვები, მაშასადამე, წინადადების წევრები. აღსანიშნავია ისიც, რომ უარყოფითი ნაცვალსახელი და ზმნიშედა თანდებულობის ფორმითაც იხმარება (არავისთვის, არავისგან... არსაიდან, არსაითენ...).

როგორც ვ. თოფურია მიუთითებდა, ნაწილაკები არ, ვერ, ნუ თუმცა სამივე უარყოფის გამომხატველია, მაგრამ ამავე დროს თითოეული მათგანი სპეციფიკური დანიშნულებისაა, მაგალითად:

არ ნაწილაკი იხმარება მაშინ, როდესაც მოქმედების შესაძლებლობა არის, მაგრამ სურვილი გამორიცხულია: არ გააკეთა, არ წავიდა ნიშნავს — შეეძლო, მაგრამ არ ისურვა.

ვერ ნაწილაკი იხმარება მაშინ, როდესაც მოქმედების სურვილი არის, მაგრამ შესაძლებლობაა გამორიცხული: ვერ გააკეთა, ვერ წავიდა ნიშნავს — სურდა, მაგრამ ვერ შეძლო.

ნუ ნაწილაკი კი იხმარება მოქმედების აკრძალვის გამოსახატავად: ნუ აკეთებ! ნუ წახვალ! ნუ აკეთებ! ნუ წავა! ნუ ვაკეთებ! ნუ წავალ!

ამ დანიშნულებით იხმარება აგრეთვე არ ნაწილაკიც:

არ აკეთო! არ წახვიდე! არ აკეთო! არ წავიდე! არ ვაკეთო! არ წავიდე!

ნაწილაკთა დანარჩენ ნაირსახეობებს (მაგ.: არც, ვერც, ნურც; არლა, ვერლა, ნულა და სხვ.), როგორც ვ. თოფურია აღნიშნავდა, „სპეციფიკური სხვაობა უარყოფითი მიმართების გაგებაში მათ არ შეაქვთ და ამიტომ ცალკე რუბრიკში გამოყოფა საჭირო არ არის“.

¹ ვ. თოფურია — ორმაგი უარყოფა ქართულში: წელიწდეული, 1923—1924, გვ. 77, შენიშვნა 2.

უარყოფითი ნაწილაკები, ნაცვალსახელები და ზმნიზედები უკუთ-
ქმითობას წინადადებაში გამოხატავენ შემასმენელთან ერთად (მათ
შორის არ ნაწილაკი საწინააღმდეგო მნიშვნელობის სიტყვის საწარმო-
ებლადაც იხმარება სახელზმნებთან, მაგ.: არდავიწყება, არნახული...).

1. უარყოფითნაწილაკიანი უკუთქმითი წინადადებებია:

1) არ (არც, აღარ, აღარც) ნაწილაკიანი:

არ გავცვლი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა
(რ. ერისთ., „სამშობლო ხეცსურისა“).

ვის დედა-ენა არ მოსწონს, მას ეშმაკები სწამსო (ი. დავით., „სამ-
შობლოს“).

არ ეშინია ბაადურს ბაკაკაურის ხმლისაო (ანდ.).

არა მწამს ქინძი ქონდრადა და მწვანე კიტრი გოგრადა (ანდ.).

ჩემი მისვლა არც შეუტუვიათ (დ. შენგ., „წითელი ყაყაჩო“).

ქუჩაში ტევა აღარ იყო (ა. ბელ., „თავგად. ბეს. გაბ.“).

მისი ხმა აღარ მსმენია (ვ. ფშავ., „ჩივილი ხმლისა“).

ალბათ აღარც ვახსოვარ (თ. დონე., „ვერ მიგატოვებ“).

2) ვერ (ვერც, ველარ, ველარც) ნაწილაკიანი:

ჩემი ძველების ანდერძსა ვერ გავტებ ღიატურადა... (ა. წერ.,
„გორგასლ. სიმღ.“).

ვერ მოვიმკე ვარდის კონა! (მისივე, „გამოსალმ.“).

ვერც მოვიშორე თავიდან... (ვ. ფშავ., „ქებათა-ქება“).

ვითომ ვერც ვხედავ... (ა. წერ., „პატარა კახი“).

ველარ დავსტკბით დედა-შვილურ სიყვარულით ორივენი (შ.
მღვიმ., „ობლ. მოთქმა“).

ველარ გაუძლებს ქვეყნის მძარცველი ჭეშმარიტებით აღძრულსა
ბრძოლას (ი. ჭავჭავ., „აჩრდილი“).

ველარც სჭვრეტს ატეხილ ჭალებს, ვერც ყნოსავს იას და ვარდსა
(ა. წერ., „არწივი“).

კარგად ველარც ვწერ წერითა (შ. მღვიმ., „ბებ. წერ.“).

3) ნუ (ნურც, ნულა, ნულარ, ნულარც, ნუმც) ნაწილაკიანი:

ბლაქიაშვილს ნუ დაენახვები... (ი. ჭავჭავ., „კაკო ყაჩ.“).

ნუ იქმ ავსა და ავისაღ ნუ გეშინია (ანდ.).

ნურც იფიცებ, ნურც აფიცებ (ანდ.).

ნურც მომიტებს მკადსა, ნურც მომიტებს ყბასა (ანდ.).

ღროს ნულა ვკარგავთ! (დ. კლდ., „უბედურება“).

აბა ახლა ნულა ვუდგებით ჩვენ ერთმანეთსა ასე შორი-შორს
(ა. წერ., „თორნ. ერისთ.“).

ამაზე სიტყვას ნუღარ ვხარჯავთ! (დ. კლდ., „ირინ. ბედნ.“).

იარე, დროს ნუღარ ვკარგავთ (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

ნუღარც-კი კითხულობ რამეს (დ. კლდ., „დარისპ. გასაქ.“).

თუ გიღალატო, დედაო, ნუმც დავიმარხო მთაშია... (ვ. ფშავ., „სიმღერა“).

როდესაც უარყოფით ნაწილაკებს (არ, ვერ, ნუ) დაერთვის ც(ა) ან ლა, ანდა ორივე ერთად, ისინი უარყოფას აძლიერებენ. ც(ა) ნაწილაკი უმთავრესად იხმარება ყურადღების გასამახვილებლად იმ სიტყვაზე, რომელსაც ახლავს (მაგალითად, რომ იტყვიან — უ ფ რ ო ს ი ც მოვიდაო — ეს ნიშნავს იმას, რომ მოვიდნენ სხვები და აგრეთვე უფროსი; განსაკუთრებით ხშირად იხმარება სახელით გამოხატული წევრების ჩამოთვლის დროს: იმ დღეს აქ იყო ყველა: ქ ა ლ ი ც, კ ა ც ი ც, მ ო ხ უ ც ი ც და ა ხ ა ლ გ ა ზ რ დ ა ც).

ღა ნაწილაკს ხმარობენ საგნებისა თუ მოვლენებისგან რომელიმეს გამოსარჩევად (მაგალითად, ე რ თ ი ღ ა დარჩაო — რომ იტყვიან — ე რ თ ი ღ ა ნიშნავს მხოლოდ ერთს).

მაგრამ უარყოფით ნაწილაკთან ც(ა) ნაწილაკი აძლიერებს რა უარყოფას, ამავე დროს წინადადებაში ხაზგასმით გამოყოფს იმ სიტყვას, რომელსაც უარყოფითი ნაწილაკითურთ უკავშირდება აზრობრივად (მაგ.: ზურიკომ წიგნი ა რ ც წაიკითხა, ა რ ც მოიტანა). ასეთ შემთხვევაში აზრის უფრო ხაზგასმით გადმოსაცემად დამატებით ხმარობენ კი ნაწილაკს (მაგ.: ა რ ც კ ი მოვიდა. დღეს ვ ე რ ც კ ი გაიმეორა). გარდა ამისა, წინადადებაში განმეორებული სახით ნახმარი ნაწილაკები: ა რ ც — ა რ ც, ვ ე რ ც — ვ ე რ ც, ნ უ რ ც — ნ უ რ ც ან: ა ღ ა რ ც — ა ღ ა რ ც, ვ ე ღ ა რ ც — ვ ე ღ ა რ ც, ნ უ ღ ა რ ც — ნ უ ღ ა რ ც — ერთგვარი წევრებისა (შერწყმულ წინადადებაში) და ერთგვარი წინადადეგების (რთულ თანწყობილ წინადადებაში) ჩამოთვლის მანიშნებელია და ასრულებენ მაჩვენებელი კავშირის როლს, მაგალითად:

1) შერწყმული წინადადება: ა რ ც გა ი ქ ც ე ვ ა, ა რ ც წ ა ი ქ ც ე ვ ა (ანდ.).

2) რთული თანწყობილი წინადადება: ა რ ც ა მ ყ ო ლ ი ა ბ ა ტ ო ნ ი, ა რ ც დ ა მ ზ ნ ე ქ ი ა წ ე ლ ი ო (ანდ.).

ღა ნაწილაკს ხმარობენ საგანთა ან მოვლენათა გამოსარჩევად სახელებთან, მაგრამ უარყოფით ნაწილაკთან (არ-ღა>ალარ, ვერ-ღა>ველარ, ნუ-ღა>ნუღარ) უკვე, მეტი სიტყვების მნიშვნელობისაა (მაგ., უდრის: უკვე არ, მეტი არ; უკვე ვერ, მეტი ვერ; უკვე ნუ, მეტი ნუ). მაგალითად, წინადადება: ა ღ ა რ დ ა რ დ ო ბ ს — ნიშნავს: უკვე არ დარდობს ანუ — წინათ დარდობდა, მაგრამ ახლა არ დარდობს. მსგავსი მაგალითებია:

აღარ გარგებს დიდხანს წოლა (მ. მღვიმ., „დედა და შვილი“) (ნიშნავს: უკვე არ გარგებს ან: მეტი არ გარგებს).

მას გულმა ეელარ გაუძლო (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).
(უდრის: უკვე ვერ გაუძლო ან: მეტი ვერ გაუძლო).

ღა ნაწილაკთან ც ნაწილაკის დართვისას უარყოფით ნაწილაკში ორივეს ფუნქცია იჩენს თავს, მაგალითად:

აღარც მოისმის ცის კამარიდან დილით ტოროლას ხმისა ზრიალი (მ. მღვიმ., „შემოდგომა“).

უარყოფითი სახელი და უარყოფითი ზმნიზედა ან უშუალოდ დაერთვის შემასმენელს, ან დამატებით იხმარება არ, ვერ, ნუ ნაწილაკიან შემასმენელთან, რის შედეგად მიიღება ორმაგი უარყოფა. ნაწილაკებისგან განსხვავებით, ისინი წინადადებაში, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ასრულებენ ორ სინტაქსურ ფუნქციას: 1. გამოხატავენ უარყოფას ზმნა-შემასმენელთან დაკავშირებით და 2. წარმოადგენენ წინადადების წევრს (უარყოფითი სახელი — ქვემდებარეს ან დამატებას, უარყოფითი ზმნიზედა კი — გარემოებას (ადგილისა და დროის) და იხმარება ზმნა-შემასმენლის როგორც წართქმით, ე. ი. უნაწილაკო (არ ავინ მოსულა, არ სად ყოფილა), ისე უკუთქმით ანუ ნაწილაკიან (არ ავინ არ მოსულა, არ სად არ ყოფილა) ფორმასთან, რომელთა შორის პირველ შემთხვევაში გადმოიცემა ნაწილობრივი უარყოფა, მეორე შემთხვევაში — სრული, თანაც ორმაგი უარყოფა.

2. უარყოფითსახელიანი უკუთქმითი წინადადებები:

1) არავინ (არვინ, აღარავინ):

იქ არავინ მოჩანდა (ა. ყაზბ., „მამის მკვლელი“).

არავინ აღმოჩნდა გიორგის მნახველი და ამბის მომტანი (მ. მრეველ., „ხარატ. კერა“).

არვინ გაბედოს მასზე ცილობა! (ა. წერ., „თორნ. ერისთ.“).

არვინ ჩანდა გამბედავი (ი. გრიშ., „სიზმარა“).

სიბნელეში აღარავინ ჩანდა (მ. მრეველ., „ხარატ. კერა“).

შინ აღარავინ რჩებოდა (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

2) ვერავინ (ვერვინ, ველარავინ):

ვერავინ გაიგებს ჩემს წაყვანას (ვ. ლომთ., „სახარჩ. წინაშე“).

ვერავინ იტყოდა სოფელ პანტიანში ზურია ხარატელის ცუდს. (მ. მრეველ., „ხარატ. კერა“).

ისარს ვერვინ მიეკარა (ი. გრიშ., „სიზმარა“).

პატარა ბაქრაძეს ვერვინ შეედრება (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

ახლა ველარავინ მიაყენებდა ნატო ხარატელს უბრალოდ შეუ-
რაცხყოფას (მ. მრეველ., „ხარატ. კერა“).

ხმაგაქმენდილს ოთახში ენა ველარავინ დასძრა, ასოც ველარავინ შეატოკა (ი. ქავჭ., „ოთარ. ქერივი“).

3) ნუვინ (ნურავინ, ნურვინ, ნულარავინ):

ნუვინ იტყვის ობლობისა ვაებას, ნუვინ ჩივის თავის უთვისტომობას! (ნ. ბარათ., „სული ობოლი“).

ნურავინ გამოიყენებს უბრალო საჩხაპნელადა (შ. მღვიმ., „ვაზი“).

ნურვინ გაბედავს აქ შემოსვლას! (ი. ევდ., „ყაჩალი“).

...ჩვენც ნურვინ შეგვეცილება (ვ. ფშავ., „მხედ. ძველი სიმღ.“).

შენგან უნებურ შეცდომას ნულარავინ გაიმეორებს (შ. მღვიმ., „ყვავილი“).

4) არარა:

დღემდე თვით ქამი არარა იყო (ი. ქავჭ., „განდეგილი“).

ამ ქვეყნად არარა მქონდა იმაზე უფრო უტკბესი (ა. წერ., „ეპიტაფია“).

5) არაფერი (ალარაფერი, ალარაფერიც):

ლევანს არაფერი გაუჭირდეს (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ.“).

დილის ჰავას, დილის ცვარ-ნამს არაფერი ედარება (ი. გრიშ., „დილა“).

შემდეგ ალარაფერი დამინახავს (ი. ევდ., „უბედ. ქორბულა“).

აქ ალარაფერი გაგეწყობა (დ. კლდ., „ირინ. ბედნ.“).

6) ვერაფერი (ველარაფერი, ვერაფერიც):

ვერაფერი გაიგო დავითმა (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ.“).

ზურგმაგარსა და გულით ზღვას ვერაფერი გააწბილებს (შ. მღვიმ., „შემოდგ.“).

ვერაფერი გავიგე! (დ. კლდ., „უბედურ.“).

7) ნურაფერი (ნურა):

სიკვდილით ნურაფერი გავუჭიროთ და სხვებრ ყველა ხელს შევეუწყობთ (დ. კლდ., „უბედურ.“).

ნურა გინდა ეშმაკისა, ნურც ეშმაკი და ნურც ნაეშმაკარიო (ანდ.).

უარყოფითი სახელი იმითაც განსხვავდება უარყოფითი ნაწილაკისა და უარყოფითი ზმნიზედისგან. რომ იგი წინადადებაში ფორმაცვალეზადი წევრია: დასახელებულ მაგალითებში გამოყენებულია სახელობითში, მაგრამ სხვა ბრუნვებშიც იხმარება და შეიძლება ნაწილაკიც ან თანდებულიც დაერთოს, მაგალითად:

1) არავინ:

აჩქარებითა სოფელი არავის მოუჭამია (ანდ.).

სამშობლოს არვის წავართმევთ... (ვ. ფშავ., „მხედ. ძვ. სიმღ.“).

არცვის ვაუწყებ ადვილად თავის თავგადასავალსა (მისივე, „მე მისი არაფერი მწამს“).

2) ვერავინ:

სიციცლეს ვერვის დავესხეხები... (გ. ლეონ., „ეუმლ. სამშობ-
ლოს“).

ვერვის ვანდობ ჩემს მანქანას ჯერჯერობით. თამარ (ნ. დოლ.,
„ერთ ახალშენზე“).

3) ნუვინ:

მკედარი ნუვისსა გგონივართ... (ვ. ფშავ., „სიმღერა“).

თავს ნურვის დააჩაგვრინებ (დ. კლდ., „ქამუშ. გაჭირვ.“).

დეე ნურვის დაამძიმებს ის (ქ. ლომთ., „სახრჩ. წინაშე“).

4) ნურა:

მანამ ნურას ჭამ (ა. ყაზბ., „ხევისბერი გოჩა“).

ნურასა მკითხავ, გენაცვალე... (ვ. ფშავ., „ქართლი“).

ნულარას იტყვით ამის შესახებ (თ. დონე., „ვერ მიგატოვებ“).

5) არა (არრა):

მე არას გეუბნებოდი ამის შესახებ (თ. დონე., „ვერ მიგატოვებ“).

კაცი დავებრდი და ჩემს სიციცლესში ამისთანას არას მოვსწრე-
ბივარ (ვ. ფშავ., „სათაგური“).

ალარას ვიტყვით... (ა. წერ., „პატარა კახი“).

6) ვერა (ვერრა):

ორთქლმავალთან ვერას გავხედებით (დ. ბაქრ., „გმირთა სისხლი“).

ვერას დავგვკლებს ზღვის ტალღა შემოტეევებით შმაგითა... (ვ.
ფშავ., „ქებათა-ქება“).

თავის გაწირვით ველარას მარგებ... (ა. წერ., „პატარა კახი“).

7) არაფერი:

მამამისი უბრძოლველად არაფერს დასთმობდა (კ. ლორთქ.,
„კოლბ. ცისკ.“).

მე საშიშს იქ არაფერს ვხედავ (ვ. ფშავ., „სათაგური“).

საშინელ ტკივილს არაფრად თვლიდა... (გ. აბაშ., „გიორგი მეექ-
ვსე“).

თავის დღეში ოჯახისათვის არაფერში უზარალებია (დ. კლდ.,
„დარისპ. გასაქირი“).

8) ვერაფერი:

მრეელი მათ ვერაფერს აძლევდა (ა. ბელ., „თავგად. ბეს. გაბ.“).

ის ველარაფერს სწავლობს (გ. წერ., „ჩვენი ცხოვრ. ყვავ.“).

9) ნურაფერი:

ნურაფერს ეტყვი (ი. ლის., „სიციცლ.“).

გულში ნურაფერს ჩამარჩენთ (დ. კლდ., „თავადი პეტრე“).

ჩემთან ნურაფრისა გეშინია (შ. არაგვ., „საშობაო ჩვენება“).

ამრიგად, წინადადებაში უარყოფა შეიძლება გამოიხატოს როგორც სრული, ისე ნაწილობრივი სახით. სრული უარყოფა გამოიხატება მაშინ, როდესაც უარყოფითი ნაწილაკი ახლავს ზმნა-შემასმენელს, ე. ი. წინადადებაში აზრი მთლიანად არის გამოხატული უარყოფითად: დღეს არ მოსულა — დღეს არც მოსულა — დღეს არც კი მოსულა; ხოლო ნაწილობრივია უარყოფა, როდესაც უარყოფის გადმოშვებით სიტყვა გამოყენებულია სხვა წევრთან, მაგალითად, ქვემდებარესთან, დამატებასთან ან გარემოებასთან, შემასმენელი კი დადებითად არის გამოხატული: არც ვაჟა გამოცხადებულა, ვერც ნინო უნახავს, ნურც სკოლაში მიაკითხავს. ამ წინადადებებში მოცემულია არა მოქმედების უარყოფა, არამედ მოქმედი საგნის, სამოქმედო საგნისა და მოქმედების აღგილისა.

ნაწილობრივი უარყოფის აღმნიშვნელია აგრეთვე შემდეგი წინადადებები:

არც სხვა ვინმე ვარ სამშობლოს ვარჩიო სხვის მთა-გორი (შ. მღვიმ., „ჩიხვი“).

ვერც ამ სიტყვებმა მოიყვანეს თავის გონზე გამწარებული სუტკენინა (ი. ჭავჭავაძე, „კაც-აღამ.“).

ნურც ჩვენ ვიზამთ ამ საქმესა... (მისივე, „მეფე დიმიტრი თავდად.“).

მაგრამ, თუ ასეთ წინადადებაში შემასმენელიც უარყოფითნაწილად იქნა, მაშინ წინადადება მთლიანად სრული სახის უკუთქმითია, მაგ.:

...ნუ აცდენ ნურც თვალს და ნურც ყურს (ა. წერ., „დარიგება“).

უარყოფითი ზმნიშედლებიც სინტაქსურ წყვილში ანუ სინტაგმაში ძირითადად იხმარება ზმნა-შემასმენელთან (ზოგ შემთხვევაში — სახელზმნით გამოხატულ წევრთანაც) როგორც უარყოფის აღმნიშვნელი სიტყვები და ამავე დროს როგორც წინადადების წევრები, რომლებიც მიუთითებენ მოქმედების აღგილზე, დროზე ან ვითარებაზე (არსად, არასდროს, არაფრად).

3. უარყოფითზმნიშედლიანი უკუთქმითი წინადადებებია:

1) არსად (აღარსად, არსაიდან, არსაითკენ):

...არსად წაგივიდეს! (დ. კლდ., „დარისპ. გასაქ.“).

ჩერ არსად ჩანან! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

აღარსად მოჩანს მერცხალი (შ. მღვიმ., „შემოდგომა“).

უბრალო ჩქამიც კი არსაიდან მოისმოდა (ლ. ქიაჩი, „ტარ. გოლ.“).
წასასვლელი არსაითკენ ჰქონდა.

2) ვერსად (ველარსად):

ვერსად წამიხვალ (ა. ყაზბ., „ხევისბერი გოჩა“).

ზურბამ გიორგის კვალს ვერსად მიაკვლია (მ. მრეველ., „ხარატ. კერა“).

ველარსად ვხედავ მერცხლებსა... (შ. მღვიმ., „შემოდგომა“).
მაშ, ქარგი, ამაღამისთვის ველარსად დამემალები (მისივე, „ზამთარი და ნიბლია“).

3) ნურსად (ნულარსად):

ნურსად მიხვალ! (შ. არაგვ., „აბრეშუმის ცხვირსახ.“).
ყოველ შემთხვევაში დიდი ციხის პატრონი ნურსად წავა... (კ. გამსახ., „დავ. აღმაშ.“).
...აქედან ნურსად წამიყვან... (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).

4) არასდროს (არასოდეს):

მტერს არასდროს გაეახარებთ (ი. გრიშ., „სიმლ. მეომრ.“).
აქ ქვემეხები არასდროს მდგარა... (გ. აბაშ., „ძლევის ქელი“).
ძვირფასო, თეთრი ბროლით ნაკეთები არასოდეს გვიმტყუნებს,
არასოდეს ჩაკვდება! (ი. გრიშ., „უსახელო თითი“).

5) ვერასდროს (ვერასოდეს):

შენ ვერასდროს მისწვდები ხელით (ი. ვაკ., „დიდი მოურავი“).
უფრო სახელოვნად ვერასდროს მოვკვდები (იქვე)
ნუთუ ამ ვარდებს ვერასოდეს დაეწაფები? (ე. გორგ., „მეგობრებისადმი“).

6) ნურასდროს (ნურასოდეს).

ნურასდროს დაგავიწყდებათ... (რ. მარგ., „ის ბერიკაცი ვგაგანებ“).
...ნურასოდეს მიგვატოვებ (ა. ლომიძე, „მშობლიური ტბა“).

შენი შენა: ც(ა) და ღა' ნაწილაკები იმავე გაძლიერებისა და გამორჩევის როლს ასრულებენ უარყოფით სახელებთან და უარყოფით ზმნიზებლებთანაც.

ორმაგი უარყოფა

თანამედროვე ქართულში ორმაგი უარყოფა სრულიად ბუნებრივი მოვლენაა, რომლითაც უკუთქმით წინადადებაში ხდება უარყოფის გაძლიერება. ორმაგია უარყოფა მაშინ, როდესაც ზმნა-შემასმენელთან გამოყენებულ უარყოფით სახელს ან უარყოფით ზმნიზებას ემატება უარყოფითი ნაწილაკი (არ, ვერ, ნუ).

ვ. თოფურიას აღნიშნული აქვს, რომ ორმაგი უარყოფა ქართულს $X-XI$ საუკუნეებამდე არ ახასიათებდა „...თუ ერთ-ერთი მათგანი

¹ დამატებით იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. ტ. 7. 8;

აკაკი შანიძე — ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973, გვ. 611, 616

ამოჰყოფდა თავს რომელსამე წინადადებაში, იქ მეორე უარყოფა არ იხმარებოდა, მაგრამ ახალს ქართულში ხშირად მათ მეორე უარყოფითი ნაწილაკი სდევს თან, ე. ი. ძველი ქართულის ერთმაგი უარყოფის ნაცვლად ორმაგი იხმარება“¹.

ორმაგი უარყოფის მაგალითებია:

1. არ ნაწილაკის დამატებით:

ვედრებას არ ავი ნ არ წყვეტდა (ნ. ლომ., „ქაჯანა“).

შინ აღარ ავი ნ არ დარჩენოდა (გ. აბაშ., „გიორგი მეექვსე“).

ის არ ავი თარ მონაწილეობას არ იღებდა ამ სიმღერა-მხიარულობაში (ნ. ლომ., „ქაჯანა“).

უკვე აღარ ავი თარი ოცნება აღარ ყოფნიდა... (ა. ბელ., „თავგად. ბეს. გაბ.“).

ახალ მოსულს თოვლს, ყინვადაკრულს, არსად არ აჩნდა ნაფხური ადამიანისა (ი. ჭავჭავ., „ოთარ. ქვრივი“).

არსად ჩვენი წასვლა აწ აღარ შეიძლება (დ. კლდ., „ირინ. ბედნ.“).

ჩამიჩუმში არსად იდან არ ისმოდა (ი. ევდ., „უბედ. ქორბულა“).

ჩვენს ჩიტუნებს არასდროს ასე არ უმღერიათ! (ი. გრიშ., „ხეს დავარქვი 9 მაისი“).

სხვა მეოცე საუკუნე არასოდეს არ ყოფილა (გ. ტაბ., „მშობლ. ჩემო მიწ.“).

არასოდეს არ ცხონდება უშვილო და პურა-ძვირი (ანდ.).

2. ვერ ნაწილაკის დამატებით:

თვალებით ვერაფერს ვერ არკვევდა სიბნელის გამო (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ.“).

ნაცნობს ვერავის ვერ მივამგვანეთ! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

ამ სიტბოს ქვეყნად ვერავითარი სუსხი ვერ დააქრობს (ი. ლის., „სიცოცხლ.“).

ვერსად ვერ გაგიშვებთ! (დ. კლდ., „ირინ. ბედნ.“).

ნახევარი საუკუნე ის ველარსად ველარ ვნახე (ა. წერ., „საკვირველება“).

ვერასოდეს ხელს ვერ აიღებთ? (ი. ლის., „სიცოცხლ.“).

3. ნუ ნაწილაკის დამატებით:

ნუ რავინ ნუ წახვალთ ამბის შესატყობინებლად (პ. ჩხიკვაძე, „ჩვენი ფაბრ.“).

¹ გ. თოფურიძე — ორმაგი უარყოფა ქართულში: წელიწდეული, თბ., 1923—1924, გვ. 114.

ნ უ რ ც ნ უ რ ა ფ ე რ ს ი კ ი თ ხ ა ვ თ (დ. შენგ., „წით. ყაყაჩო“-
დედიკო. ჩემო დედიკო, ნ უ რ ს ა დ ნ უ წ ა ხ ე ა ლ... (თ. დონე.,
„ვერ მიგატოვებ“).

ჩემო ელიზბარ, ნ უ რ ა ს დ რ ო ს ნ უ გ ე გ ო ნ ე ბ ა... (შ. არაგვ.,
„ბედნ. მხოლოდ მაშინ ვიგრძენ!“).

...მოლაღატეს ნ უ მ ი ს ც ე მ ნ უ რ ს ა დ მოსვენებას! (ა. ყაზბ.,
„ელგუჯა“).

გული მეტყოდა: ნ უ მ ი ხ ე ა ლ ნ უ რ ს ა დ (გ. აბაშ., „გიორგი
მეექვსე“).

ამ ვაზის ფესვები... ნ უ რ ც გა მ ხ მ ა რ ი ყ ო ს ნ უ რ ა ს ო -
დ ე ს (ა. ქუთათ. „იონა და მავრა“).

ნ უ რ ა ს დ რ ო ს ნ უ ლ ა რ მ ე ტ ყ ე ი, რომ შენი ხმა დაჰვეიწყ-
და (რ. მარგ., „მამა“).

როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, წინადადებაში უარყოფის გამომ-
ხატველი სიტყვების თანმიმდევრობა მყარი არ არის. ძირითადად უარ-
ყოფითი ნაწილაკი სხვა უარყოფითი სიტყვის შემდეგ დაისმის, მაგრამ
მისი ხაზგასმით აღნიშვნის მიზნით იგი შეიძლება ვიხმაროთ უარყოფი-
თი სახელის ან ზმნიზელის წინაც.

ორმაგი უარყოფა გვაქვს მხოლოდ შემასმენელთან (მარტივ შემას-
მენელთან: ა რ ა ვ ი ნ ა რ მ ო ს უ ლ ა, არსად არ წასულა; შედგენილ
შემასმენელთან: ა რ ა ვ ი ნ ა რ ა ა მ ო ს უ ლ ი // ა რ ა ვ ი ნ ა რ
ა რ ი ს მ ო ს უ ლ ი. ა რ ს ა დ ა რ ა ა წ ა ს უ ლ ი // ა რ ს ა დ ა რ
ა რ ი ს წ ა ს უ ლ ი). სხვა წევრებთან უარყოფა ცალმაგია. გარდა
ამისა, უარყოფის გასაძლიერებლად იხმარება უარყოფის გამომხატვე-
ლი მიგებითი ნაწილაკებიც (არა, ვერა), რომლებიც განკერძოებულად
და ხმის ამაღლებით გამოიყოფა წინადადების წევრებისგან, მაგ.:

არა, არ გააკეთა; არა, ის დღეს არ მოვა; ვერა, ვერ გააკეთა; ვერა,
ის დღეს ვერ მოვა.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: მიგებითი ნაწილაკები — არა, ვერა; ჰო, კი, დიახ —
დიאלოგში წინადადებადაც იხმარება (მაგ., — მამა ჩამოვიდა? — არა.
— ბავშვი ვერ მოიტანს? — ვერა).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ორმაგი უარყოფა იხმარება უარყოფის
გაძლიერებულად, ხაზგასმით გამოსახატავად, ამიტომ იგი სტილისტი-
კური დანიშნულებისაა.

დასახელებული უკუთქმითი წინადადებები აგებულიების მიხედვით
უმთავრესად მარტივია, სხვა სახის წინადადებები (შერწყმული და
რთული) კი, მთლიანად უკუთქმითი რომ იყოს, შედარებით იშვიათია,
მაგალითად:

1. უკუთქმითი შემასმენლები შერწყმულ წინადადებაში:

ა რ გ ა ვ ც ვ ლ ი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,
ა რ გ ა ვ ც ვ ლ ი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა
(რ. ერისთ., „სამშობლო ხევსურისა“).
ა რ ც ს ვ ა მ ს, ა ლ ა რ ც კ ა მ ს თავადა (შ. მღვიმ., „მკურნალი“).
არა, ტყუილად ნ უ ვ ი ტ ყ ვ ი თ, ცოდოს ნ უ ვ ი დ ე ბ თ კის-
რადა,
მშვილდზე ნ უ ვ ა გ ე ბ თ კვირიას, ხ უ ე ა თ ა მ ა შ ე ბ თ
ისრადა (ვ. ფშავ., „ბასტრ.“).

უფრო ხშირად შერწყმული (ასევე რთული) წინადადება შერეული
შედგენილობისაა, ე. ი. მასში წართქმითი შემასმენელიცაა და უკუ-
თქმითიც:

1) მე მრავალი მთა გ ა დ ა მ ი ლ ა ხ ა ვ ს და უტურფესი საქარ-
თველოზე მშვენიერება ა რ ს ა დ მ ი ნ ა ხ ა ვ ს! (გ. ლეონ., „ლე-
ნინი საქართვ.“).

ის ავჭალიდან სინათლეს ე ლ ი ს და მთელი ღამე ა რ დ ა ი ძ ი-
ნ ე ბ ს (ა. აბაშ., „თბილისის ღამე“).

2) ა რ ჩ ა მ ო ვ რ ჩ ე თ, გ ა ვ უ ტ ო ლ დ ე თ მოწინავე დობილ
მართას... (გ. ქუჩ., „ფეიქ. სიმღ.“).

ა რ მ ი ვ ს ც ე მ თ მტერსა სამშობლოს, გულში დ ა ვ ი ც ე მ თ
დანასა... (ვ. ფშავ., „მხედართა სიმღ.“).

ვაჟკაცურად დ ა უ ხ ვ დ ი, ა რ მ ო უ შ ვ ა, დ ა ჰ კ ა რ ი! (ა.
აბაშ., „არ მოუშვა, დაჰკარი!“).

(ამ უკანასკნელ წინადადებაში უკუთქმითი შემასმენელი წართქმით
შემასმენლებს შუაა მოცემული).

2. წართქმითი და უკუთქმითი მარტივი წინადადებები რთულში:

მტკიცების მიხედვით რთულ წინადადებაში შემავალი ნაწილებიც
შეიძლება იყოს უკუთქმითი ან ნარევი (წართქმითი და უკუთქმითი ან
უკუთქმითი და წართქმითი), მაგალითად:

1) უკუთქმითი მარტივი წინადადებებისგან შედგენილი:

ვაჟიას ა რ უ ნ დ ო ღ ა კაცის სისხლში გარევა. მაგრამ ა რ ა ს-
ვ ე ნ ე ბ დ ნ ე ნ მას (ა. ყაზბ., „ელისო“)

...და ნ უ დ ა მ ძ რ ა ხ ა ვ ყაჩაღსა, ძმაო, თუ მასპინძლად ვ ე რ
მ ო გ ე წ ო ნ ე ბ ი (ი. ჭავჭავ., „კაკო ყაჩაღი“).

ა რ ც მ ი მ ტ ყ უ ნ ე ბ ე ნ, ა რ ც ვ ე მ ტ ყ უ ნ ე ბ ი... (იქვე).

2) წართქმითი და უკუთქმითი წინადადებებისგან შედგენილი:

...ისინი აგერ მეორე ბოლოშიც გ ა ვ ი დ ნ ე ნ, მაგრამ მოხევე
ა რ ს ა დ ჩ ა ნ დ ა (ა. ყაზბ., „ელისო“).

ონისემ სიტყვა მ ი ს ც ა თავის თავს, რომ ქალისაკენ ა რ მ ი ე-
ხ ე დ ა (მისივე, „ხვეისბერი გოჩა“).

- მ) უკუთქმითი და წართქმითი წინადადებებისგან შედგენილი:
 დილის მზე ჯერ არსად ჩანდა, მაგრამ მისი სხივები კი ქვე-
 ვიდან უკვე ელამუნებოდნენ კავკასიის მთის მწვერვალს
 (ი. ევდ., „გაზაფხული“).
 დიდი ხანი არ იყო, რაც მიხა სკოლაში შეიყვანეს (დ.
 მეგრ., „ქინაქინა“).

ამრიგად, მტკიცების მიხედვით შერწყმული წინადადება შეიძლება
 ავაგოთ ოთხნაირად:

- 1) მე დავპირდი და გავუგზავნე (ორივე შემასმენელი
 წართქმითია).
- 2) მე დავპირდი და არ გავუგზავნე (პირველი შემას-
 მენელი წართქმითია, მეორე — უკუთქმითი).
- 3) მე არ დავპირდი, მაგრამ გავუგზავნე (პირველი შე-
 მასმენელი უკუთქმითია, მეორე — წართქმითი).
- 4) მე არ დავპირდი და არც გავუგზავნე (ორივე შე-
 მასმენელი უკუთქმითია).

ასევე ოთხნაირად აიგება რთული წინადადებაც (თანწყობილიცა და
 ქვეწყობილიც):

1. რთული თანწყობილი წინადადება:

- 1) მე ვუთხარი და წავიდა (ორივე ნაწილი წართქმითი წი-
 ნადადებაა).
- 2) მე ვუთხარი და არ წავიდა (პირველი ნაწილი წარ-
 თქმითია, მეორე — უკუთქმითი).
- 3) მე არ ვუთხარი და წავიდა (პირველი ნაწილი უკუთ-
 ქმითია, მეორე — წართქმითი).
- 4) მე არ ვუთხარი და არც წავიდა (ორივე ნაწილი უკუ-
 თქმითია).

2. რთული ქვეწყობილი წინადადება:

- 1) მას შეეძლო, რომ მაშინვე ეთქვა (მთავარი და დამოკი-
 დებული წინადადება — ორივე წართქმითია).
- 2) მას შეეძლო, რომ მაშინვე არ ეთქვა (მთავარი წინადა-
 დება წართქმითია, დამოკიდებული — უკუთქმითი).
- 3) მას არ შეეძლო, რომ მაშინვე ეთქვა (მთავარი წინადა-
 დება უკუთქმითია, დამოკიდებული — წართქმითი).
- 4) მას არ შეეძლო, რომ მაშინვე არ ეთქვა (მთავარი და
 დამოკიდებული — ორივე უკუთქმითია, თუმცა აზრი დადები-
 თადაა გადმოცემული, ნიშნავს — ის იძულებული იყო, რომ
 ეთქვა).

წართქმითი და უკუთქმითია წინადადებები აგრეთვე რაგვარობ მიხედვითაც — როგორც თხრობითი, ისე კითხვითი, ბრძანებითი (ძახილის წინადადებები:

1) თხრობითი წინადადებები:

კითხვა და ამთავრა — კითხვა არ და ამთავრა. მამუ შინ წავიდა — მამუკა შინ ვერ წავიდა.

2) კითხვითი წინადადებები:

მამა მუშაობს? — მამა არ მუშაობს? დედას ყოველთვის ეხმარება? — დედას ყოველთვის ვერ ეხმარება?

3) ბრძანებითი წინადადებები:

ხეალ ადრე ადექი! — ხეალ ადრე არ ადგი! თვითმფრინავი იმგზავრეთ! — თვითმფრინავით ნუ იმგზავრებთ!

4) ძახილის წინადადებები:

აი ეს გეკადრება! — აი ეს არ გეკადრება! უი, ის რა დღეს დაბრუნებულა! — უი, ის იმ დღეს ვერ დაბრუნებულა!

უარყოფის განმეორება

გარდა ორმაგი უარყოფისა, უარყოფის გასაძლიერებლად მიმართვენ აგრეთვე განმეორებას, მაგალითად:

არა, არა, დრო არ მაქვს (შ. მღვიმ., „ჩურჩხელები“).

ვერ დამიჭერ, ვერა, ვერა! (ი. გრიშ., „ანბანთქება“).

არავინ, არავინ არ დამეხმარა... (ჭ. ლომთ., „სახრჩ. წინაშე“).

არათერი, არათერი არ გააჩნია თავის დასაცავად... (იქვე ...ამას ვერასოდეს, ვერასოდეს ვერ შეურიგდება ჩემი გონება (იქვე)).

ან ასეთი წყობით: არ წავა, არა! ნუ გაიმეორებს, ნუ!

უარყოფის გაძლიერებულად გადმოსაცემად ნაწილაკის განმეორება ხდება ასეთი სახითაც: არც — არც, ვერც — ვერც, ნურც — ნურც, მაგრამ, როგორც ზემოთ არის აღნიშნული, ამ ნაწილაკებ გარდა უარყოფისა, წინადადებაში ეკისრებათ მაჯგუფებელი კავშირ როლიც ან ერთგვარი წევრების, ანდა სინტაქსურად თანასწორუფლებიანი წინადადებების ერთმანეთთან დასაკავშირებლად, მაგ.:

1) შერწყმულ წინადადებაში:

არც გავიქცევი, არც წავიქცევი (ანდ.).

ვერც ასერებდა დაჯდომას, ვერც დაყვირებას ბედავდა (შ. ძღვიმ., „ილოს ოცნება“).

ნურც იფიცებ, ნურც აფიცებ (ანდ.).

2) რთულ თანწყობილ წინადადებაში:

არცა ციოდა, არცა ცხელოდა (კ. ქიქ., „სახალხო ზეიმი“).

ვერც გასჭრა ხმალმა ფრანგულმა. ვერც შეაშინა დანამა (ხალხ., „ქალი ხვარამზე“).

ნუმც გაჯავრდება პირიმზე, ნუმც დამწყველიან იანი (ვ. ფშავ., „გველის მკამელი“).

უკუთქმით წინადადებას ახასიათებს ქსევა თვისებატ. მაგალითად, არ ნაწილაკი რთული მაერთებელი კავშირის შემადგენელი ნაწილიცაა. ეს კავშირებია: არა — არამედ, არა მარტო — არამედ, არა მხოლოდ — არამედ. არათუ — არაღეღ. კიარ(ა) — — არამედ. ზოგი მათგანი იხმარება მაჯგუფებელ კავშირად. ზოგი — მაპირისპირებლად:

ის ჩემთვის იყო არა დეიდა, არამედ დედატ. მას ჰყავდა არა მარტო და, არამედ ჯმაჯ. ზნიკო ქარსანაში კი არ მუშაობდა, არამედ ფაბრიკაში. უმაღლეს სასწავლებელში სწავლობს არა მამუჯა, არამედ მერაბი. დაპირისპირებისას წინადადებაში მოცემულია ორიდან ერთის უარყოფა და მეორის დადასტურება. გარდა ამისა, უარყოფითი ნაწილაკი არ იხმარება სხვა დანიშნულებითაც, სახელდობრ არ მიუთითებს უარყოფაზე, რის მიხედვითაც წინადადება შეიძლება იყოს ფორმით უკუთქმითი, მაგრამ შინაარსით წართქმითი. ასეთ შემთხვევაში იგი კარგავს თავის პირდაპირ მნიშვნელობას, იძენს გამაძლიერებელი ნაწილაკის თვისებას და წინადადება გადმოგვცემს საპირისპირო შინაარსს ფაქტის დადასტურების სახით, მაგალითად:

ის ვის არ უყვარდა! ვის არ ხიბლავს იალბუზის სილამაზე!

ნიშნავს: ის ყველას უყვარდა. ყველას ხიბლავს იალბუზის სილამაზე. მათ შორის განსხვავებაა არა მარტო შინაარსის, არამედ აზრის. გადმოცემის სიძლიერის მიხედვითაც.

ასეთი წინადადებები უმთავრესად ძახილისაა ან კითხვით-ძახილი-სა:

1) როგორ არ ეთქვა! (=უნდა ეთქვა).

ძალიან არ იქაჩებოდა! (დ. კლდ., „ირინ. ბედნ.“).

მე შენ გეტყვი, არ ემარჯვება მაგისტანები! (მისივე, „დარისპ. გასაპ.“).

უიშე, რას არ მოვიფიქრებ, შენ გენაცვალე!.. (იქვე).

2) როგორ არ უნდა ეუთხრა რაიმე?! (=უნდა ეუთხრა).

ქვეყანა არ მოკვდება სიცილით?! (დ. კლდ., „ირინ. ბედნ.“).

ამნაირ ბედს ვინ არ ნატრობს და მე უარი ვთქვა? (იქვე).

არის წინადადების ისეთი ფორმაც, სადაც წართქმითი შინაარსის გამოსახატავად უარყოფითი არ ნაწილაკი მეორდება, მაგ.:

არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ. მე არ შემეძლო არ მეთქვა. მას არ შეეძლო არ მოსულიყო. არ შეიძლება არ ენდო კაცს (ნიშნავს: უნდა დაეთანხმო. უნდა მეთქვა და სხვ.). აგებულების მიხედვით ესენი უკავშიროს რთული ქვეწყობილი წინადადებებია (ნაწილებს შორის იგულისხმება რომ კავშირი) და გამოსახატულია უარყოფის უარყოფა. არ ნაწილაკის განმეორებით ფაქტი აღინიშნება დადებითად, აზრი კი გადმოიცემა ხაზგასმით და უფრო დამარწმუნებლად, ვიდრე ერთი უარყოფითი ნაწილაკით, მაგრამ, თუ ასეთ წინადადებაში უარყოფითი ნაწილაკს არ გავიმეორებთ, აზრი შეიცვლება—ფაქტი აღინიშნება უკუთქმითად:

არ შეიძლება დავეთანხმოთ (ან: შეიძლება არ დავეთანხმოთ). მე არ შემეძლო მეთქვა (ან: მე შემეძლო არ მეთქვა).

მსგავსი კონსტრუქციისაა შემდეგი რთული წინადადებებიც:

რადაც არ უნდა დამიჯდეს, მაინც შევიძენ. ვინც არ უნდა მოვიდეს, ყველას მასპინძლობს. რაც არ უნდა მოხდეს, მაინც გამოვცდი. როგორც არ უნდა იყოს, მაინც საჭიროა. სადაც არ უნდა წავიდეს, ყველგან პატივისცემით შეხვდებიან, მაგრამ ასეთი სახით ამ წინადადებების ხმარება ჩვენს ენაში მიუღებელია. არ ნაწილაკი მათში საჭირო არ არის, აზრი უნდა გადმოიცეს წართქმითი ფორმით: რადაც უნდა დამიჯდეს,¹ ვინც უნდა მოვიდეს, რაც უნდა მოხდეს და ა. შ.

ამრიგად, არ ნაწილაკი არაპირდაპირი მნიშვნელობით იხმარება წინადადებაში განსხვავებული აზრობრივი ელფერის გამოსახატავად და ეს უმთავრესად დამახასიათებელია ისეთი წინადადებისთვის, რომელიც შინაარს-ინტონაციის მიხედვით არის თხრობითი, კითხვითი, ძახილის ან კითხვით-ძახილისა.

მაგალითები:

1) თხრობითი წინადადება: ახალგაზრდობის დროს სად არ ვყოფილვარ (=ყველგან ვყოფილვარ). ის მაშინ ვის არ ებრალებოდა (=ყველას ებრალებოდა).

2) კითხვითი წინადადება: ვითომ ეს არ ვარგა? (=ვარგა). წასვლა ხომ არ გინდა? (=გინდა?). განა არ ვიცი, რომ კარგია? (=ვიცი...).

3) ძახილის წინადადება: მაშინ მას ვინ არ ეხმარებოდა! (=ყველა ეხმარებოდა). როგორ არ მეწყინა! (=მეწყინა).

4) კითხვით-ძახილის წინადადება: რა აზრი არ მომდიოდა?! (=ყო-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, სინტ., თბ., 1949, გვ. 164.

ველგვარი აზრი მომდიოდა). ვინ არ ჩამოდის აქ?! (=ყველა ჩამოდის).
კინალამ არ მომკლეს?! (=კინალამ მომკლეს).

დასახელებული არ ნაწილაკიანი წინადადებები ფორმის მიხედვით
უკუთქმითია, შინაარსის მიხედვით — წართქმითი.

გვაქვს ისეთი წინადადებებიც, რომლებიც ფორმით წართქმითია,
შინაარსით კი — უკუთქმითი. ამ ტიპის წინადადებაში უარყოფითი
შინაარსი გამოიხატება განუსაზღვრელობითი მნიშვნელობით გამოყენე-
ბული კითხვითი ნაცვალსახელით ან ზმნიზედით, რომლებითაც მოუ-
ბარი დამატებით გამოთქვამს ექვს, გაკვირვებას ან აღშფოთებას და წი-
ნადადებასაც წარმოთქვამს ასეთივე ინტონაციით, მაგ.:

1) ამას ვინ გააყეთებს! (=ვერაღინ გააყეთებს).

რა შენი საქმეა ამის გაგზავნა?! (=შენი საქმე არ არის).

ამ საქმეს რომელი ჰკუთამყოფელი ჩაშლიდა?! (=ჰკუთამყოფელი
არ ჩაშლიდა).

2) ასეთ რამეს ხად იპოვი! (=ვერსად იპოვი).

ამის გადაწერას როდის დაამთავრებ! (=ვერასოდეს დაამთავრებ).

(როდის-გან მიღებულია ნაწილაკი როდის: მას მაშ-ნ როდი მოვა-
გონდებით!

ამას როგორ იკადრებს?! (=არ იკადრებს).

წინადადების ასეთი შინაარსის გადმოცემა უმთავრესად დამოკიდე-
ბულია ინტონაციაზე: აზრი გამოიხატება კითხვით სიტყვაზე ხმის ამაღ-
ლებით და თანაც გრძნობით. ამრიგად, ასეთი წინადადება მხოლოდ გა-
რეგნულადაა კითხვითი, მაგრამ შინაარსობრივად იგი არ გამოხატავს
კითხვას და არის თხრობითი ან ძახილის წინადადება, რადგანაც მასში
კითხვითი სიტყვა ნახშიარია განუსაზღვრელობითი მნიშვნელობით და
მიგვითითებს უარყოფაზე. გარდა ამისა, ზოგჯერ ერზმანეთისაგან ვერ
ვასხვავებთ გრამატიკულად გამოხატულ უკუთქმითობასა და სიტყვის
უარყოფით ლექსიკურ მნიშვნელობას: თუ წევრად გამოყენებული
სიტყვა უარყოფითი აზრის გამომხატველია, წინადადება უკუთქმითი
გვეგონია. მაგალითად, როდესაც ვამბობთ: მან არ იზარმაცა,
ნიკომ არ დაიგვიანა; ამხანაგს ვერ უღალატებს;
სხვას ნუ ჩამორჩები — ამ წინადადებებში დადებითი აზრია
გამოხატული, მაგრამ წინადადებები არის უკუთქმითი, რაზედაც მიგვი-
თითებენ ზმნებთან გამოყენებული უარყოფითი ნაწილაკები.

მაგრამ, თუ ასე ვთქვით: მან იზარმაცა; ნიკომ დაიგ-
ვიანა; ამხანაგს უღალატებს; სხვას ჩამორჩი —
აზრი უარყოფითია, წინადადებები — წართქმითი.

მაშასადამე, გრამატიკულად წინადადება უკუთქმითია, როდესაც იგი
ფორმის მიხედვით არის უარყოფითი, ე. ი. საგნის მოქმედების ან
მდგომარეობის უარყოფის გამოსახატავად გამოყენებულია უარყოფითი

ნაწილაკი ან სხვა სიტყვა, რომელიც მიუთითებს უარყოფაზე; წინადადება წართქმითია, როდესაც საგნის მოქმედების ან მდგომარეობის აღსანიშნავად გამოყენებული არ არის უარყოფის გამომხატველი სიტყვა. ამრიგად, წინადადება — ნიკომარ დაიგვიანა — მნიშვნელობით დადებითი შინაარსისაა, მაგრამ გრამატიკულად — უკუთქმითი; ნიკომარ დაიგვიანა — ეს წინადადება კი მნიშვნელობით უარყოფითი შინაარსისაა, მაგრამ ფორმით წართქმითია.

ასევე: ის არ არის ურიგო კაცი; ვანო არასოდეს არ მოიქცევა არაადამიანურად — წინადადებები უკუთქმითია, აზრი — დადებითი.

წინადადებების ტიპები შინაარს-ინტონაციის ანუ მოდალობის მიხედვით

წინადადების, როგორც მეტყველების ძირითადი სინტაქსური ერთეულის, ფუნქციაა აზრის სწორად გამოხატვა და გაგებინება მსმენელის ან მკითხველისთვის.

წინადადება შინაარს-ინტონაციის ანუ მოდალობის (სხვაგვარად, რაგვარობის) მიხედვით არის სხვადასხვა ტიპის, რომლებიც ერთმანეთისგან განირჩევა იმის მიხედვით, თუ რა მიზნით, რა შინაარსის გამოსახატავად იყენებს მას ადამიანი ზეპირი ან წერიითი მეტყველების დროს. ერთ შემთხვევაში მოუბრის მიზანი შეიძლება იყოს, გადასცეს სხვა პირს რაიმე ამბავი (მაგ.: კარგად წაიკითხე), მეორე შემთხვევაში — სხვა პირისგან გაიგოს ის, რაც მისთვის არ არის ცნობილი ან გასაგები (მაგ.: კარგად წაიკითხე?), მესამე შემთხვევაში კი დააეალოს, უბრძანოს ან სთხოვოს სხვა პირს საჭირო მოქმედების შესრულება (მაგ.: კარგად წაიკითხე!), ე. ი. წინადადებით გამოხატოს თხრობა, კითხვა ან ბრძანება. ამის მიხედვით წინადადება არის სამი სახის: თხრობითი, კითხვითი და ბრძანებითი, მაგალითად:

1) გველსა ხვრელით ამოიყვანს ენა ტკბალად მოუბარი. (თხრობითი წინადადება).

2) რაა წამალი მისისა წყლულისა განკურნებისა? (კითხვითი წინადადება).

3) მოდი და ნახეთ ყოველმან შემსხმელმან, შემაშკობელმან! (ბრძანებითი წინადადება).

ეს წინადადებები ერთმანეთისგან განსხვავებულია როგორც შინაარსობრივად, ისე გრამატიკულად. შინაარსობრივად ერთი გამოხატავს ფაქტს, მეორე — კითხვას, მესამე — ბრძანებას, ხოლო გრამატიკულად მათ განასხვავებს ძირითადად ინტონაცია და მასთან ნაწილობრივ ზმნა-შემასმენლის კილოც. თხრობითი წინადადება წარმოითქმის თხრობითი

ინტონაციით, კითხვითი — კითხვითი ინტონაციით, ბრძანებითი — ბრძანებითი ინტონაციით. გარდა ამისა, თხრობით და კითხვით წინადადებებში იხმარება თხრობითი კილოს ზმნა-შემასმენლები, ბრძანებით წინადადებაში კი ბრძანებითი კილოსი.

დასახელებული წინადადებების სამ სახედ დაყოფას საფუძვლად უდევს ენის საკომუნიკაციო ფუნქცია. გარდა ამისა, თხრობითი, კითხვითი და ბრძანებითი წინადადებები შინაარსთან ერთად შეიძლება გამოხატავდნენ გრძნობასაც, რომლის დროს თხრობითი წინადადება გადაიქცევა ძახილის წინადადებად, კითხვითი — კითხვით-ძახილისად და წერისას ასეთი წინადადებების ბოლოს იწერება ძახილის ნიშანი: თხრობით წინადადებასთან ეს ნიშანი შეცვლის წერტილს, ხოლო კითხვით წინადადებასთან დაემატება კითხვის ნიშანს. ბრძანებითი წინადადება კი გრძნობით გადმოცემისას ისევ ბრძანებითად რჩება, მაგრამ შეიცვლება წარმოთქმა და წინადადების ბოლოს წერტილის ნაცვლად იხმარება ძახილის ნიშანი, მაგალითად:

1) მშვენიერი ბუნებაა. (ამ წინადადებაში გამოხატულია ინფორმაცია).

2) მშვენიერი ბუნებაა! (გამოხატულია ინფორმაცია მოწონების გრძნობით).

3) მშვენიერი ბუნებაა? (გამოხატულია კითხვა).

4) მშვენიერი ბუნებაა?! (გამოხატულია კითხვა ალტაცების გრძნობით).

5) ნელა იარე (გამოხატულია ბრძანება რჩევა-დარიგების სახით).

6) ნელა იარე! (გამოხატულია ბრძანება განკარგულების სახით).

ამის მიხედვით აღნიშნულ წინადადებათა ძირითად სახეებს (თხრობითს, კითხვითსა და ბრძანებითს) ემატება აგრეთვე სამი სახე: ძახილის, კითხვით-ძახილისა და ბრძანებით-ძახილის წინადადებები.

თხრობითი წინადადება

თხრობითია წინადადება, რომელიც გამოხატავს ცნობას რაიმე ფაქტის (მოვლენის, შემთხვევის) შესახებ და გადმოიცემა თხრობითი ინტონაციით. იგი იწყება ხმის ამაღლებით და მთავრდება ხმის დადაბლებით, ზეპირი მეტყველების დროს მომდევნო წინადადებისგან გამოიყოფა პაუზით, წერის დროს მის ბოლოს დაისმის წერტილი.

თხრობითი წინადადების ძირითადი ნიშნებია ამბის გადმოცემა და მშვიდი ტონით წარმოთქმა. მაგალითად, წინადადება:

ს ქო ბ ს ს ი ც ო ც ხ ლ ე ს ა ნ ა ძ რ ა ხ ს ა ს ი კ ე დ ი ლ ი ს ა ხ ე ლ ო ვ ა ნ ი (რუსთ.) — შინაარსობრივად გამოხატავს აზრს თხრობის სახით, წარმოთქმისას იწყება ხმის ამაღლებით და მთავრდება ხმის

დადაბლებით, ე. ი. წარმოითქმის აღმავალ-დამავალი ინტონაციით, მაშასადამე, იგი თხრობითი წინადადებაა.

შინაარსობრივად თხრობითი წინადადება გამოხატავს საგნის მოქმედებას ან მდგომარეობას, ანდა დახასიათებას რაიმე ნიშნის მიხედვით. საგნის მოქმედება და მდგომარეობა გადმოიცემა ზმნა-შემასმენლით, საგნის ან მოვლენის დახასიათება რაიმე ნიშნის მიხედვით, გარდა განსაზღვრებისა, — შედგენილი შემასმენლითაც. ამ ტიპის წინადადებაში როგორც მარტივი შემასმენლის, ისე შედგენილი შემასმენლის საერთო არის თხრობითი კილოს ზმნა, მაგალითად:

სამი დიდი ოკეანე გარე უელის ნათელ მხარეს (გ. ტაბ. „შშობლ. ჩემო მიწავ!“).

ქარმა მიანგრამოანგრიო ძველი ქვეყნის საბუდარი დგეაქეს უბედნიერესი ჩვენი მხარე — საკუთარი (იქვე).
მე პატარა ქართველი ვარ, სახელოვან ერის შვილი... (დ მეგრ., „პატარა ქართველი“).

საერთო იყო იმ დროში ყველასთვის მიწა-წყალიცა (ა. წერ. „მოხუცის გრძნობა“).

თხრობითი სახის რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ წინადადებაში ზმნა-შემასმენელი შეიძლება იყოს კავშირებითი კილო ფორმითაც. ა. შანიძე აღნიშნავს: „კავშირებითი კილოს ფორმა ხშირად დამოკიდებულ წინადადებაში იხმარება. ამ შემთხვევაში ჩვეულებრივია, რომ ის მთავარ წინადადებას „რათა“ ან „რომ“-ის საშუალებით უკავშირდება“:

ის ურჩევნია მამულსა, რომ შვილი სჯობდეს მამასა (ი. ქავჭ.).¹

მსგავსი მაგალითებია:

მე ჩანგური მისთვის მინდა, რომ სიმართლეს მსახურებდე! (ა. წერ., „ვარდის ხმაზე“).

არ მინდა, რომ მოვიგონო სისხლის დროება წყეული (ვ. ფშავ. „ჰაოს და ქართლოს“).

შორეული სამეგრელოდან მოვიდა ეს დიდებული კაცი, რათა თავი გასწიროს მეგობრებისათვის (ი. გოგ., „ცოტნე დადიანი“) ერთხელ კიდე წამიკითხავენ განჩინებას, რათა არ დამავიწყდეს (ჭ. ლომთ., „სახარჩ. წინაშე“).

ავტორს იქვე აღნიშნული აქვს, რომ „დამოუკიდებლად (უკავშიროდ) ხმარებული კავშირებითი შეიძლება ბრძანებითად იქნეს გამოყენებული: წავიდეს! წავიდეთ!“

¹ აკაკი შანიძე — ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953 გვ. 209.

წინაარსობრივად თბრობითი წინადადება, გადმოგვცემს რა რაიმე ცნობას ამა თუ იმ ფაქტის შესახებ, ჩვეულებრივ აღნიშნავს ამ ფაქტის დადასტურებას ან უარყოფას, ხოლო მისი გამოხატვის გრამატიკული საშუალებაა თბრობითი ინტონაცია: ხმა მაღლდება წინადადების შუა ნაწილამდე, შემდეგ კი იგი თანდათანობით დაბლდება წინადადების დასასრულამდე; შედარებით მაღალი ტონით წარმოითქმის ლოგიკურად გამოსაყოფი სიტყვა.

გადასაცემი აზრის ადვილად გასაგებად მეტყველების დროს პაუზით ერთმანეთისგან გამოიყოფა როგორც წინადადებები, ისე თვით წინადადებაში ქვემდებარისა და შემასმენლის ჯგუფები, ასევე სინტაქსური წყვილებიც.

თბრობითი წინადადება, გამოხატული ერთი ან რამდენიმე სიტყვით

თბრობითი წინადადება (ასევე სხვა ტიპის წინადადებებიც) სიტყვათა რაოდენობის მიხედვით არის ერთსიტყვიანი და ერთზე მეტსიტყვიანი.

ერთსიტყვიანი წინადადებები უმთავრესად გადმოიცემა ზმნით, მაგალითად: წვიმს. თენდება. ცხელა. ზის. შენდება. ხატავს. უკითხავს. ახატვინებს და სხვ. ზმნა წინადადებად იზმარება როგორც დიალოგში, ისე დიალოგის გარეშეც. ერთსიტყვიან წინადადება გამოიხატება სხვა მეტყველების ნაწილებითაც, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც იგი დიალოგშია გამოყენებული კითხვაზე მიგებული პასუხის სახით. იგი გადმოიცემა მნიშვნელობის მქონე მეტყველების ნაწილებით: არსებითი სახელით, ზედსართავი სახელით, რიცხვითი სახელით, ნაცვალსახელით, სახელზმნითა და ზმნიზედით, მაგალითად:

— ეინ მოვიდა?	— რა ფერისაა?	— ეს რამდენი წლისაა?
— მამა.	— წითელი.	— სამი.
— ვისია ეს წიგნები?	— როდის დაბრუნდებით?	
— ჩემი.	— ზვალ.	

პირველ დიალოგში პასუხად გამოყენებული ერთსიტყვიანი წინადადება გადმოცემულია არსებითი სახელით, მეორეში — ზედსართავი სახელით, მესამეში — რიცხვითი სახელით, მეოთხეში — ნაცვალსახელით, მეხუთეში კი — ზმნიზედით.

დიალოგში პასუხად გამოყენებული სიტყვა წინადადებაა იმის გამო, რომ მასთან იგულისხმება კითხვაში გამოყენებული სიტყვები და არის უსრული წინადადება (სრული პასუხის სახით აღნიშნული ერთსიტყვი-

ანი წინადადებები წარმოგიდგება შემდეგი სახით: მამა მოვიდა. წითელი ფერისაა. ეს სამი წლისაა. ეს წიგნები ჩემია. ხვალ დავბრუნდები).

გარდა ამისა, ერთსიტყვიან წინადადებად ხშირად იხმარება მიგებითი ნაწილაკი, რომელიც წინადადების წევრთან გრამატიკულად დაკავშირებული არ არის და სხვა სიტყვებისგან დამოუკიდებლად გამოხატავს დასრულებულ აზრს, მაგ.:

— წიგნებს ჩამომიტან?

— აწ არ დაიგვიანებ?

— კი.

— არა.

ერთზე მეტსიტყვიანია წინადადება, რომელიც შედგება ორი ან ორზე მეტი სიტყვისგან, მაგალითად: სტუდენტი სწავლობს. სტუდენტი კარგად სწავლობს. სტუდენტი კარგად სწავლობს ენას. სტუდენტი კარგად სწავლობს ქართულ ენას და სხვ.

მოთხრობის ნაწყვეტში:

გადაიქუხა. ჩიტებმა მორთეს ერთხმად სიმღერა. ბალახებმა და ხის ფოთლებმა სიხარულის ცრემლის დაუწყეს ფრქვევა (ვ. ფშავ., „შელის ნუკრ. ნაამბ.“).

პირველი წინადადება არის ერთსიტყვიანი, მეორე — ოთხსიტყვიანი, მესამე — რვასიტყვიანი.

ასეთივე თხრობითი წინადადებებისგან შედგება შემდეგი ნაწყვეტი:

ღამე გამოეთხოვა ქვეყანას. ერთი კალთაციისა აიხადა. მტრედისფერმა გადაჰკრა ცის გუბათსა. დიღამ კარი გაუღო მზეს და გამოაჩედა (ი. ჭავჭავაძე, „ოთარ. ქერივი“).

შინაარსობრივად თხრობითი წინადადების ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია აზრობრივი დამთავრებულობა, აზრობრივი დამთავრებულობის გამოხატვის საშუალებანი კი პრედიკატულობა (ე. ი. საუბრის საგნის დაკავშირების აქტი აზრთან, რომელიც გამოითქმის აღნიშნული საგნის შესახებ, რაც უმთავრესად გადმოიცემა ზმნა-შემასმენლის კილოსა და დროის ფორმით) და ინტონაცია (ხმის აწევ-დაწევა წინადადების წარმოთქმისას), მაგალითად:

მშვენიერი საღამო იყო. უსაზღვრო ლურჯი კამარა გულის დამატკბობელი სიმშვიდით დაჰყურებდა იაკამად დადუმებულ მწვანე არემარეს. მაისის გრილი ჰაერი სიცოცხლეს ჰფენდა ცისქვეშეთს (ე. ნინ., „განკარგ.“). ამ წინადადებებში პრედიკატულობის გამოხატველი არის ზმნები — იყო, დაჰყურებდა, ჰფენდა.

თხრობითია ისეთი წინადადებაც, სადაც პრედიკატულობის გამომ-

ხატველი საშუალება, ე. ი. ზმნა, არ არის და აზრის დამთავრებულობა მხოლოდ ინტონაციით გამოიხატება, მაგალითად:

ა გ ე რ კ ა ლ ო ც (ა. ბელ., „კალოზე“). ე ს ე ც გ ო რ ი (ა. ხახუტ., „სულინაური“). ა ქ ე თ ტ ე ვ რ ი უ დ ა ბ უ რ ი, ი ქ ი თ ქ ა ლ ა ა ტ ე ხ ი ლ ი (ი. აბაშ., „მოიარე საქართვე.“). პ ა ტ ა რ ა ე ზ ო, ლ ა მ ა-ზ ი ო დ ა დ ა ა ი ვ ა ნ ზ ე ს უ ფ რ ა გ ა შ ლ ი ლ ი (გ. ცეცხლ., „აივანზე“). ესენი სახელდებითი წინადადებებია, ერთ-ერთი სახე ერთ-შემადგენლიანი წინადადებებისა. მასში შემასმენელი არ არის და არც იგულისხმება, მაგრამ აზრი გადმოცემულია დასრულებულად.

თხრობითი წინადადების ინტონაციის შესახებ გ. ახვლედიანი წერდა:

„ყოველი თხრობითი შესიტყვება თავდება დაბალი ტონით, რაც წერაში აღინიშნება წერტილით, მაგ.: ო თ ა რ ა ა ნ თ ქ ე რ ი ე ვ. გ ა-ე ვ ი დ ა ო თ ხ ი წ ე ლ ი წ ა დ ი. გ ა ზ ა ფ ხ ე ლ ის პ ი რ ი ი ყ ო. პ ე ტ რ ე ს ქ ა ლ ა ქ შ ი ე რ თ ი ო რ ი ო დ დ ლ ე მ ო უ გ ე ი ა ნ დ ა.

შესიტყვებათა პირველ სიტყვებზე ტონი თანდათან მაღლდება, ხოლო ბოლოსკენ დაბლდება. ტონის მოძრაობის საერთო სურათი ასეთია: რაც უფრო ვრცელია შესიტყვება, მით რთულია ტონის მოდულირება თითოეული ნახევრის შიგნით. ამ ოთხში ყველაზე მარტივია ინტონაცია პირველ შესიტყვებაში, ყველაზე რთული — მეოთხეში:

კიდევ უფრო მეტადაა რთული ინტონაცია რთულ წინადადებაში: დ ლ ე ს ს ა ღ ა მ ო ზ ე, მ ზ ე რ ო მ გ ა დ ა ი ხ რ ე ბ ა, უ ნ დ ა ქ ა-რ ა ვ ა ნ ი დ ა ი ძ რ ა ს ო. მთავარისა და დამოკიდებული წინადადების მიჯნაზე (აქ ორჯერ: საღამოზე-ს ბოლოს და გადაიხრება-ს ბოლოს) იწერება მძიმე, რაც იმას გამოხატავს, რომ ამ ადგილას ტონი მაღლდება.

საყურადღებოა, რომ რთულ წინადადებაში ტონი მაღლდება პირველი წინადადების ბოლოს — სულ ერთია, მთავარია იგი თუ დამოკიდებული (შეად., მაგ.: კარგი იქნება, თუ მოხვალ და თუ მოხვალ, კარგი იქნება)...

საყურადღებოა აგრეთვე ტონის ამაღლება წინადადების შიგნით თანაგვაროვან წევრთა განმეორებისას; მაგ.: „...ნახავდით ბუდით ჩამოკიდებულს... თოფს, ხმაღს, ... ხანჯალს, დამბაჩას, სასწრაფოს და საპირწაპლეს“: თითოეული თანაგვაროვანი წევრი, უკანასკნელის გარდა, წარმოითქმება ამაღლებული ტონით წყვეტილად (ე. ი. ხმა შეწყდება შემდეგნო სიტყვის დაბლად დაწყებამდე). ტონის ასეთ ამაღლებას ვეძახით მ ო ლ ო დ ი ნ ის ი ნ ტ ო ნ ა ც ი ა ს. კერძოდ, ასეთი ინტონაცია გვაქვს თელაში, სადაც თითოეული ამაღლებული ტონი გვიჩვენებს თელის გაგრძელებას, ხოლო დადაბლებული — თელის გათავებას: ერ-თრ, ორრ, სამრ, ოთხრ.

ამრიგად, თხრობითი ტიპის ყველა შესიტყვებისათვის საერთოა დამავალი ინტონაცია¹.

თხრობითია არა მარტო წართქმითი, არამედ უკუთქმითი წინადადებებიც, მაგ.: ა რ ა ს ც ი ლ დ ე ბ ა ვერაგს ყუმბარა... (ა. ქუთათ., „გმირთა-გმირი“).

ისიც აღარ ჰგავს შემკრთალ მეომარს (ვ. გაბესკ., „ცხრა ძმა ხერხეულ.“).

ვერ დ ა ვ ა ჩ ლ უ ნ გ ე ბ ძველ ხმალსა... (ა. წერ., „გორგასლ. სიმღ.“).

სიტყვათა დალაგება თხრობით წინადადებაში თავისუფალია, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მსაზღვრელ-საზღვრულის მტკიცე კავშირს, სადაც მსაზღვრელის გადასმა ზოგჯერ იწვევს წინადადების აზრის შეცვლას, მაგ.:

1. ახალი მეგობრის მიღწევები გაზეთში გამოვაქვეყნეთ.

მეგობრის ახალი მიღწევები გაზეთში გამოვაქვეყნეთ.

2. ორი ამხანაგის ნამუშევარი კარგად შეაფასეს.

ამხანაგის ორი ნამუშევარი კარგად შეაფასეს.

თხრობითი წინადადება აგებულების მიხედვით

აგებულების ანუ სტრუქტურის მიხედვით თხრობითი წინადადება არის მარტივი, შერწყმული და რთული.

1. თხრობითი მარტივი წინადადებებია:

რწმენის სინათლე არასოდეს არ დამიწდება (ი. ლის.. „სამშობლო“).

თავისუფლების წმინდა შეგნება მამულისათვის გზას გაგინათებს (რ. მარგ., „განა ამ გრძნობას რა შეედრება“).

2. თხრობითი შერწყმული წინადადებებია:

მიყვარს ძველი წიგნების შლა, მშვენიერი ძველი ენა (გ. ტაბ., „მშობ. ჩემო მიწავ!“).

ყველგან საგმირო და საამური შრომის დიდება და ღალადია (ა. მირცხ., „პიმნი სამშ.“).

3. თხრობითი რთული წინადადებებია:

1) რთული თანწყობილი:

ქარხნის სალამურს უსმენს ქალაქი, დამკვიდრებულა სოფლად მშრომელი (ა. მირცხ., „პიმნი სამშ.“).

აქ არვინ იცის შიში და რყევა, გულს გვიხალისებს მხოლოდ გმირობა (ს. ფაშ., „პასუხი ძმის წერილზე“).

¹ გ. ახვლედიანი — ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები. თბ., 1949, გვ. 139—140.

2) რთული ქვეწყობილი:

გამარჯვების გზებით მიდის თვითეული დღე ფრთამალი, რომ არ ჩანდეს იმ წარსული სიღუბქირის ნატამალი (გ. ტაბ., „მშობ. ჩემო მიწავი:“).

ვინც სიმართლეს და სამშობლოს იცავს, სიცოცხლე მუდამ მას დარჩენია (გ. აბაშ., „სამშობლოსათვის“).

სასვენი ნიშანი თხრობითი წინადადების ბოლოს

თხრობითი წინადადების ბოლოს დაისმის წერტილი. იგი იხმარება ყველა სახის თხრობით წინადადებასთან — როგორც მარტივთან, ისე შერწყმულთან და რთულთან, როდესაც წინადადება დამთავრებულია. მაგალითად:

ექსკურსიის შემდეგ ზურიკო გვიან დაბრუნდა შინ. ლამაზი ბურბუშელა თავის სამუშაო მაგიდაზე დადო და ღიმილით დააცქერდა.

ზურიკო არასოდეს დაივიწყებს იმ ქარხანას, სადაც მამა მუშაობს. (ლ. მეგრ., „ხარატის შვილი“).

ამ ნაწყვეტში პირველი წერტილი დასმულია მარტივი წინადადების ბოლოს, მეორე — შერწყმული წინადადების შემდეგ. მესამე — რთული წინადადების დასასრულს, რადგანაც სამივე წინადადება ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად გამოხატავს აზრს. გადმოგვცემს სხვადასხვა ამბავს.

შენიშვნა: წინადადების ბოლოს შეიძლება იყოს სხვა სასვენი ნიშანიც, მაგალითად: მძიმე, წერტილ-მძიმე, ორწერტილი და ტირეც, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში წინადადება არ არის დამოუკიდებლად ნახმარი. იგი შედის რთული წინადადების შემადგენლობაში და დასრულებულ აზრს გადმოგვცემს მხოლოდ სხვა წინადადებასთან კავშირში: წერტილი კი დაისმის იქ, სადაც თავდება ერთი თხრობითი წინადადება და იწყება მეორე, მაგალითად:

1) ირიყრაჟა, ქარი ჩადგა, გადიყარა, დადგა დარი. (ა. წერ., „გამზრდ.“).

2) ქარი ზუის გულსაკლავად, წვიმა უშვებს კოკის პირად; ხან აქ, ხან იქ მთა-ღრეებში გავარდება მეხი ხშირად. (იქვე).

3) ქალმა თქვა: ცოტნას სახელე გამიგონია მეცაო (მისივე „ნათელა“).

4) იზამ — არ გაეტეხ ჩემს სიტყვას (იქვე).

თხრობითი წინადადების ბოლოს, გარდა წერტილისა, იხმარება აგრეთვე მრავალწერტილიც, რომელიც დაისმის იმ შემთხვევაში, როდესაც

საც რაიმე მიზეზის გამო წინადადება არ არის დამთავრებული, მაგალითად:

— ვიცავდი, მართალია, მაგრამ... (ქ. ლომთ., „პირვ. მაისი“).

მრავალწერტილი დაისმის მაშინაც, როდესაც წინადადებებს შორის დასაცავია ხანგრძლივი პაუზა:

ი ქ, უ კ ა ნ, ბ ნ ე ლ ა... ღ ა მ ე ა... (ი. ქავჭ., „ოთარ. ქერ.“).

ა რ ა ვ ი ნ ა რ ფ ი ქ რ ო ბ ს ჩ ე მ ზ ე... ა რ ა ვ ი ნ ა რ ფ ი ქ -
რ ო ბ ს... (ქ. ლომთ., „სახრჩ. წინაშე“).

იგი იხმარება იმ შემთხვევაშიც, როდესაც წინადადება წყვეტილად, ნაწილებად, არის გადმოცემული:

რ ა თ ქ მ ა უ ნ ღ ა... ე წ ყ ი ნ ე ბ ო ღ ა (მისივე, „თეთრი ღამე“).

კითხვითი წინადადება

კითხვითია წინადადება, რომელიც გამოსატავს კითხვას და წარმოითქმის კითხვითი ინტონაციით, წერის დროს მის ბოლოს დაისმის კითხვის ნიშანი.

მოუბრის მიერ კითხვითი წინადადება იხმარება მაშინ, როდესაც მას სურს თანამოსაუბრისგან გაიგოს ამბავი, რომელიც აინტერესებს და რომელიც მისთვის ცნობილი არ არის. იგი თხრობითი წინადადებისგან განსხვავდება როგორც ინტონაციურად, ისე შინაარსობრივად: თხრობითი წინადადებით მოუბარი თანამოსაუბრეს აგებინებს ამბავს, რომელიც თვითონ იცის, კითხვითი წინადადებით კი თანამოსაუბრისგან იგებს იმას, რაც თვითონ არ იცის. ამრიგად, თხრობითი წინადადება იხმარება სხვისთვის ცნობის გადასაცემად, კითხვითი წინადადება კი — სხვისგან ცნობის მისაღებად ანუ უცნობი ამბის გასაგებად; პირველი შეიცავს მსჯელობას, მეორე — კითხვას. ამ შინაარსობრივი სხვაობით არის განსაზღვრული თითოეული მათგანის თავისებური ინტონაციური გაფორმებაც, მაგალითად:

არჩილი ახლაც ფოთში იმყოფება. — თხრობითი წინადადებაა, მაგრამ: არჩილი ახლაც ფოთში იმყოფება? (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ.“) არის კითხვითი წინადადება. როგორც ვხედავთ, ეს წინადადებები ერთმანეთისგან განსხვავებულია როგორც შინაარსით, ისე ინტონაციით..

მსგავსი კითხვითი წინადადებებია:

მართლა ორმო იყო? (ი. ქავჭ., „კაც.-ად.“).

ამით გათავდა შენი შერმადინობა? (მისივე, „გლახ. ნაამბ.“).

მამ მშვიდობიანად იმგზავრეთ? (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

ამხანაგო კონდუქტორო, ეს არის მეექვსე ვაგონი? (ა. ბელ., „ახალგაზრდ.“).

აქ მოცემულია ხუთი კითხვითი წინადადება, ხუთივე შეიცავს კითხვას, რომელიც აზრის დასასრულებლად მოითხოვს პასუხს, ხუთივე გამოთქმის კითხვითი ინტონაციით და მათ ბოლოს წერის დროს დაისმის კითხვის ნიშანი.

კითხვითი წინადადება შინაარსის მიხედვით

რუსული ენის მსგავსად ქართულშიც შინაარსის მიხედვით კითხვითი წინადადების სახეები ანუ ტიპები შეიძლება წარმოვიდგინოთ შემდეგი სახით:

1. საკუთრივ-კითხვითი, 2. კითხვით-წართქმითი, 3. კითხვით-უკუთქმითი, 4. კითხვით-წაქეზებითი და 5. კითხვით-რიტორიკული¹.

დამატებით აღსანიშნავია ისეთი წინადადებაც, რომელსაც ეწოდება კითხვით-ალტერნატიული.

1. საკუთრივ-კითხვითია წინადადება, რომელსაც მოუბარი იყენებს თანამოსაუბრისგან რაიმე ცნობის მისაღებად და მოითხოვს პასუხს იმის შესახებ, რაც მისთვის ცნობილი არ არის, მაგალითად:

შენი ამხანაგი ქარხანაში მუშაობს? თქვენ მალე გაემგზავრებით? ირაკლი სამუშაოდ სოფელში წავიდა? ვინ არიან თქვენი მასწავლებლები? სად სწავლობს ახლა შენი ძმა? მამაშენი როდის ჩამოვა თბილისიდან?

მამა გყავს? (ი. ჭავჭავაძე, „გლახ. ნაამბ.“).

ეგ წიგნი იმან დაწერა? (იქვე).

პეპიას სახლი იცი? (იქვე).

ვინ უჩვენებს გზას? (ვ. ფშავე, „სოფლის სურათ.“).

2. კითხვით-წართქმითია წინადადება, რომლითაც მოუბარი პასუხად მოელის იმავე დადებით აზრს, რასაც გამოხატავს კითხვა, მაგალითად:

ასე გადაწყდა ეს საკითხი? მაშ, უკვე ყველაფრის გაკეთება მოასწარი? მამას წიგნი ხომ გუშინ გადაეცით? ის ხომ მოწინავე მუშად ითვლება?

3. კითხვით-უკუთქმითია წინადადება, რომლითაც მოუბარი პასუხად მოელის იმავე უარყოფით აზრს, რასაც გამოხატავს კითხვა. მაგალითად:

ხვალ ხომ არ მიდიხარ? აქ როგორ უნდა დაისვენო? ამის პატრონს რა აქვს სასაყვედურო?

ახლა სამსახურს არ აპირებ? (ლ. არდაზ., „სოლ. ისაკ. მეჭლ.“).

ახლა აღარ გახსოვს? (ე. ნინ., „ჩვენი ქვეყნ. რაინდი“).

¹ იხ. Современный русский язык. Синтаксис, под ред. проф. М. Г а л к и н о й-Ф е д о р у к, М., 1958, стр. 115.

ვერ მიცანი შენი გიორგი? (მისივე, „ჩანყი გურ.“).

თქვენს დანაშაულს თქვენ ვერ იცნობთ? (ლ. არდ., „სოლ. ისაკ. მეჭლ.“).

ცალკე გამოიყოფა კითხვითი წინადადება, სადაც უარყოფითი ფორმით გადმოიკემა დადებითი შინაარსი, დადებითი ფორმით — უარყოფითი (მაგ., შლრ.: განა არ მოიტანს? და — განა მოიტანს?):

ა) დადებითი შინაარსი უკუთქმითი ფორმით ერთ შემთხვევაში შემასმენელთან იხმარება არ (არა) ნაწილაკი, რომელიც გამოხატავს საპირისპირო შინაარსს და შთაბეჭდილების გასაძლიერებლად შემასმენელთან ერთად წინადადების სხვა წევრებისგან გამოიყოფა ლოგიკური მახვილით. მაგალითად, წინადადება — მამა მაშინ აქ არ იყო? — თუ მოუბრის მიერ ნათქვამია უცნობი ფაქტის გასაგებად — მამა მაშინ აქ იყო თუ არ იყო, მასში არ ნაწილაკი გამოყენებულია თავისი მნიშვნელობით, უარყოფითობის გამომხატველად, მაგრამ, თუ ეს წინადადება გამოხატავს უკვე ცნობილ ფაქტს და კითხვის საშუალებით გადმოგვცემს გარკვეულ ემოციასაც, არ იყო უკვე ნიშნავს იყო-ს და წინადადება უარყოფითი ფორმით გადმოცემულ აზრს გამოხატავს დადებითად. ამის მაგალითებია:

ძლივს არ მოვედიო? (გ. წერ., „რუხი მეელი“).

ძლივს ერთი კაცი არა ვნახე ამ სოფელში, რომ მომიწონა ნაკეთები? (ი. ქავკ., „ოთ. ქვრ.“).

ძლივს არ გაიხარა ჩემმა ბიჭუნამ? (ე. ზედგ., „ბედნიერი მეგობარი.“).

თურმე, ნუ იტყვი, ხის ძირში იმ სატიאלო ძუ დათვის, ბელეზიანსა, ბუნაგი არა ჰქონია? (ს. მგალობ., „წარსულიდან“).

მტრის ენა რას არ იტყვის? (ა. წერ., „ჩემი თავგად.“).

ამ ტიპის კითხვითი წინადადება ხშირად გვხვდება მთავარ წინადადებად რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, მაგ.:

გასულ შემოდგომას არ იყო, რომ ასურეთის გზაზე მარტო მან აჰყუწა დათვი? (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

ამას წინათ არ იყო, რომ ქალაქიდან მომავალმა ორი დამხვდური შეჰკრა და მდივანბეგს მიჰგვარა? (იქვე).

ამ წინადადებებში არა ნაწილაკის საპირისპირო მნიშვნელობის გასაძლიერებლად დამატებით სხვა ნაწილაკებსაც ხმარობენ, მაგ.:

განა შალვას არ უნდა გაეგო თავისი მეგობრის ამბავი? (ე. ზედგ., „ბედნიერი მეგობრ.“).

ვისაც სწავლა უნდა, განა ვერ მოახერხებს? (ა. წერ., „ჩემი თავგად.“).

ზომ არ გადარეულხარ?.. (ს. მგალობ., „წარსულიდან“).

მაგ ხურჩინში პური და ღვინო ზომ არა გაქვთ? (ი. ჭავჭავაძე, „გლახ. ნაამბ.“).

როგორ არ გახლავან? (ს. მგალა, „წარსულიდან“).

როგორ არ ეხედავთ? (ლ. ქიაჩი, „დათუჩა“).

ეს წინადადებები სხვა წინადადებებისაგან იმით განსხვავდება, რომ ისინი პასუხს არ მოითხოვენ, თუმცა გარკვეულ კონკრეტულ შემთხვევაში მათაც შეიძლება მოჰყვეს პასუხი.

არ ნაწილაკიანი კითხვითი წინადადება ისეთიცაა, რომელიც ცნობილ ფაქტს კი არ გამოხატავს, არამედ უცნობს და მოითხოვს პასუხს: ფიქრია ზომ არ გინახავს? (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

შენ ისევ ქალაქში ზომ არ მიდიხარ? (იქვე).

შენ ზომ არ აპირებ მაგ გზას დაადგე? (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).

აუად ზომ არ ხარ, კაცო? (ლ. ქიაჩი, „გვალი ბიგვა“).

ზომ არ დამუწეხებულხარ, ჩემო გვალი? (იქვე).

ეს აზრი გადმოიცემა ორმაგი უარყოფითაც:

დედ-მამასთან ზომ არაფერს არ დამაბარებ? (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

უარყოფითი ნაწილაკის საპირისპირო მნიშვნელობა უფრო მკვეთრად ჩანს მაშინ, როდესაც იგი გამოხატულია არა ნაწილაკით, რომელიც განკერძოებულად დაერთვის წინადადებას ბოლოს, მაგ.:

დედა ეხლა ღამეა, არა? (ნ. ლომ., „პაწია მეგობრები“).

სუშბათოვს ახლდო, არა? (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

ახლა აღარ გინდივარ, არა? (კ. ლორთქი., „კოლხ. ცისკ.“).

დააძღეთ, არა? (ლ. ქიაჩი, „გვალი ბიგვა“).

ასეთ წინადადებაში კითხვის გამოსახატავად ხმის ამაღლება მოდის ნაწილაკზე „არა“. წინადადების ამ ფორმას მოუბარი ხმარობს მაშინ, როდესაც ფაქტის სინამდვილე ვარაუდულად იცის, მაგრამ უფრო დასაწმენებლად მაინც სურს თანამოსაუბრის აზრიც გაიგოს.

შენიშვნა: ზემოთ განხილულია არ ნაწილაკიანი კითხვითი წინადადებები, მაგრამ ზოგჯერ ავტორები ასეთი წინადადებების შინაარსს ერთმანეთისგან ასხვავებენ იმის მიხედვით, თუ რომელ მხარეს ანიჭებენ უპირატესობას — კითხვას თუ გრძნობას. თუ მთავარ ნიშნად გრძნობაა მიჩნეული, მაშინ წინადადება ძახილისაა:

კი არ გაყინულა ეს ჩვენი ჩაი! (დ. კლდ., „სამან. დედინაც.“).

აკი იმ ჭუჭუშოვრებმა არ გამჭურდეს ეს ღროული კაცი! (ი. ჭავჭავაძე, „სარჩობელაზედ“).

აგერ, ყურები არ გადმოუცქვეტია, ადამიანო, ტყიდან! (ვ. ფშავე., „შვლის ნუკრ. ნაამბ.“).

შეიძლება ერთნაირი სიძლიერით იყოს გამოხატული კითხვაცა და

გრძნობაც (უმთავრესად გაკვირვება). მაშინ წინადადება კითხვით-დახილისაა:

მართლა გველეშაპივით არ მოიკლაცნება ეს არაგვი?! (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

ხომ არ გადარეულა?! (იქვე).

როცა კაცს გული საგულეს აღარა აქვს და შიშის ქარი უელის ტანში, მაშინ რა არ წარმოუდგება?! (იქვე).

ბ) უ ა რ ყ ო ფ ი თ ი შ ი ნ ა ა რ ს ი წ ა რ თ ქ მ ი თ ი ფ ო რ მ ი თ
წართქმითი კითხვითი წინადადება უარყოფით შინაარსს გამოხატავს მაშინ. როდესაც კითხვის აღსანიშნავად გამოყენებული კითხვითი ნაუვალსახელები ან ზმნიზედები ნახმარია უარყოფითი მნიშვნელობით, რითაც გადმოიციემა როგორც კითხვა, ისე ემოცია, მაგ.:

1) მეტს ვინ მოგახსენებს? (ი. ჰავკ., „გლახ. ნაამბ.“).

ვის უნახავს ამის ტირილი? (ა. წერ., „ჩემი თავგად.“).

მერე-და ორი ათასის კაცით სამოც ათასზე გალაშქრება რა მოსაფიქრებელია? (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

ამით ვის რა დააკლდება? (მისივე. „ჩემი თავგად.“).

მაგრამ აბა ეს რა საფიქრებელია და ან მე როგორ დავიჭერებდი? (იქვე).

2) ...მაგრამ სად იყო ამ ახლომახლო მისი საასპარეზო? (მისივე, „ბაში-აჩუკი“).

ვედრებოდნენ სოფლელები, მაგრამ სადღა იყო გაკითხვა? (იქვე).

„მეტს ვინ მოგახსენებს“ ნიშნავს — „მეტს არავინ მოგახსენებს“, „ვის უნახავს ამის ტირილი“ ნიშნავს — „არავის უნახავს ამის ტირილი“, „...გალაშქრება რა მოსაფიქრებელია“ ნიშნავს — „გალაშქრება მოსაფიქრებელი არ არის“ და ა. შ.

სინტაქსის ზოგიერთ სახელმძღვანელოში კითხვითი წინადადების განმარტებისას აღნიშნულია, რომ ეს ისეთი წინადადებაა, რომელიც პასუხად მოითხოვს აზრის დადასტურებას ან უარყოფას. ეს განმარტება არ არის ზოგადი. იგი ეხება მხოლოდ რამდენიმე სახის კითხვით წინადადებას, ბევრი კი ისეთია, რომელიც პასუხს არ მოითხოვს, რის შესახებაც პედაგოგიური სასწავლებლებისათვის შედგენილ „ქართული ენის სინტაქსში“ ლ. კვაჭაძე წერს:

„1. არ მოითხოვს პასუხს შემხვედრი კითხვები, ე. ი. ისეთი კითხვითი წინადადება, რომელიც კითხვითი წინადადების საპასუხოდ არ არის დასმული: მაგალითები: 1. — როგორ მოშორდი? — რა გითხრა, შვილო? (ჭავჭ.); 2. — ახლა შენ რომ მარტო დარჩები? — მარტო რად დავრჩები? ზოგი ჩემს გულშიაც ჩაიხედე, რამდენი ბარტყა

მიზის (ჟავ.). 3. — მაშ შენ ვერას მიშველი? — ა ბ ა რ ა გ ი შ ვ ე -
ლ ო? (ჟავ.);

2. არ მოითხოვს პასუხს კითხვები, რომელნიც თვითვე გულისხმო-
ბენ (შეიცავენ) პასუხს: მაგალითები: 1. ე ი ნ დათვალოს ზღვაში
ქვიშა და ან ცაზე ვარსკვლავები? ე ი ნ შეამკოს ღირსეულად ქართველ
გმირთა მხარ-მკლავები? (წერ.); 2. ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რ ა დ
გვინდა ტაში? (ჟავ.); 3. რ ა დროს კითხვაა? (ჟავ.); 4. ე ი ს ა რ შეებ-
რალეზა მგლის პირში ბატკანი? (ჯავა).

ასეთ კითხვებს რიტორული ჰქვია (ბერძნული „რიტორ“ სიტყვი-
საგან. რომელიც მკვერამეტყველს ნიშნავს)¹.

შემდეგ ავტორი აღნიშნავს, რომ ლიტერატურაში კითხვების გამო-
ყენებას გარკვეული სტილისტიკური მნიშვნელობა აქვს. ზოგჯერ მწე-
რალი კითხვებით მიმართავენ უსულო საგნებს, ბუნებას ან მკითხველს,
ზოგჯერ კი კითხვა დაისმის არა პასუხისათვის, არამედ მსმენელის (ან
მკითხველის) ყურადღების გასამახვილებლად, ასევე არა სხვისაგან პა-
სუხის მისაღებად, არამედ იმისათვის, რომ თვითვე გასცეს პასუხი და
კითხვების დასმა გამოიყენოს აზრის განვითარების სტილისტიკურ სერ-
ხად².

4. კითხვით-წაქეზებითაა წინადადება, რომლითაც მოუბარი კითხ-
ვასთან ერთად გამოხატავს წაქეზებას მოქმედების შესასრულებლად
უმათერესად რჩევა-დარიგების ან თხოვნის სახით, მაგალითად:

რ ა ტ ო მ ა რ უ ნ და მ კ ი თ ხ ო? (=უნდა მკითხო). ე გ ე ბ
მ ა ლ ე დ ა ა მ თ ა ვ რ ო ს? მ ა ნ ხ ო მ უ ნ და თ ქ ე ა ს ყ ვ ე ლ ა ფ ე -
რ ი? ე ს ე ე ხ ო მ შ ე ე ს ვ ა თ? ხ ე ა ლ ს ო ფ ე ლ შ ი ა რ წ ა ვ ი -
დ ე თ? ა მ ი ს შ ე მ დ ე გ ხ ო მ უ ნ და ე ი მ დ ე რ ო თ? ა რ
უ ნ და მ ო ე ი ლ ა პ ა რ ა კ ო თ?

5. კითხვით-რიტორიკულია წინადადება, რომლითაც მოუბარი კითხ-
ვას გამოხატავს ისე, რომ არ მოითხოვს პასუხს, მაგალითად:

რ ო მ ე ლ დ ე დ ა ს ა რ უ ყ ვ ა რ ს შ ე ი ლ ი? რ ა ა რ ი ს ა ქ
დ ა ს ა წ უ ნ ე ბ ე ლ ი?

გ ა ნ ა მ ა დ ლ ო ბ ა ა რ უ ნ და ე თ ქ ე ა? ა წ ს ა დ უ ნ და
წ ა ვ ი დ ე ს?

¹ ლ. კ ე ა ჯ ა ე — ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1958, გვ. 23.

² იქვე, გვ. 23—24.

რიტორიკული კითხვა იხმარება მონოლოგურ მეტყველებაში, უმთავრესად მხატვრულ და პუბლიცისტურ ნაწარმოებებში. იგი ორატორული ხასიათისაა და არის მეტყველების ერთ-ერთი სტილური თავისებურება, რომელსაც მოუბარი ხმარობს აზრის მეტი გამომსახველობისთვის. გარდა იმისა, რომ რიტორიკული კითხვა არ მოითხოვს პასუხს, მას სხვა კითხვითი წინადადებისგან განასხვავებს აგრეთვე სპეციფიკური ინტონაციური გამოსახულება: გადმოიცემა ემოციით, ზოგჯერ ამღლებული პათოსითაც, ამიტომ ასეთი კითხვითი წინადადების ბოლოს კითხვის ნიშანთან ერთად ძახილის ნიშანსაც ხმარობენ.

რიტორიკული კითხვა რომ როგორც შინაარსით, ისე ინტონაციითაც განსხვავებულია ჩვეულებრივი კითხვითი წინადადებისგან, ეს ჩანს ზოგი კითხვითი წინადადების ორნაირი გაგებით გამოყენებისას. მაგალითად, წინადადება — ვინ მოიცლის ამ საქმისთვის? — ერთ შემთხვევაში შეიძლება გამოხატავდეს იმას, რომ მოუბარს სურს გაიგოს თანამოსაუბრისგან, თუ ვინ მოიცლის დასახელებული საქმისთვის და კითხვა მოითხოვს პასუხს; მეორე შემთხვევაში კი შეიძლება გამოყენებული იყოს რიტორიკულ კითხვად, რომელიც ექვის იერით გადმოიცემა, პასუხს არ მოითხოვს, და ნიშნავდეს: არავინ მოიცლის!

მსგავსი მაგალითებია:

1. როცა იგი გულისხმობს პასუხს წინათ ნათქვამის დასადასტურებლად:

აბა რა უნდა დაეწერა მეტი?
ხომ ადრე მოვიდა?

2. როცა კითხვის სახით უარყოფს მას, რაზედაც ეკითხებიან:
განა ასე შეიძლება?

„3. როცა კითხვის სახით გამოხატავს მტკიცებას:
რატომ არ მოვკვდი მაშინ?

ამ ტიპის კითხვები ჩვეულებრივი მოვლენაა ნაწარმოებებში უსულო საგნებისადმი მიმართვისას:

ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში? (ი. ჭავჭავაძე).

სუმბულო, სად არს ფეროვნება შენი საამო...? (ნ. ბარათ., „სუმბ. და მწირი“).

ჩემო კარგო ქვეყანავ, მაშ რად მოგიწყენია? (ი. ჭავჭავაძე).

მამულო, გესმის, როგორ გეძახის? (გ. ტაბ.).

რიტორიკული კითხვები უმთავრესად გვხვდება ფსიქოლოგიური ხა-

სიათის ნაწარმოებებში და ისინი უმეტეს შემთხვევაში შეიცავენ კითხვით სიტყვებს, რომელთა შორის ემოციურ იერს უფრო კითხვითი ნაწილაკები გამოხატავენ, მაგალითად:

1) კითხვითსიტყვებიანია (კითხვითნაცვალსახელიანი და კითხვით-ზმნიზედანი):

...ჩემი ჩივილი ვის ესმის? (გ. ორბ., „სალ. გამოსაღმ.“).

რა გაუგებარი ძალა მიტყუებდა მე იქ? (პ. ლომთ., „სახარ. წინ“).

კაცი ჯბანი რითა სჯობს დიაცსა ქსლისა მბეჭეველსა? (რუსთ.).

სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყნისა? (გ. ორბ., „სადღეგრძელო“).

რატომ მაინც და მაინც იმან დაიჭირა ხელში დროშა? (პ. ლომთ., „პირვ. მაისი“).

2) კითხვითნაწილაკებიანია:

ნუთუ მართლა მე ვიყავი ის? (პ. ლომთ., „სახარ. წინ“).

კადნიერებად ზომ არ ჩამითვლიან ამ სიტყვებს? (იქვე).

მაგრამ საწუთრო განა ვისმეს დიდხანს ახარებს? (ნ. ბარათ., „ეპპოვე ტაძარი“).

წინაარსის მიხედვით რიტორიკული კითხვითი წინადადება არის ორი სახის: მტკიცებისა და უარყოფის გამოხატველი, მაგრამ მტკიცება და უარყოფა მასში აღინიშნება ფარული სახით:¹ გარეგნულად უკუთქმითი წინადადება აზრს გამოხატავს დადებითად, ხოლო გარეგნულად წართქმითი — უარყოფითად, მაგალითად:

1) მტკიცების გამოხატველია:

განა ჩვენ არ ვიყავით ამის მოწმე? განა ეს მხეცობა არ იყო?

2) უარყოფის გამოხატველია:

ის ასე უნდა მოქცეულიყო? განა ყველაფერი უნდა ეთქვა?

სხვაგვარად ამათ ეწოდება ემოციური მტკიცება და ემოციური უარყოფა.

მონოლოგურ მეტყველებაში რიტორიკულ კითხვასთან ზოგჯერ იხმარება პასუხიც, რაც თხრობას აძლევს დიალოგის სახეს, მაგრამ ამ შემთხვევაში მთავარია ის, რომ ეს პასუხი იმავე მოუბარს ეკუთვნის, რომელიც სვამს კითხვას და ხმარობს მას იმისთვის, რომ მეტი სიცხოვლე და ძალა მისცეს თხრობას, ე. ი. იყენებს მას, როგორც აზრის უფრო დამაჯერებლად გამოხატვის ერთ-ერთ მხატვრულ ენობრივ ხერხს, მაგ.:

განა ეს საქმე ასე უნდა დამთავრებულიყო? — ა რ ა, ა ს ე ა რ უ ნ დ ა დ ა მ თ ა ე რ ე ბ უ ლ ი ყ ო.

¹ Грамматика русского языка, II, М., 1960, стр. 355.

ასეთი კაცი გაამართლებს თუ არა ნდობას? — რ ა ს ა კ ე რ ვ ე ლ ი ა,
გ ა ა მ ა რ თ ლ ე ბ ს დ ა კ ა რ გ ა დ ა ც გ ა ა მ ა რ თ ლ ე ბ ს.

მაშასადამე, მოუბარი თავის კითხვაზე თვითონ იძლევა პასუხს.

ამრიგად, რიტორიკული კითხვითი წინადადება ძირითადად იმით გან-
სხვავდება სხვა ტიპის კითხვითი წინადადებებისგან, რომ იგი დამახა-
სიათებელია მონოლოგური მეტყველებისთვის, არ მოითხოვს პასუხს,
იხმარება აზრის გამომსახველობითი იერით გადმოცემისა და მასზე
შსშენულის (ასევე მკითხველის) ყურადღების გამახვილების საშუალებ-
ად

მ. კითხვით-ალტერნატიულია წინადადება, რომელიც გამოხატავს
ერთმანეთის საპირისპირო ორი შესაძლებლობიდან ერთის გამორჩევას.
ამ ტიპის კითხვით წინადადებაში იხმარება მაცალკევებელი კავშირი
თუ, რომელიც ამავე დროს გამოხატავს კითხვასაც და გამოიყოფა ხმის
ამაღლებით, მაგალითად:

მ ა რ თ ა ლ ი ა თ უ მ ა ტ ყ უ ე ბ ე ნ? (მ. ჭავახ., „არს. მარაბდ.“).

კ ე თ ი ლ ი ა დ ა მ ი ა ნ ი ა თ უ ბ ო რ ო ტ ი? (ჭ. ლომთ.,
„სახჩჩ. წინ.“).

— ქ ა ღ ა ღ დ ი ს ფ უ ლ ს თ უ ვ ე რ ც ხ ლ ს? — შეეკითხა
დავითი (მ. ჭავახ., „არს. მარაბდ.“).

ასეთი წინადადებებიც დიალოგში იხმარება და მოითხოვს პასუხს.
მაშასადამე, დიალოგში იხმარება და პასუხს მოითხოვს ზემოთ დასახე-
ლებული ყველა ტიპის კითხვითი წინადადება, გარდა კითხვით-რიტო-
რიკულისა, რომელიც დამახასიათებელია მხოლოდ მონოლოგური მეტ-
ყველებისთვის.

კითხვითი წინადადების პასუხი შეიძლება იყოს სრული ანუ ვრცე-
ლი და არასრული ანუ მოკლე, ზოგჯერ მხოლოდ მიგებითი ნაწილაკით
გამოხატული (ჰო, კი, დიახ, არა, ვერა), რომელსაც სიტყვა-წინადადე-
ბა ჰქვია. სრული პასუხი შეიცავს ყველა სიტყვის განმეორებას, რომ-
ლებიც ჰოცემულია კითხვაში, არასრული კი ჩვეულებრივ გადმოიცემა
ერთი სიტყვით, მაგალითად:

სრული პასუხი

- გიორგი ახლა სწავლობს?
- გ ი ო რ გ ი ა ხ ლ ა ს წ ა ვ -
ლ ო ბ ს.
- მამა გუშინ შინ იყო?
- მ ა მ ა გ უ შ ი ნ შ ი ნ ი ყ ო .

არასრული პასუხი

- გიორგი ახლა სწავლობს?
- ს წ ა ვ ლ ო ბ ს.
- მამა გუშინ შინ იყო?
- იყო.

— საქმე კარგად მოგვარდა?

— დ ი ა ხ.

— დედა ხეალ არ ჩამოვა?

— ა რ ა.

მიგებითი ნაწილაკით გადმოცემული პასუხი მოუღის ისეთ კითხვით წინადადებას, რომელიც მოითხოვს მხოლოდ დანასტურებას ან უარყოფას.

გარდა აღნიშნული სახეებისა, არასრული პასუხი, უმთავრესად ერთი სიტყვით გამოხატული, ჩვეულებრივი მოვლენაა ისეთი კითხვითი წინადადებების შემდეგ, რომლებიც შეიცავენ კითხვით სიტყვებს (კითხვით ნაცვალსახელებს ან კითხვით ზმნიშედებს), რომელთაც მოჰყვება მოქმედი ან სამოქმედო საგნის, საგნის ნიშან-თვისების, ასევე საგნის მოქმედების ან მდგომარეობის ადგილის, დროის, მიზეზის, მიზნისა და ვითარების დასახელება, მაგ.:

— ვინ არის ის კაცი?

— მ ა ს წ ა ვ ლ ე ბ ე ლ ი.

— რა მოიტანა?

— რ ვ ე უ ლ ე ბ ი.

— როგორი რვეულები?

— ე რ თ ხ ა ზ ი ა ნ ი.

— რამდენი რვეული მოიტანა?

— ა ს ი.

— ვის გადასცა?

— დ ა მ რ ი გ ე ბ ე ლ ს?

— სად არის დამრიგებელი?

— ს ა მ ა ს წ ა ვ ლ ე ბ ლ ო შ ი.

— როდის დაგირიგებენ რვეულებს?

— ხ ე ა ლ.

— შენ როგორ სწავლობ?

— კ ა რ გ ა დ.

კითხვითი წინადადებებისგან კიდევ გამოიყოფა ორი სახე: პირდაპირი და ირიბი.

პირდაპირია კითხვითი წინადადება, რომელიც გამოხატავს პირდაპირ კითხვას, მაგალითად:

პირველად ხართ ამ კუთხეში? (ს. კლდ., „ზურია“).

მოიცდის უთქვენოდ? (ნ. ნაკ., „არიშკა“).

რატომ არ შეასრულე ჩემი ბრძანება? (ს. კლდ., „ზურია“).

აბა რას მირჩევ, ჩემო მსაჯულო? (ნ. ბარათ., „ბედი ქართლისა“).

პირდაპირი კითხვის გამომხატველი წინადადება უფრო თვალსაჩინოა მაშინ, როდესაც იგი გამოყენებულია მოუბრის სიტყვებთან, როგორც სხვისი ნათქვამი, მაგალითად:

— რა ვქნა მე უშენომა? — შე ე ვ ჩ ი ე ლ ე მე (ი. ჰავჭ., „ოთ. ჭვრ.“).

— მართლა კი მივუხვდი?.. მართლა კი მიგველიე?.. — ე ჭ ვ ო ბ დ ა გიორგის დედა (იქვე).

— შენ ვილას მეტიჩარა ხარ? — შე ჭ ყ ვ ი რ ა ოთარაანთ ჭვრივმა გაჯავრებით (იქვე).

— დედი, დედი! ეს რა ამბავია? — ჰკითხა გაცინებით შეილმა, როცა სამზადისი დაინახა (იქვე).

— მართლა რა იქნა? — იკითხა გაოცებით მოხუცმა და კლდეს მიაჩერდა (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).

— განა ახლა რას აკეთებთ? — გაკვირვებით შევეკითხე მე (იქვე).

— მერე რალა იქნა, გაფრინდა? — ჰკითხა გაბრაზებით ჯანიკომ (იქვე).

— როგორ არის, არჩილ, როგორ? — ჰკითხა აჩქარებით ძმასა... (ი. ჭავჭავ., „ოთ. ქვრ.“).

განცდის გამოსაზატავად შეიძლება ასეთ წინადადებებთან კითხვის ნიშანთან ერთად ძახილის ნიშანიც დაისვას, მაგრამ მაშინ გვექნება კითხვით-ძახილის წინადადება.

ამ მაგალითებში აღსანიშნავია ისიც, რომ სხვისი ნათქვამის სახით კითხვითი წინადადების გადმოცემისას ავტორისეულ ნათქვამში ზშირად გვხვდება ისეთი სიტყვები, რომელნიც გამოხატავენ სხვის ნათქვამად გამოყენებული კითხვითი წინადადების ერთგვარ დახასიათებას, მიგვითითებენ მისი შინაარსის ამა თუ იმ მოდალურ და ემოციურ ელფერზე (გამოხატავენ ექვს, რწმენას, ყოყმანს, დაჭერებას, გაკვირვებას, ალტაცებას, უკმაყოფილებას, აღშფოთებას, ზიზღს და სხვ.). ასეთ სიტყვებად იყენებენ ზოგჯერ ზმნებს, რომელთაც შეუძლიათ შეცვლა ზმნისა „ჰკითხა“ სხვადასხვა პირში, მწკრივსა და რიცხვში, მეტწილად კი — ისეთ ზმნიზედებს, რომელთაც შეუძლიათ გამოხატონ „ჰკითხა“ ზმნასთან ამ მოქმედებისათვის დამახასიათებელი საჭირო თვისება.

ირიბია კითხვითი წინადადება, რომელიც გამოხატავს არაპირდაპირ კითხვას.

ირიბი კითხვითი წინადადების მაგალითებია:

ჰკითხა, ვინ იყო. აინტერესებდა, მამამ რა მოიტანა. ცდილობდა გაეგო, ამხანაგი სად წავიდა.

მე მინდა გავიგო, ვინ მოიფიქრა პირველად პური ის დათესდა. (ნ. ნაკ., „ვინ დათ. პირვ. პური?“).

არ ვიცი, რა ვუყო (რ. ქორქ., „თეთრი ხატა“).

ხედავდა დაღონებულ ბავშვებს და ფიქრობდა, რითი ეშველა მათთვის ის. (იქვე).

დათიკომ იკითხა, სად წავიდა ბიძა. (რ. ქორ., „კონსტრუქტ.“).

კითხვითი სიტყვები იხმარება ყველა წევრთან და ქმნიან კითხვით წინადადებას, როცა ისინი გამოხატავენ პირდაპირ კითხვას, და არ ქმნიან კითხვით წინადადებას, როცა ისინი გამოხატავენ ირიბ კითხვას. მაგ.:

1. მასწავლებელმა იკითხა: „ვინაა ეს ბავშვი?“
მასწავლებელმა იკითხა, თუ ვინაა ეს ბავშვი.

2. მამამ მკითხა: „სად არის დედა?“
მამამ მკითხა, თუ სად არის დედა.

დაპირისპირებულ მაგალითებში გვაქვს პირდაპირი და ირიბი კითხვითი წინადადებები. პირველში კითხვითი სიტყვები ინარჩუნებენ სინტაქსურ ძალას და კითხვა პირდაპირია, მეორეში — კითხვითი სიტყვის ძალა განელებულია იმის გამო, რომ იგი კავშირიან დამოკიდებულ წინადადებაშია გამოყენებული და კითხვა ირიბია.

ამგვარად, ირიბი კითხვითი წინადადება შედის რთული ქვეწყობილი წინადადების შემადგენლობაში დამოკიდებული წინადადების სახით, სადაც მოცემულია კითხვითი სიტყვები (კითხვითი ნაცვალსახელები ან კითხვითი ზმნიშედები), მაგრამ ისინი უკვე კითხვას არ გამოხატავენ, ასრულებენ მხოლოდ წინადადების წვერის ფუნქციას, ამიტომ ირიბი კითხვითი წინადადება გვევლინება თხრობითი წინადადების სახით და მის ბოლოს კითხვის ნიშნის ნაცვლად დაისმის წერტილი. კითხვის ნიშანი იხმარება რთული ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს მხოლოდ მაშინ, როდესაც კითხვითია მთავარი წინადადება (ამის შესახებ იხ. სასვენო ნიშნების ხმარება).

შინაარსის მიხედვით საყურადღებოა ისეთი კითხვითი წინადადებებიც, რომელნიც ერთმანეთისგან განსხვავდება თავაზიანობის გამომხატველი ემოციური ელფერით. მაგალითად, ზოგიერთი წინადადების შინაარსი შეიძლება სამი აზრობრივი ელფერით გადმოიცეს:

1. ა მ ა ს მ ი ი რ თ მ ე ე თ? 2. ა მ ა ს ა რ მ ი ი რ თ მ ე ე თ? 3.
ა მ ა ს ხ ო მ ა რ მ ი ი რ თ მ ე ე თ?

პირველთან შედარებით მეორე წინადადება არ ნაწილაკის დართვით უფრო შერბილებულად გამოხატავს კითხვას, მესამე კი ზომ და არ ნაწილაკების საშუალებით კითხვას გამოხატავს არა მარტო შებრუნებულად, არამედ თავაზიანობის ელფერითაც. ეს არის სტილისტური სხვაობა, რომლის ცოდნასა და მიზანშეწონილად გამოყენებას დიდი მნიშვნელობა აქვს მეტყველების მაღალი კულტურისთვის. მსგავსი მაგალითებია:

დ ე დ ა ჩ ე მ ი ნ ა ხ ე თ? — დ ე დ ა ჩ ე მ ი ა რ გ ი ნ ა ხ ა ე თ? —
დ ე დ ა ჩ ე მ ი ხ ო მ ა რ გ ი ნ ა ხ ა ე თ?

დ ლ ე ვ ა ნ დ ე ლ ი გ ა ზ ე თ ი წ ა ი კ ი თ ხ ე თ? — დ ლ ე ვ ა ნ დ ე ლ ი გ ა ზ ე თ ი ა რ წ ა გ ი კ ი თ ხ ა ე თ? — დ ლ ე ვ ა ნ დ ე ლ ი გ ა ზ ე თ ი ხ ო მ ა რ წ ა გ ი კ ი თ ხ ა ე თ? ეს წინადადებები როგორც აზრობრივი ელფერით, ისე ინტონაციითაც განსხვავებულია: ნაწილაკის დართვისას წინადადებაში ყურადღების გასამახვილებლად მოუბრისმიერ ლოგიკურად გამოიყოფა ის სიტყვა, რომელსაც უნდა მოჰყვეს პა-

სუხი. უკანასკნელი მაგალითი ინტონაციის შეცვლით შეიძლება ისეთ კითხვით წინადადებადაც გამოვიყენოთ, რომელიც პასუხს არ მოითხოვს, და საყვედურის ან დაცინვის ტონით აღვნიშნოთ ფაქტი, რომ თანამოსაუბრეს გაზეთი არა აქვს წაკითხული.

ამრიგად, გარდა ძირითადი ფუნქციისა — თანამოსაუბრისგან რაიმე ამბის გაგებისა ანუ ცნობის მიღებისა, კითხვითი წინადადება იხმარება სხვადასხვა სტილისტური დანიშნულებითაც, უმთავრესად ზეპირმეტყველებაში, მხატვრულ და პუბლიცისტურ ნაწარმოებებში მკითხველის ყურადღების გასამახვილებლად რომელიმე საგანზე, მოვლენაზე. ვითარებაზე, მოქმედებაზე, მდგომარეობაზე და სხვ.

კითხვითი წინადადების გამოხატვის საშუალებანი და სტრუქტურა

კითხვითი წინადადების გაფორმება ხდება სათანადო გრამატიკული საშუალებებით, რომელნიც მკვეთრად განასხვავებენ მას სხვა ტიპის წინადადებებისგან როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მიხედვით. კითხვითი წინადადების გამოხატვის ძირითადი საშუალებანია: 1) კითხვითი ინტონაცია (ხმის ამაღლება იმ სიტყვაზე, რომელთანაც დაკავშირებულია კითხვა), 2) კითხვითი სიტყვები: კითხვითი ნაცვალსახელები, კითხვითი ზმნიშედები და კითხვითი ნაწილაკები. გარდა ამისა, მნიშვნელობა აქვს სიტყვათა დალაგებას ანუ რიგსაც (სიტყვა, რომელთანაც დაკავშირებულია კითხვა, ჩვეულებრივ დაისმის წინადადების ბოლოს, უფრო მეტად კი წინადადების თავში).

კითხვითი ინტონაცია

კითხვითი ინტონაცია სხვადასხვაგვარია იმის მიხედვით, თუ რა ტიპისაა კითხვითი წინადადება — უკითხვითისიტყვაო თუ კითხვითისიტყვიანი.

გ. ასვლედიანი წერს: „ყოველი კითხვითი შესიტყვების ბოლოს იწერება კითხვის ნიშანი, მაგრამ კითხვითი ინტონაცია არაა ყოველთვის ერთნაირი.

— რა ამბავია? — რაღაც ჩხუბი მოხვლიათ. — ვისა და ვის? — გიორგისა და მეჩინიბეს. — რაზედ? — სწორედ არც მე ვიცი... — ჩხუბი მოგივიდა?

კითხვითი ინტონაცია ბევრნაირია, მაგრამ მათი უმრავლესობა ჯგუფდება ორი მთავარი ტიპის გარშემო: ერთია ის ტიპი, რომელშიც ინტონაცია აღმავალია (ბოლო სიტყვის ტონი მაღლდება: ჩხუბი მოგივიდა?).

მეორეა ის, რომელშიც ინტონაცია დამავალია შესიტყვების ბოლოს, მაგრამ ტონი ძლიერდება და ოდნავ მაღლდება შესიტყვების შიგნით, სახელდობრ, კითხვითს სიტყვაზე: რა ამბავია?

პირველი ტიპის ინტონაცია გვაქვს მაშინ, როცა შესიტყვებაში არაა კითხვითი სიტყვა; ხოლო მეორე ტიპისა, — როცა შესიტყვებაში კითხვითი სიტყვა არის.

საყურადღებოა, რომ მეორე ტიპის კითხვითი შესიტყვების შიგნით (რა აშხაია?) სიძლიერე სპარბობს სიმალლეს. ამავე ტიპის შესიტყვებაში ინტონაცია, როგორც ითქვა, დამავალია, მაგრამ არა იმ სიღაბლემდე, როგორც თხრობითში, ე. ი. კითხვითი შესიტყვების მეორე ტიპის ინტონაცია უფრო მაღალია, ვიდრე თხრობითისა¹.

შემდეგ ავტორი დასძენს: „აღენიშნავთ აგრეთვე შემთხვევას, როცა კითხვითი შესიტყვებაში კითხვითი სიტყვა არის, მაგრამ ინტონაცია აღმავალია. ასეთია ე. წ. განმეორებული შეკითხვის ინტონაცია: როდის მოდიხარ? (ჩვეულებრივი მეორე ტიპის ინტონაცია). მაგრამ როცა ამ შეკითხვის მთქმელმა პასუხი (ხვალ, ზეგ...) ვერ გაიგონა, ან გაიგონა, მაგრამ დააეწიწა, — ხელმეორედ ჰკითხა: როდის მოდიხარ? — აქ გვაქვს ისეთი აღმავალი ინტონაცია, როგორც პირველ ტიპში — მიუხედავად იმისა, რომ შესიტყვება მეორე ტიპისა“².

უკითხვითსიტყვო წინადადებებს ახასიათებს ერთგვარი ინტონაციური თავისებურება: მასში იმ სიტყვაზე, რომლითაც გამოხატული აზრი მოითხოვს პასუხად დადასტურებას ან უარყოფას, ხდება ხმის ერთბაშად ამაღლება და წინადადების სხვა წევრებისგან ლოგიკურად გამოყოფილი ამ სიტყვის ბოლო მარცვლის ხმოვანი წარმოითქმის გრძლად, მიუხედავად იმისა, ეს მარცვალი ღიაა თუ დახურული, მაგ.:

1. ეგ წიგნი იმან დაწერა? (ი. ჰაექ., „გლახ. ნაამბ.“).

პეპიას სახლი იცი? (იქვე).

2. ესმა აქ არის (გ. წერ., „პირ. ნაბ.“).

ვატყაცი არა ხარ? (იქვე).

ეს მაგალითები არის მხოლოდ ინტონაციით გამოხატული კითხვითი წინადადებები, სადაც კითხვას ძირითადად შეიცავს ზმნა-შემასმენელი, რომელიც უმთავრესად დაისმის წინადადების ბოლოს, მაგრამ იგი წინადადების შუაშიც და წინაც გვხვდება, მაგ.:

1. კანონს მასწავლი? (ს. შანშ., „არსენა“).

ეს თბილისი — ქართლის გული — გორგასალის ქალაქია? (ი. გრიშ., „გრიგ. ორბ. კომკ. ხეივანში“).

2. აღამიანს უფრო არ უნდა ამორჩევა? (ე. ნინ., „ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ“).

შენ მოსწრებიხარ მგოსანთა ბჭობას? (ი. ჰაექ., „მგზავრ. წერ.“).

¹ გ. ა. ხ. ე. დ. ი. ა. ნ. — ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, 1949, გვ. 140.

² იქვე.

3. გაგიგონიათ ბულბულის სტვენა? (ლ. არდაზ., „სოლ. ისაყ. მეჯლ.“).

გყავს ვინმე ნაცნობი იმ სოფელში? (გ. წერ., „პირვ. ნაბ.“).

ამ წინადადებებში კითხვის გამოსახატავად არ არის გამოყენებული სპეციალური კითხვითი სიტყვები. კითხვა გამოხატულია შემასმენლებით: მასწავლი, ქალაქია, არ უნდა, მოსწრებიხარ, გაგიგონიათ, გყავს — და ხმის ამალვებაც სწორედ ამ სიტყვებზე მოდის, მიუხედავად იმისა, ისინი წინადადების ბოლოსაა, შუაშია თუ წინ.

ამის მიხედვით წინადადებაში ინტონაცია სამი სახისაა: აღმავალი, დამავალი და აღმავალ-დამავალი, მაგ.:

1. მამა თბილისში იცხოვრებს? (ინტონაცია აღმავალი).

2. იცხოვრებს მამა თბილისში? (ინტონაცია დამავალი).

3. მამა იცხოვრებს თბილისში? (ინტონაცია აღმავალ-დამავალი).

კითხვით წინადადებაში ინტონაცია აღმავალია, როცა კითხვის შემცველი სიტყვა დასმულია წინადადების ბოლოს; ინტონაცია დამავალია, როცა კითხვის შემცველი სიტყვა დასმულია წინადადების თავში, და ინტონაცია აღმავალ-დამავალია, როცა კითხვის გამომხატველი სიტყვა წინადადების შუაშია.

მაგ., შდრ.: გივი ახლა სოხუმში არის?

არის გივი ახლა სოხუმში?

გივი არის ახლა სოხუმში?

ამრიგად, ლოგიკურად გამოსაყოფი კითხვითი სიტყვა, წინადადების სხვა წევრებთან შედარებით, ყველაზე ხმამაღლა წარმოითქმის.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ უკითხვითსიტყვო წინადადებაში ასეთი სიტყვა ძირითადად არის შემასმენელი, მაგრამ კითხვის გამოხატვა ზოგჯერ წინადადების სხვა წევრებითაც ხდება, მაგალითად:

შენი სახელი, ამხანაგო? (ლ. ქიაჩ., „სისხლი“).

დედის ნაწინამ გაგზარდა თუ იაღონის სტვენამა? (ა. თევზ., „შოთა რუსთ.“).

უკითხვითსიტყვო წინადადებაში კითხვის გამომხატველი სიტყვის უკანასკნელი მარცვლის გაგრძელებულად წარმოთქმაში ასეთი სხვაობა შეინიშნება: თუ კითხვის გამომხატველი სიტყვა ერთზე მეტმარცვლიანია, მისი ბოლო მარცვლის ხმოვანი, მართალია, გაგრძელებულად წარმოითქმის, მაგრამ იგი არ უდრის ორ ხმოვანს: ერთ ხმოვანზე მეტია, ხოლო — ორ ხმოვანზე ნაკლები: ადრე მოდის? სოფელში წავიდნა? ერთმარცვლიანი სიტყვის ხმოვანი კი წარმოითქმის გაორკეცებულად: წიგნი აქვს? კარგად წერს? მე? სხვა? ჩვენ? ბავშვს?

ისეთ წინადადებას, სადაც სპეციალური კითხვითი სიტყვა გამოყენებული, კითხვითსიტყვიანი ჰქვია (ზოლო ისეთს, სადაც კითხვითი სიტყვა არ არის და კითხვა მხოლოდ ინტონაციით გამოიხატება, უკითხვითსიტყვო ეწოდება). კითხვითი სიტყვა იხმარება წინადადების ყველა წევართან.

კითხვითსიტყვიან წინადადებებში გვაქვს შემდეგი ტიპის კითხვითი სიტყვები:

1. კითხვითი ნაცვალსახელები: ვინ, რა, ვისი, რომელი, როგორი, რანაირი, რამდენი, მერამდენე, როდინდელი — ყველა ბრუნვაში, გარდა მიმართვითი ფორმისა (ე. წ. წოდებითისა).
2. კითხვითი ზმნიშედები: სად, საიდან, საითკენ, სანამდის, როდის, როდემდის; როგორ (რანაირად), რამდენად, რამდენჯერ: რატომ, რისთვის, რად.
3. კითხვითი ნაწილაკები: ზომ, ნუთუ, განა, თუ, ა.

ასეთ წინადადებაში ხმის ამალება ზდება კითხვით სიტყვაზე, დანარჩენი ნაწილი გამოითქმის ხმის დადაბლებით — თხრობითი წინადადებისათვის დამახასიათებელი ინტონაციით.

კითხვითსიტყვიანი წინადადება მოითხოვს ისეთ პასუხს, რომელიც გამოხატავს მოუბრისათვის უცნობი საგნის, მოვლენის, თვისების, გარემოების დასახელებას, მაგ.:

- ვინ მოვიდა?
- მამა.
- სად იყო?
- თბილისში.
- როდის მიდის ისევ?
- კვირას.
- როგორი ტანსაცმელი აცვია?
- ქართული.

კითხვით სიტყვებს მოუბარი იყენებს იმ შემთხვევაში, როდესაც კითხვა ეხება წინადადების აზრის რომელიმე ერთ ელემენტს და მიუთითებს მასზე, როგორც უცნობზე. მათ შორის კითხვითი ნაცვალსახელები და კითხვითი ზმნიშედები წარმოადგენენ წინადადების წევრების (ქვემდებარის, შემასმენლის, დამატების, განსაზღვრებისა და გარემოებათა) კითხვებს, ორი სინტაქსური დანიშნულების ელემენტებს: ისინი გამოხატავენ როგორც კითხვას, ისე წინადადების გარკვეულ წევრს და დაისმის იმ წევრის წინ, რომელთანაც არის აზრობრივ კავშირი.

კითხვით ნაწილაკებსაც აქვთ ორი დანიშნულება. მათ შორის ერთი საერთო და მეორე განსხვავებული. საერთოა ის, რომ გამოხატავენ კითხვას; განსხვავებულია ის, რომ გამოხატავენ ემოციას, მაგრამ არ წარმოადგენენ წინადადების წევრებს.

კითხვითნაცვალსახელებიანი წინადადებები

კითხვითი ნაცვალსახელები იხმარება მაშინ, როდესაც კითხვა ეხება მოქმედ და სამოქმედო საგანს, ან მოქმედებას, საგნის თვისებას, რაოდენობას, რიგს, კუთვნილებას, როდინდებობასა და სადაურობას, მაგალითად:

1. ვინ:

ვინ არის ეს ყმაწვილი კაცი? (ე. ნინ., „ჩვენი ქვეყნ. რაინდი“).
ვინ იქნება ამ შუალამისას? (ა. ყაზბ., „ციკო“).
აბა, ბიჭებო, ვინ მოდის ჩემთან? (ს. შანშ., „არსენა“).

2. ვის:

ვის ელაპარაკებოდით? (ნ. ლომ., „პაწია მეგობრ.“).
ვის შეუძლია ეს მოიმოქმედოს? (ე. გაბ., „მტარვ. ციხე“).
ვის მისცა ჩემი ნაამაგარი? (ს. შანშ., „არსენა“).

3. რა:

რა იყო მაინც მაგისტანა? (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).
კიდეც რა წიგნებია მანდ? (ლ. ქიაჩ., „სისხლი“).
რა გინდა, რა საქმე გაქვს? (ე. ნინ., „მოსე მწერალი“).

4. რამ:

რამ შეგაშინა, გენაცვალე? (ნ. ლომ., „პაწია მეგობრ.“).
ამ უღაბნოში რამ მოგიყვანა? (ი. ჭავჭ., „განდგეილი“).

5. რას:

რას წაიკითხავს? რას იტყვის ახალს? (ე. გაბ., „ნატოს სულის მღელვ.“).
რას ინატრებს სხვას, ამის მეტს,
კაცი, მისებრ დანაბადი? (ა. წერ., „გამზრდელი“).
რას გალობდა შაშვი? (ვ. ფშავ., „ბუნების მგოსნები“).

6. ვისი:

ვისი ნათარგმნია? (ნ. ლომ., „ბედი უბედურთა“).
ვისი გვარისა ხარ? (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).
შენ ვისი ბაღლი ხარ? (მისივე, „მამის მკვლელი“).

7. რისი:

მაინც რისი იმედი აქვს? (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).
ეს ყვითელი ფერები ნეტავ რისი მომასწავებელია? (ლ. ქიაჩ., „სისხლი“).

8. რომელი:

რომელი ხარ? (ლ. ქიაჩ., „ტარიელ გოლუა“).

რომელი შვილი? (ს. მგალ., „ჯორ-ზაქარა“).

რომელ კლასში ხარ? (ლ. ჭიკ., „სიტყვის პატრონი“).

9. როგორი:

ქალაუ, ნახე როგორი მსუქანია? (ა. ყაზბ., „მამის მკვლელი“).

როგორი ამბავი მოგაქვს? (ა. ბელ., „თავგად. ბესიკ. გაბ.“).

როგორი შეხედულება ექნება, რაგვარი გამოხატულობა, სახის მეტყველება? (ე. გაბ., „ნატოს სულის მღელვ.“).

10. სადაური:

ეგ სადაური ძალღია? (ე. ფშავ., „ეთერი“).

სადაური ხარ, ვისია? (მისივე, „ბახტრიონი“).

ეს სადაური სამართალია? (ი. ჭავჭ., „გლეხთა განთავის. პირველ-დროების სცენები“).

11. რამდენი:

ხუთი თუმანი რამდენი მანეთია? (ე. ნინ., „მოსე მწერალი“).

სულ რამდენი მმართველს შენი? (ა. ბელ., „თავგად. ბესიკ. გაბ.“).

რამდენი ლიტრაა? (ლ. არდაზ., „სოლ. ისაკ. მეჭლ.“).

12. როდინდელი:

ის განა ნასყიდია? როდინდელი? (ი. ჭავჭ., „გლეხთა განთავის. პირველ-დროების სცენები“).

ამრიგად, კითხვითი ნაცვალსახელები იხმარება უცნობი პირის, საგნისა და სხვათა მისათითებლად, მაგ.: ვინ ნაცვალსახელი მიუთითებს უცნობ პირზე, რა — უცნობ საგანზე, როგორი — საგნის თვისებაზე და სხვა.

კითხვითზმნიშედებიანი წინადადებები

კითხვითი ზმნიშედები იხმარება მაშინ, როდესაც კითხვა ეხება საგნის მოქმედების ან მდგომარეობის აღგის, დროს, მიზეზს, მიზანს ან ვითარებას, მაგ.,

1. სად:

სად მიხვალ ახლა? (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლუა“).

მწერალი სად ბრძანდება? (ე. ნინ., „მოსე მწერალი“).

სად არის ხალხი? სად არის ყრილობა? (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლუა“).

2. როდის:

როდის სთესენ სიმინდს? (ა. წერ., „ჩემი თავგად.“).

პასუხს როდის შეეიტყობ? (ლ. არდაზ., „სოლომ. ისაკ. მეჭლ.“).

მაშ როდის წახვალ? (ა. ყაზბ., „მამის მკვლელი“).

3. როგორ:

როგორ გრძნობ თავს? (ლ. ქიაჩ., „ტარიელ გოლუა“).

როგორ მოგწონთ ჩემი აზრი? (ი. ჰაუპტ., „მგზავრის წერილები“).

როგორა ხარ, ჩემო ძვირფასო? (ე. გაბ., „გამარჯვ. ნიკო“).

4. რატომ:

რატომ არ გვესმის მათი ენა (ლ. ქიაჩ., „ნატვრისთვალ“).

რატომ არ წადით სახლში? (ე. ნინ., „მოსე მწერალი“).

ცხენზე რატომ არ შეჭექი? (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლუა“).

5. რად:

რად აგვიანებს ასე? (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლუა“).

გოგო, ეს ბავშვი რად დადის ესრე? (ნ. ლომ., „პაწია მეგობრ.“).

რადა ხარ წელში მოხრილი? (ვ. ფშავ., „ქებათა-ქება“).

6. რამდენჯერ:

რამდენჯერ მისწერე? (ლ. ქიაჩ., „სისხლი“).

რამდენჯერ ვიყავ ომშია? (ვ. ფშავ., „ბახტრიონი“).

როგორც ვხედავთ, კითხვითი ზმნიზედებიც მიუთითებენ უცნობ მოვლენებზე, მაგ., კითხვითი ზმნიზედა სად მიუთითებს იმაზე, რომ მოუბარს სურს გაიგოს მოქმედების ან მდგომარეობის ადგილი, როდის — მოქმედების ან მდგომარეობის დრო, რატომ — მიზეზი, რისთვის — მიზანი, როგორ — ვითარება და ა. შ.

კითხვითნაწილაკებიანი წინადადებები

კითხვით წინადადებაში კითხვასთან ერთად მოუბარი ხშირად გამოხატავს გაკვირვებას, გაოცებას, დაეჭვებას, რწმენას, უნდობლობას და სხვ., რომელთა აღსანიშნავად იყენებს კითხვით ნაწილაკებს: ხომ, განა, ნუთუ, თუ, თუ არა, ა და თუ ნაწილაკიან კითხვით ზმნიზედას როგორ (როგორ თუ).

1. ხომ ნაწილაკი იხმარება მაშინ, როდესაც მთქმელი თანამოსაუბრისგან მოელის პასუხად იმის დადასტურებას, რის შესახებაც ეკითხება (ხომ გინდა წასვლა?), უარყოფით სიტყვასთან კი გამოხატავს დაეჭვებასაც (ხომ არ გადაიფიქრე? ის ასე მალე ხომ ვერ ჩამოვა?)

2. განა ნაწილაკი გამოხატავს გაკვირვებას (ზოგჯერ დაეჭვებასაც) და ისეთ კითხვას, რომელშიც პასუხი იგულისხმება (განა ამის შემდეგ მოგეკარება? ან: განა ამის შემდეგ არ მოგეკარება? პირველი წართქმითი ფორმით გადმოგცემს უარყოფას, მეორე — უკუთქმითი ფორმით დადასტურებას). ხომ და განა ნაწილაკების დანიშნულება უფრო მკვეთრად ჩანს, როდესაც ისინი დასმულია წინადადების ბოლოს. (ეს ასე არის ხომ? ის ამას იტყოდა განა?).

3. ნუთუ გამოხატავს როგორც კითხვას, ისე ძლიერ გაკვირვებას ანუ განცვიფრებას და იხმარება იმ შემთხვევაში, როდესაც მთქმელს

გვეი ეპარება აღსანიშნავი ფაქტის სინამდვილეში (ნუთუ ეს მართალია?).

4. თუ-ს რამდენიმე გრამატიკული ფუნქცია აქვს: არის მაჩვენებელი კავშირი, ასევე — მაცალკეებელი და მაქვემდებარებელი. გარდა ამისა, იგი იხმარება ნაწილაკადაც. როგორც ნაწილაკი, თუ გამოხატავს კითხვასთან ერთად გაკვირვებასა და დაეკვირვებას (ჩვენთან არ წამოვა თუ?)

5. თუ არა კითხვით წინადადებაში იხმარება მაშინ, როდესაც მთქმელი დარწმუნებული არ არის იმაში — ნამდვილად ხდება, მოხდება თუ მოხდა ის, რის შესახებაც გაკვირვებით ეკითხება თანამოსაუბრეს (ხეალ მოვა თუ არა?).

6. ა-საც ბევრი ფუნქცია აქვს. როდესაც კითხვით წინადადებაში ნაწილაკად არის გამოყენებული, იგი აძლიერებს კითხვას და ჩაკითხვის როლსაც ასრულებს, წინადადებაში კი გამოიყოფა განკერძოებულად (ეგებ მოვიდეს, ა? ვინ ჩამოდის, ა?).

7. როგორ თუ მთქმელის მიერ იხმარება მაშინ, როდესაც კითხვასთან ერთად გამოსახატავია უკმაყოფილება ან აღშფოთება რაიმე ფაქტის გამო (როგორ თუ წავიდა? როგორ თუ არ დავგხმარა?).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: როცა კითხვითი წინადადება ძლიერი გრძნობით არის გადასაცემი, მაშინ იგი იღებს კითხვით-ძახილის წინადადების სახეს, რომლის ბოლოს კითხვის ნიშანთან ერთად იწერება ძახილის ნიშანიც (იხ. კითხვით-ძახილის წინადადება).

კითხვითნაწილაკიანი წინადადებებია:

1.. ხომ:

ახლა ხომ გესმით განათლების მნიშვნელობა (ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრ. წერ.“).

ხომ ხედავთ ამ ხმალს ჩინებულს? (ე. გაბ., „მტარვალის ციხე“).

ხომ არ მემდღური, ხმას რომ არ მცემ? (ე. ნინ., „სიმონა“).

2. განა:

განა იქ კი ვერ გაიჩენენ საქნარს? (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

განა ვინც კვდება, აღარა გვყავს, ყველა მკვდარია? (ი. აბაშ., „წულუკიძის სიკვდილი“).

ბესიკსა და საათნავას სიყვარული სწამდათ განა? (გ. ლეონ., „მაშ, რა ვუყოთ, პოეტ.“).

3. ნუთუ:

ეს პატარა სიყვარული ნუთუ არ გაგონდება? (ა. გომ., „სნაიპერის სიყვარული“).

ნუთუ მართალია? (ლ. ქიაჩ., „ტარიელ გოლუა“).

ნუთუ ვასოც არ მოვა? (მისივე, „სისხლი“).

4. როგორ თუ:

როგორ თუ მე ვათხოვე? (ლ. ქიაჩ., „გვალი ბიგვა“).
როგორ თუ არ ხარ? (იქვე).

5. თუ:

არ ვმუშაობ თუ? (დ. კლდ., „ქამუშაძის გაჭირვ.“).

არ გვენდობი თუ? (მ. ჯავახ., „არსენა მარაბდ.“).

ბატონო, თუ არა აქვს ხელად... ჩამოახრჩობ იმ კაცს თუ? (დ. კლდ., „სოლომონ მორბ.“).

დამხმარე სიტყვა თუ კითხვით წინადადებაში ორი დანიშნულები-საა: ერთ შემთხვევაში კითხვითი ნაწილაკია, მეორე შემთხვევაში მა-ცალკეელებელი კავშირიცაა და კითხვის გამომხატველიც. ზემოთ დასა-ხელებულ წინადადებებში იგი კითხვითი ნაწილაკია, რომელიც კითხვას-თან ერთად გამოხატავს გაკვირვებასაც. ამ სახითაა თუ გამოყენებული შემდეგ წინადადებებშიც:

‘ქეა სკოლაში თუ დადიხარ? (ლ. ქიქ., „პატარა გმირი“),

კარგად თუ გეძინა (დ. კლდ., „ქამუშაძის გაჭირვ.“),

გზა თუ არის? (ა. ბელ., „საიდუმლო გამოქვაბ.“),

ხოლო იმ განსხვავებით, რომ ამ შემთხვევაში ემოცია ნაკლებად ჩანს, მაგრამ, როდესაც თუ ერთად ასრულებს მაცალკეელებელი კავშირისა და კითხვის ფუნქციას, მაშინ იგი იხმარება საგნის, თვისების, მოქმედე-ბისა და გარემოების აღმნიშვნელი ორი სიტყვიდან ერთის გამოსაყო-ფად, ერთის არჩევის მნიშვნელობით და ხმის ამალლება ხდება მასზე, მაგალითად:

დედა ჩამოვა თუ მამა? ნუნუ წერდა თუ კითხულობდა?

ის კინოში წავიდა თუ თეატრში?

ეს სისხლი არის თუ მართლა ყაყაჩოების ცეცხლია? (ლ. ასათ., „ქრწანისის ყაყაჩოები“).

ცხადია იგი თუ აჩრდილია? (ი. ჭავჭ., „ოთარ. ქვრ.“).

შენ დარჩები თუ არსენას გაჰყვები? (მ. ჯავახ., „არსენა მარაბდ.“).

მეხუმრები თუ მართალს მეუბნები? (დ. კლდ., „სოლომონ მორბ.“).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: თუ-თი დაკავშირებულ სხვა წევრებთან შემასმენელი არ მეორდება. იგი იხმარება მხოლოდ ერთჯერ, მაგ.:

დედა ჩამოვა თუ მამა? და არა: დედა ჩამოვა თუ მამა ჩამოვა?

თუ-ს, როგორც ნაწილაკისა და კავშირის, როლი განსაკუთრებით ნათლად ჩანს ისეთ კითხვით წინადადებაში, სადაც კითხვა შედგება ორი ნაწილისგან. რომელთა შორის პირველი შინაარსით წართქმითია, მე-ორე — უკუთქმითი და ემოციური შეფერადებით გამოხატავს ისეთ კითხვას, რომელიც პასუხად მოითხოვს რომელიმე ერთის დადასტურე-ბას, მაგ.:

მართალია თუ არა? (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

მიდიხარ თუ არა? (მ. ჯავახ., „არსენა მარაბდ.“).

მარტო კვალი ნახე თუ არა? (ა. ბელ., „საიდუმლო გამოქვაბ.“).

შესძლეს თუ არა კალმახებმა განზრახულის შესრულება?

(გ. შატბ., „მტკვრის სათავ.“).

აქ ხმის ამაღლება ხდება იმ სიტყვაზე, რომელიც პასუხად მოითხოვს დადასტურებას ან უარყოფას.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: თუ არა მაქვემდებარებელი კავშირიცაა, მაგ.:

აგერ იმ მთებს გადალახავთ თუ არა, საქართველოს მიჯნა თავდებ-
ბა... (გ. შატბ., „მტკვრის სათავ.“).

ეს ფორმა ასედაც ინმარება: იგი მოსდევს თხრობით წინადადებას და აგებული მინდევით ერთად არის რთული თანწყობილი (თხრო-
ბითი და კითხვითი წინადადებებისაგან შედგენილი), მაგ.:

დღეს ცხელა, ასეა თუ არა? მე კარგად გავაკეთე, მართალია თუ
არა?

ამ ფორმას მოუბარი მიმართავს, როცა თანამოსაუბრისგან სურს მო-
ისმინოს აზრის დამოწმება. ასეთ შემთხვევაში წინადადების მეორე
ნაწილი შეიძლება იყოს წართქმითიც: თუ-ს ნაცვლად ვიხმაროთ ხომ
ნაწილაკი, მაგ.:

დღეს ცხელა, ხომ ასეა? მე კარგად გავაკეთე, ხომ მართალია?

პასუხად ჩვეულებრივ მოსდევს დადასტურება, თანხმობა, მაგრამ შეიძ-
ლება პასუხი უარყოფის, არათანხმობის გამომხატველიც იყოს. ეს წი-
ნადადებები კითხვასთან ერთად გამომხატავენ გრძნობასაც. ამ ტიპისაა
ისეთი. მაგალითებიც, სადაც თხრობით ან ბრძანებით წინადადებას კი-
თხვის გამოსახატავად მოსდევს უნაწილაკო შემასმენელი და მთლიანად
გამონათქვამი იღებს ან შერწყმული, ან რთული თანწყობილი წინადა-
დების სახეს, მაგალითად:

1. ზეალ ადრე უნდა ადგე, გაიგე?

ჩვენი ცნენი ალგეთზე ჩაიყვანე, წყალი დაალევიან და ზაალის
საყარაულოში დააბი, გაიგე? (მ. ჯავახ., „არს. მარაბდ.“).

2. ნიკო სადარაჯოდ უნდა წავიდეს, გესმის?

....ქახრაკი მოგუჭიროთ, მეტი დავსტყუოთ, გესმის? (ი. ჭავჭა-
ძე „კაცი-ად.“).

3. დღეს არავინ არ მოსულა, იცით?

ჰოდა, მე კი რა მიკლავს გულს, იცით? (ლ. ქიაჩ., „გვადი ბიგვა“).
პირველი ორი წინადადება შერწყმულია, დანარჩენი — რთული-
ხანწყობილი.

კითხვის შემცველ შემასმენელს ზოგჯერ ახლავს უარყოფითი ნაწი-
ლაკი, მაგ.: თქვენ გეუბნებიან, არ გესმით? (ი. ევლ., „საჩუქარი“).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: ამ ტიპის წინადადებები ან შერწყმულია, ან რთული-
ხანწყობილი, მაგრამ კითხვის შემცველი შემასმენელი წინადადების.

თავში რომ გადმოვსვათ, იგი უკავშირო რთულ ქვეწყობილ წინადადებად გაიგება, მაგ.:

გაიგე, ხვალ ადრე უნდა ადგე? იცო, დღეს არავინ არ მოსულა ხშირად კითხვის შემცველ შემასმენელს ცალკე წინადადებადაც აფორმებენ იმით, რომ მის წინამავალ წინადადებასთან მძიმის ნაცვლად სვამენ წერტილს, მაგალითად:

სირცხვილი კი ჭოხზე უფრო მწვავეა. გაიგე? (მ. ჯავახი, „არი მარაბდ.“).

საყურადღებოა ისიც, რომ ზეპირ მეტყველებაში ხშირად ეს სიტყვები — გაიგე (ან გაიგონე), გესმის ე. წ. სიტყვა-პარაზიტებს წარმოადგენენ. მათი ხშირი განმეორება საუბრის დროს მეტყველებას აძლევს ულუარულ სახეს.

თუ არა ნაწილაკებით გამოხატული შინაარსი შეიძლება გადმოიციელოს და არ ნაწილაკებითაც, რაც განსაკუთრებით მორიდებულ მეტყველებაში შეინიშნება და გამოხატავს ერთგვარ თხოვნას კითხვი წინადადების სახით, სადაც არ ნაწილაკიანი უკუთქმითი ფორმა გამოყენება დადებითი შინაარსის გადმოსაცემად, მაგალითად ასე:

ხომ არ შემობრძანდებოდით? (=შემობრძანდებით თუ არა?).

მოსვენებას ხომ არ ინებებთ? კიდევ ხომ არ მკითხავთ რამეს?

კითხვითი ნაწილაკი ა თანამედროვე ქართულში იხმარება კითხვით გასაძლიერებლად, გამოითქმის ხმის ამაღლებითა და განკერძოებულად იგი ჩვეულებრივ გვხვდება კითხვითსიტყვიან (კითხვითნაცვალსახელი და კითხვითზმნიზელიან) წინადადებებში, ისიც წინადადების ბოლო ეს იმით არის გამოწვეული, რომ კითხვითსიტყვიანი წინადადება ჩვეულებრივ იწყება კითხვითი სიტყვით, რაზედაც ხდება ხმის ამაღლები შეწყვეტე კი წინადადება გამოითქმის დამავალი ინტონაციით, რითაც იქმისგავსება თხრობით წინადადებას. ამიტომ მოუბარს საკმარისად ა მიაჩნია კითხვის გამოხატვა მხოლოდ კითხვითი სიტყვით და მის გასაძლიერებლად წინადადების ბოლოს დამატებით იყენებს ა ნაწილაკს, მაგ. როგორ ხარ, მამილო, ა? (რ. გვეტ., „თეო“).

ვინ მოვიდა, ა? (კ. რუს., „მოუსვ. ადამიანები“).

რა პასუხს მომცემ, ა? (დ. კლდ., „უბედურება“).

რატომ ხმას არ იღებ, ა? (ს. მაგალ., „ლამის მეხრე ცეცო“).

ა ნაწილაკს ხმარობენ აღმოსავლეთ საქართველოში ჰა-ს სახითაც, მაგ.:

...მერე ხომ დიდ წიგნს მომცემს მასწავლებელი, ჰა? (ი. ველ „საწყალი ბიჭიკო“).

ნეტავი რაში გვესაჭიროება ჩვენ, ტყის მცხოვრებლებს, ამისთანა ცხოველები, ჰა? (მისივე, „გულითადი მეგობარი“).

გვხვდება ორი ა-ც:

ეგ რა ასოა, კატო, ჰაა? (ნ. ლოს., „ქაჭანა“).

ა ნაწილაკი ხშირად გვხვდება კითხვის ცალკე გამომხატველადაც:

რას იტყვი, გაიოზ... რა ვქნა?.. ა? (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ.“).

ხომ ჯობია ქველიძის ქალს, თუ ღმერთი გწამს?.. ა? (დ. კლდ., „ქამუშადის გაქირვება“).

ა-ს ვხვდებით წინადადების წინაც, მაგრამ იშვიათად:

— ა?.. რა ამბავია? (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ.“).

— ა?.. არ მესმის კარგად, ჩემო დავით! (იქვე).

წინადადების ბოლოს დასმული კითხვითი ა ნაწილაკის დანიშნულებაა კითხვის გაძლიერება, წინ დასმულისა კი — კითხვის დამოუკიდებლად გამოხატვა, რასაც ხშირად ახლავს ახსნა ან ისევე კითხვითი, ან სხვა წინადადების სახით.

კითხვითი ნაწილაკი ა უკითხვითსიტყვო წინადადებაშიც შეიძლება, მაგრამ ამ შემთხვევაში იგი კითხვასთან ერთად მკვეთრად გამოხატავს გრძნობას, მაგ., გაკვირვებას:

თავად არ დანიშნა, ა? (დ. კლდ., „ქამუშ. გაქირვება“).

მართალია, ა, როგორც კითხვითი ნაწილაკი, მწერლობაში არცთუ ისე იშვიათად გვხვდება, მაგრამ იგი სალიტერატურო ქართულრსათვის ნიშანდობლივი არ ჩანს. მას უფრო დიალექტიზმის იერი გადაჰყრავს და პერსონაჟების მეტყველების კოლორიტის საჩვენებლად თუ არა, სხვა მხრით არ უნდა ვიხმაროთ. იგი მოუზღუდელი, უხეში მეტყველების ისეთივე ნიმუშად ჩანს, როგორცაა, მაგალითად, პასუხის გაცემისას კითხვის განმეორება (მაგ. ასე: — ის კაცი ვინ იყო? — ვინ იყო და მასწავლებელი). მისი საჭიროება სალიტერატურო ენაში არ იგრძნობა, რადგანაც იგი გვხვდება კითხვითსიტყვიან წინადადებაში, სადაც სპეციალური კითხვითი სიტყვა მის გარეშედაც ნათლად გამოხატავს კითხვას.

ახალ ქართულში კითხვით წინადადებას სხვა ტიპის წინადადებებისაგან გასარჩევად არავითარი გრამატიკული ფორმა არა აქვს. იგი გაირჩევა მხოლოდ კითხვითი ინტონაციითა და კითხვითი სიტყვებით, ძველ ქართულში კი ა ნაწილაკი უკითხვითსიტყვო წინადადების ერთგვარი განმასხვავებელი ფორმა იყო. ა. შანიძე მას უწოდებს კითხვით ა-ს და წერს: „თუ წინადადებაში არ არის ნახმარი კითხვითი სიტყვა (რა, ვინ, რომელი, როგორ, რანაირი, სად და მისთ.) და საჭირო კია, რომ კითხვა იქნეს გამოხატული, იძულებული ვართ ლაპარაკის კილო შევცვალოთ. მაგ., სულ სხვადასხვაგვარად გამოთქმული სიტყვებია: „გუშინ წავიდა“ და „გუშინ წავიდა?“ ძველად ასეთ შემთხვევაში მოიპოვებოდა-ა ნაწილაკი, რომელიც საკითხავ სიტყვას დაერთოდა; მაგ.:

„უწყი-ა, ხუცეს?“ (იცი, ხუცესო? ინტონაცია „იცი“-ზე); „კეთილ არს-ა, ანუ არა“; „და მე ესრჱთე-ა?“; „გაახარებ-ა?“ (გაახა-

რებ?); „არა მისი გაზრდილი ხარ-ა?“ (=მისი გაზრდილი ან ხარ?) და მისთ“¹.

შემდეგ ავტორი აღნიშნავს, რომ ხმის ამალგება ხდება არა ანაწილაკზე, არამედ მის წინა ხმოვანზე: „გაახარებ ან არა, არამედ — გაახარება ან ასე (ფშაურის მიხედვით): გაახარება“².

მსგავსი მაგალითებია:

შენ ხარა მომავალი იგი; შენ ჩემდა მოხუალა; არცა ესე აღმო გიკითხავსა; სული შენი ჩემთვის დასდევს; ესე არა იცია; სასუ მელი... არა შევესუა³.

ეს ნაწილაკი კითხვის გამოსახატავად დღემდე არის შემონახულ „მთის კილოებში და მათ შორის ფშაურშიც (აქედან ვაჟა-ფშაველას და ბაჩანას ნაწერებში, უფრო კი ლექსებსა და პოემებში) იხმარებ კითხვითი ნაწილაკი ა, რომელიც ისეთ წინადადებაში გვხვდება, როგორც მელიც კითხვას შეიცავს, მაგრამ რომელშიც საგანგებო კითხვითი სიტყვა არ ურევია. მაგალითად: „მთას მარახული მოჰქიდა, მწყემსო აჰყარე ცხვარია! არ მოგწყინდაა მთას ყოფნა, არ მოგინდაა ბარია? (ხალხ.). აქ უკანასკნელი ა ორ ზმნაში კითხვის გამომხატველია (ან მოგწყინდა-ა? არ მოგინდა-ა?). ფშაურ კილოში ასეთ შემთხვევაში მახვილი ან ა-ზე კი არ არის, არამედ გადმოწეულია წინ: არ მოგწყინდაა! არ მოგინდაა?“⁴

ვაჟას და ბაჩანას თხზულებებში ასეთი მაგალითები ხშირად გვხვდება:

მაშ, არა თქვაა შანშემა, ჩამეეშველოს ლაშქარსა? (ვ. ფშავე., „ბახტრიონი“).

იქნებ მე, ჩემმა ენამა სამშობლო დავაღონეთა? (მისივე, „დაგვიანებული პასუხი აკაკის“).

ფიქრობენ: რამ გააგიჟა, ლეკიაა თუ ურია? (მისივე, „ბახტრიონი“).

ვინ იცის, მაგრამ ყველაყა განა ერთფერი არისა? (ბაჩანა, „საფრთხე“).

გარდა ამისა, კითხვითი ნაწილაკის ფუნქციით წინადადებაში ხშირად იხმარება კითხვითი ნაცვალსახელი ან კითხვითი ზმნიზედა, რომლებიც კარგავენ თავიანთ მნიშვნელობას და ასრულებენ ნაწილაკი როლს.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე — ძველი ქართული ენა, მოკლე მიმოხილვა: ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, თბ., 1947, გვ. 255.

² იქვე, გვ. 255—256.

³ მაგალითები ამოღებულია ი. იმნაიშვილის „ქართული ოთხთავის სიმღერის ლექსიკონიდან“, ნაკვეთი I, თბ., 1948, გვ. 1—2.

⁴ ა. შ ა ნ ი ძ ე — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, სინტაქსი, თბ., 1941, გვ. 81.

როგორც ზემოთაა აღნიშნული, კითხვითი ნაცვალსახელი და კითხვითი ზმნიზედა დამახასიათებელია არარიტორიკული კითხვისთვის, რომელიც მოითხოვს პასუხს, რიტორიკულ კითხვით წინადადებაში კი, რომელიც მხოლოდ ფორმით არის კითხვითი და არ მოითხოვს პასუხს, ნაწილაკის სახით გამოხატავენ ე. წ. ფარულ უარყოფას გაკვირვების ან ეჭვის ემოციური ელფერი. ეს კარგად ჩანს არარიტორიკული და რიტორიკული კითხვითი წინადადებების შემდეგი შედარებიდან:

არარიტორიკული კითხვა
(მოითხოვს პასუხს)

რიტორიკული კითხვა
(არ მოითხოვს პასუხს)

ამას ვინ გააკეთებს?

ამას ვინ გააკეთებს?

ახლა რას მოასწრებ?

ახლა რას მოასწრებ?

ამ წვიმაში ხად წახვალ?

ამ წვიმაში ხად წახვალ?

ის ამას როდის გადაწყვეტს?

ის ამას როდის გადაწყვეტს?

ლამით როგორ წავიდეთ?

ლამით როგორ წავიდეთ?

პირველ სვეტში მოცემულ კითხვით წინადადებებში კითხვითი სიტყვები პირდაპირი მნიშვნელობით არის გამოყენებული, მეორე სვეტის წინადადებებში კი — არაპირდაპირი ანუ ნაწილაკის მნიშვნელობით: ვინ გააკეთებს? = არავინ გააკეთებს. რას მოასწრებ? = ვერაფერს მოასწრებ. ხად წახვალ? = ვერახად წახვალ. როდის გადაწყვეტს? = ვერასოდეს გადაწყვეტს. როგორ წავიდეთ? = ვერ წავალთ. ამ შედარებიდან გარკვევით ჩანს, რომ რიტორიკულ კითხვით წინადადებაში ნაწილაკებად გამოყენებული კითხვითი ნაცვალსახელები და კითხვითი ზმნიზღებები გამოხატავენ როგორც კითხვას, ისე ემოციასაც, წარმოთქმის მიხედვითაც განსხვავებულა: გადმოიცემა ტონის ამაღლებითა და ხაზგასმით. შინაარსის შეცვლასთან ერთად ინტონაციური სხვაობაც ამ ტიპის წინადადების ძირითადი ნიშანია.

სიტყვათა რიგი კითხვით წინადადებაში

კითხვით წინადადებაში სიტყვათა რიგს მხოლოდ სტილისტიკური მნიშვნელობა აქვს (სიტყვის გადასმა არ იწვევს წინადადების აზრის შეცვლას საუროთიერთო აფიქსებით სიმდიდრის გამო): დაწერილ წინადადებაში ლოგიკურად გამოსაყოფ ძირითად სიტყვას უმთავრესად პირველ ადგილას სვამენ. მაგალითად, ეს კარგად ჩანს შემდეგი შედარებიდან:

დედამ გითხრა? — გითხრა დედამ? წიგნი იყიდე? — იყიდე წიგნი?

გალმა გავიდეთ? — გავიდეთ გალმა? მალე ჩამოვა? — ჩამოვა მალე?

მაგალითად, პირველ წინადადებაში — დ ე დ ა მ გ ი თ ხ რ ა? — ლო-

გიჟური მახვილით გამოიყოფა აზრის გამომხატველი ძირითადი სიტყვა „დედამ“ და თანამოსაუბრეს ამ წინადადებით ვეკითხებით, დედ უთხრა თუ სხვა ვინმემ; მეორე წინადადებაში ძირითადი სიტყვაა „გთხრა?“, რომელიც წარმოითქმის ამ შემთხვევაში ხმის ამალვებით, რთაც თანამოსაუბრეს ვეკითხებით, უთხრა თუ არა დედამ. ამრიგად, ანიშნულ კითხვით წინადადებაში სიტყვათა რიგის შეცვლამ გამოიწვია აზრობრივი ელფერის შეცვლა, ძირითადი აზრი კი უცვლელი დარჩა ასეთ უკითხვით სიტყვო წინადადებაში, რომელსაც თხრობითი წინადადებისგან განასხვავებს მხოლოდ ინტონაცია (წერისას კითხვის ნიშანი), კითხვა უმთავრესად ეხება ზმნა-შემასმენელს, რასაც პასუხად მოყვება დადასტურება ან უარყოფა, და, თუ ლოგიკურად. არ არის გამოსაყოფი, იგი ჩვეულებრივ დგას წინადადების ბოლოს:

შენი ამბავი გაიგო? (მდრ.: გაიგო შენი ამბავი?). შეჯიბრება სალმოს დაიწყო? (მდრ.: დაიწყო სალამოს შეჯიბრება? — სალამო დაიწყო შეჯიბრება?).

სხვა წევრები კი წინ უსწრებენ შემასმენელს, მაგ.:

1. ქვემდებარე შემასმენლის წინ: მასწავლებელი ჩამოვიდა?

2. დამატება შემასმენლის წინ: ლექსი ისწავლა?

დედას გაუგზავნა?

ფანქრით დაწერა?

3. გარემოება შემასმენლის წინ: თბილისში ცხოვრობს?

გუშინ წაიკითხა?

სიხარულისაგან ატირდა?

სანადიროდ წავიდა?

კარგად ხატავს?

4. განსაზღვრება შემასმენლის წინ: ბევრი იარა?

მაგრამ, როგორც მეტყველების დროს წინადადებაში რომელიწა წევრის ლოგიკური მახვილით გამოყოფით, ისე ამ მიზნით წერის დრო მისი გადასმით, ე. ი. სიტყვათა წყობის შეცვლით, წინადადება დამატებით იღებს გარკვეულ აზრობრივ ელფერს.

მაგ., წინადადებაში — მასწავლებელი ჩამოვიდა? — აზრი ორნარად გამოიხატება: თუ მოქმედი პირი ცნობილია, მოქმედება — არ მაშინ ლოგიკური მახვილით გამოვეყოფთ შემასმენელს, რითაც თანამოსაუბრეს ვეკითხებით მასწავლებელი ჩამოვიდა თუ არა? და პასუხი ამ წევრს მოჰყვება; მაგრამ, თუ მოქმედებაა ცნობილი და მოქმედი პირის ვინაობა მოითხოვს დადასტურებას, მაშინ ლოგიკური მახვილი გამოვეყოფთ ქვემდებარეს და პასუხიც ამ წევრს განეკუთვნება. იგივე ითქმის გარემოებისა და შემასმენლის შესახებაც, მაგ.:

აქ ცხოვრობს? (ე. ი. აქ თუ სხვაგან?) და

ცხოვრობს აქ? (ე. ი. ცხოვრობს თუ არა?) და ა. შ.

ამრიგად, ლოგიკური მახვილი წინადადებაში აძლიერებს ამა თუ იმ წევრის აზრობრივ როლს და პასუხიც მოუდის სწორედ ამ წევრს.

წერის დროს ლოგიკური მახვილით გამოსაყოფი სიტყვა დაისმის პირველ ადგილზე. მაგალითად, თუ ზემოთ დასახელებული კითხვითი წინადადება სიტყვათა ასეთი რიგით წარმოეთქვით: ჩამოვიდა მასწავლებელი? (ე. ი. ჭერ დაესვით შემასმენელი, შემდეგ — ქვემდებარე), ქვემდებარის წინ გადმოსმული შემასმენელი უფრო მეკეთრად გამოხატავს კითხვას, ვიდრე ჩვეულებრივი რიგის (ე. ი. ქვემდებარის შემდეგ დასმის) დროს. ეს ნათლად ჩანს სხვა წევრებთანაც. მაგალითად, შდრ.:

ლექსი წაიკითხე?	და	წაიკითხე ლექსი?
გუშინ მუშაობდი?	და	მუშაობდი გუშინ?
აგარაკზე იყავი?	და	იყავი აგარაკზე?

მაშასადამე, კითხვის გამომხატველი შემასმენელი შეიძლება იყოს წინადადების ბოლოს ან წინ, მაგრამ, თუ კითხვის გამოსახატავად სხვა წევრია გამოყენებული, მაშინ იგი შემასმენლის წინ უნდა იყოს, მაგალითად:

ნათია ლაპარაკობდა? (პასუხი განეკუთვნება ქვემდებარეს).

მანანა გაგზავნეს? (პასუხი განეკუთვნება დამატებას).

პირველი მოვიდა? (პასუხი განეკუთვნება განსაზღვრებას).

სოფელში წავიდა? (პასუხი განეკუთვნება ადგილის გარემოებას).

შარშან ჩამოვიდა? (პასუხი განეკუთვნება დროის გარემოებას).

ლამაზად წერს? (პასუხი განეკუთვნება ვითარების გარემოებას) და სხვ.

იგივე შეინიშნება ერთზე მეტსიტყვიან წინადადებებშიც.

კითხვითისიტყვიან წინადადებაში სიტყვათა რიგის მხრივ უფრო სტაბილური მდგომარეობა შეინიშნება. კითხვითი სიტყვა (ნაცვალსახელი, ზმნიზედა, ნაწილაკი) უმთავრესად დაისმის წინადადების თავში:

ვინ მოიყვანს ბავშვს? რას მოიტანს დედა? სად მიემგზავრება მასწავლებელი? როდის ჩამოვა ნიკო? როგორ ხარ ახლა? ვანა არ გეინახულებს? ხომ კარგად ცხოვრობს? ნუთუ ყველაფერი გახსოვს?

მაგრამ კითხვითი სიტყვის ადგილი მყარია ზმნა-შემასმენელთან. იგი (კითხვითი სიტყვა) ყოველთვის შემასმენლის წინ დაისმის. კითხვითი სიტყვა იმ შემთხვევაშიც წინ უსწრებს ზმნა-შემასმენელს, როდესაც ლოგიკურად გამოსაყოფი სხვა წევრის გადასმის გამო იგი შემასმენელთან ერთად წინადადების შუაშია თუ წინადადების ბოლოს. მაგ., შდრ.:

გ ი ნ მ ი ტ ა ნ ს ახლა პურს? — ახლა ვ ი ნ მ ი ტ ა ნ ს პურს?

— ახლა პურს ვინ მოიტანს? სად მიდის ვანო ასე ადრე? —
ვანო სად მიდის ასე ადრე? — ასე ადრე ვანო სად მიდის?

ამის შესახებ ლ. კვაჭაძე წერს:

„ინტონაციასთან ერთად კითხვით წინადადებაში გარკვეული მნიშვნელობა აქვს სიტყვათა განლაგებასაც. ასე, მაგალითად, როცა კითხვის ქვეშ დაყენებულია არა შემასმენელი, არამედ წინადადების სხვა წევრი, ეს უკანასკნელი შემასმენლის წინ ექცევა და ინტონაცია უფრო რთულ სახეს იღებს: ასეთი სიტყვა ლოგიკური მახვილით გამოიყოფა, ხოლო კითხვის მახვილი შემასმენლის ბოლო მარცვალზეა. მაგ.: ეს წიგნი იმან დაწერა (ქავ.). ლოგიკური მახვილით გამოიყოფა ქვემდებარე (რმან), კითხვის მახვილი კი შემასმენელზეა. ქვემდებარე რომ პირველ ადგილზე გადმოვსვათ, ლოგიკური მახვილის ქვეშ სხვა სიტყვა დადგება: იმან ეს წიგნი დაწერა?“¹

კითხვითსიტყვიან წინადადებაში კი ხმის ამალღება ზღვება კითხვით სიტყვაზე, მიუხედავად იმისა, იგი წინადადების წინაა დასმული, შუაში თუ ბოლოს. სხვა სიტყვები წარმოითქმის ხმის დადაბლებით (ხმის ამალღება არ ხდება მხოლოდ ნაწილაკზე განა. ამ შემთხვევაში ხმის ამალღება გადადის შემასმენელზე).

მაგრამ, თუ სხვის მიერ ნათქვამ კითხვითსიტყვიან წინადადებას გაიმეორებს ის პირი, რომელმაც უნდა გასცეს პასუხი, — ამ შემთხვევაში ხმის ამალღება კითხვითსიტყვიან შემასმენელზე გადაინაცვლებს, მაგ.:

— უარი რატომ არ მითხარი?

— უარი რატომ არ გითხარი? (ე. გაბ., „მეუღლენი“).

— კაი მასპინძლობა გაუწევია! — თავისთვის წამოიძახა უფროსმა და ერთბაშად მღვდელს მიუბრუნდა:

— ვინ მოკლა?

— ვინ მოკლა? — გაიმეორა კითხვა მოძღვარმა და წყნარად უპასუხა: ცოდვილმა. (ა. ყაზბ., „მოძღვარი“).

— ილიკო ვინ არის?

— ილიკო ვინ არის? — ვინ არის და ჩემი შვილი (ა. წერ., „ჩემი თავგად.“).

ასეთ განმეორებას შეიძლება ჩაკითხვა ეწოდოს.

ჩაკითხვის შესახებ შ. ძიძიგური დიალექტებში მახვილისა და ინტონაციის საკითხის განხილვისას აღნიშნავს:

„როდესაც კარგად ვერ გაიგონებენ მოსაუბრის ნათქვამს და ჩაჰკითხავენ, წინადადების თუ სიტყვის უკანასკნელი მარცვალ გარკვევით

¹ უფრო ვრცლად ეს საკითხი ავტორს გაუშუქებული აქვს კრებულში „აფხაზეთის ასსრ მოწინავე მასწავლებელთა გამოცდილებიდან“, სოხუმი, 1969, გვ. 107—111.

² ლ. კვაჭაძე — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1977, გვ. 39—40.

ორმაგდება, გრძელდება. ესაა, ასე ვთქვათ, ჩაკითხვა, რომელსაც შეიძლება პირობით ჩაკითხვითი წინადადება ეწოდოს. ამ შემთხვევაში მოლაპარაკე გაიმეორებს ფრაზას, რომელიც მოისმინა მოსაუბრისაგან, მაგრამ დარწმუნებული კი არ არის, რომ სწორად გაიგონა, — ამოწმებს ნათქვამს. მაგალითად, მას ეუბნებიან: „მაშინას კაცი გოუტანია“. კარგად ვერ გაგონების შემდეგ ჩაჰკითხავს ამბის მთქმელს: „მაშინას კაცი გოუტანიაა?“, ანდა: ესა და ეს კაცი ჩამოსულა ქალაქიდანო! ჩაკითხვა: „ვინ მოსულა ქალაქიდან?“ შეიძლება კითხვითი სიტყვა გამოიყენონ ჩაკითხვისათვის, — მაშინაც ორმაგდება მარცვალნი: „რაოო? რაიი? როგოო?“¹.

აქ, რასაკვირველია, სხვა სახის ჩაკითხვის შესახებ არის ლაპარაკი, მაგრამ ესეც ჩაკითხვაა და ისიც, რომელიც ზემოთ არის აღნიშნული.

შ. ძიძიგურს მაგალითები აღებული აქვს დიალექტიდან, მაგრამ მსგავს შემთხვევებს ხშირად ვხვდებით სალიტერატურო ქართულშიც:

— აგრე იყოს, შენი კენესა მე, ოლონდ...

— ოლონდ რა? — ჰკითხა პოეტმა (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

— ქსნის ერისთავები გიხსლენ, შენი ჰირიმე!

— ქსნის ერისთავები?.. მობრძანდენ (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

— შვიდ კაცად დამაფასა.

— შვიდ კაცად? — გაოცდა ორბელიანი (მ. ჭავ., „არსენა მარაბდ.“).

აქ გვაქვს ჩაკითხვის ისეთი სახე, რომელიც კითხვის განმეორება კი არ არის, არამედ კითხვის დასმა თანამოსაუბრის მიერ მოუბრის ნათქვამის შიხედვით. მეორე ტიპის მაგალითებში კი გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როდესაც თანამოსაუბრე იმეორებს მოუბრის მიერ დასმულ კითხვას:

— ვინ ხარ-მეთქი შენ?

— მე ვინ ვარ? (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

— აქეთ როგორ გადმოდი?

— როგორ გადმოვედი? (დ. კონქ., „სურ. ციხე“).

ასეთი კითხვითი წინადადების შესახებ ლ. კვაჭაძე წერს:

„აქ გასარჩევია ორი შემთხვევა:

ა) კითხვა მეორდება თვით შემკითხველის მიერ (ვთქვათ, იმის გამო, რომ პასუხი გარკვევით ვერ გაიგონა, ან გაიგონა, მაგრამ დაავიწყდა):

— რ რ დ ი ს ჩამოვიდა მამა სოფლიდან? — გუშინ. — რ ო დ ი ს ჩამოვიდა?

ბ) კითხვა მეორდება თანამოუბრის მიერ (ვთქვათ, იმის გამო, რომ შეკითხვა ვერ გაიგონა გარკვევით და უნდა შეამოწმოს კითხვის სის-

¹ შ. ძიძიგური — ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.

წორე, ან კიდევ იმის გამო, რომ უცებ არ შეუძლია გასცეს პასუხი და დრო სჭირდება მოსაფიქრებლად...):

— ვ რ ნ აშენებს ელექტროსადგურს? — ვ ი ნ აშენებს? (ჯაფ., 47);

— მიაბზე, ვ რ ნ ა ხარ, გულნაკლულად ნუ გამიშვებ... — ვ რ ნ ა ვ ა რ? (ჭავ., 268);

— მაშ რ ა მ დ ე ნ ი ა? — რ ა მ დ ე ნ რ ა? (ჭავ., 331).

— ვ რ ნ გიშლის, ჩემო კიკო? — ვ ი ნ მიშლის? ხელისშემშლელი ბევრია! (წერ., 7, 221)¹.

ნაწილაკიანი და თანდებულიანი კითხვითი სიტყვები

კითხვითი სიტყვას ხშირად ახლავს ნაწილაკი ან თანდებულის. ამის მიხედვით კითხვითი ნაცვალსახელი და კითხვითი ზმნიზედა არის უნაწილაკო და ნაწილაკიანი, უთანდებულო და თანდებულიანი.

ნაწილაკიანი კითხვითი სიტყვის შემცველი წინადადებებია:

მაშ ხელახლა რაღა საჭირო იყო ამის გამეორება? (ე. ნინ., „ჩვ. ქვეყნ. რაინდი“).

სხვა რითიღა მოგწონთ ქალაქი? (ლ. არდაზ., „სოლომ. ისაკ. მე-ჯღან.“).

შენ სადღა მიდიხარ? (იქვე).

საყვარელო ჩემო ჩიტო, შენ როდისღა მოფრინდები? (რ. მარგ., „დერეფ. ხორბ. მაქეს“)

უნაწილაკოა: რა საჭირო იყო? რით მოგწონთ? სად მიდიხართ? როდის მოფრინდები?

თანდებულიანი კითხვითი სიტყვის შემცველი წინადადებებია:

მერე ვისთან აპირობ დგომას? (ი. ჭავჭ., „ოთარ. ქერ.“).

კი, მაგრამ ვისგან არის? (ლ. ქიაჩ., „ტარიელ გოლუა“).

რისთვის გარჯილხარ? (ი. ჭავჭ., „ოთარ. ქერ.“).

რაშია საქმე? (ლ. ქიაჩ., „სისხლი“).

ნინიკა, რაზედ გაქვთ აგრე ცხარი ლაპარაკი? (ე. გაბ., „გლეხკაცების აზრი სასოფლ. სკოლ.“).

საიდან მობრძანდებით? (ე. ნინ., „ჩვენი ქვეყნ. რაინდი“).

სანამდის გიშველის მაგ წინდახედულობა? (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლუა“).

როდემდის გინდა იჭირვეულო? (ს. შანშ., „არსენა“).

უთანდებულოა: ვის ეკითხება? რას ლაპარაკობს? სად მიდის? როდის ჩამოვა?

გვაქვს კითხვითი სიტყვის რთულფუძიანი სახეც, მაგალითად:

რამდენხანს დაიგვიანებს? (ე. ნინ., „ჩვენი ქვეყნ. რაინდი“).

¹ ლ. კ ვ ა პ ა ძ ე — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1977, გვ. 84.

განა, ნუთუ და ა ნაწილაკების გამოკლებით, ყველა კითხვით სიტყვასთან ხშირად გვხვდება ა(-რის) ზმნა, მაგ.:

ვინაა? რაა? სადაა? როდისაა და სხვ.:

ვინაა, ვინ ჰკივის? (ა. ყაზბ., „ციცა“).

ვისია სახლი ისეთი? (ი. ჰავეჟ., „ოთარ. ქერ.“).

რაშია საქმე? (ლ. ქიაჩ., „სისხლი“).

რომელია შენი? (ე. ნინ., „პარტახი“).

რანაირია, ბაბუცი, რკინის გზა? (ნ. ლომ., „პაწია მეგობრ.“).

სადაა, თუ იცი, ჩვენი ცხენები? (ე. ნინ., „პარტახი“).

სადაურია ტარსაიძე? (ნ. ლომ., „პაწია მეგობრ.“).

მათ შორის უთანდებულო კითხვითი ნაცვალსახელები გამოიყენება შედგენილი შემასმენლის თანასაერთადაც, მაგ.: ვინაა? რაა? როგორია? ვისია? რისაა? სადაურია? როდინდელია? რამდენია? მერამდენია? რომელია? სხვადასხვა პირში, რიცხვსა და მწკრივში (ვინ ვარ? ვინ ხარ? ვინაა? ვინ არის?.. ვინაა? ვინ არიან? ვინ იქნება? ვინ იყო? ვინ ყოფილა?).

თანდებულიანი კითხვითი ნაცვალსახელები და აგრეთვე უთანდებულო და თანდებულიანი ზმნიზებები კი ა(-რის) დართვით დამოუკიდებელი წევრის ფუნქციას არ კარგავენ (მაგ.: ვისზეა? რაშია? — ერთად შერწყმული უბრალო დამატება და მარტივი შემასმენელია; სადაა? როდისაა? როგორაა? რატომაა? რისთვისაა? — ერთად შერწყმული გარემოება და მარტივი შემასმენელია).

შეკვეცილი ზმნა ა (-რის), მიუხედავად იმისა, შედგენილი შემასმენლის საერთადაა გამოყენებული თუ დამოუკიდებელ შემასმენლად, კითხვით სიტყვასთან იხმარება კითხვის გასაძლიერებლად და წარმოითქმის ტონური მახვილით: ვ ი ნ ა ა ? რ ო გ ო რ ი ა ? ს ა დ ა ა ? რ ო დ ი ს ა ა ? ან: ვ ი ნ ა ა ჩამოსული? ს ა დ ა ა შენახული? (ამ ორ უკანასკნელ წინადადებაში შემასმენლებია ა(-რის) ჩ ა მ ო ს უ ლ ი, ა(-რის) შ ე ნ ა ხ უ ლ ი).

კითხვის განმეორება

კითხვითი წინადადება ხშირად შეიცავს რამდენიმე კითხვას, გამოხატულს ორი ან სამი კითხვითი სიტყვით. ერთ შემთხვევაში გვაქვს ერთი და იმავე კითხვითი სიტყვის განმეორება, მეორე შემთხვევაში — სხვადასხვა კითხვა.

კითხვითი სიტყვის განმეორებას მიმართავენ კითხვის გასაძლიერებლად. ასეთ წინადადებებში ხმის ამაღლება ხდება ყოველ კითხვით სიტყვაზე, მაგალითად:

1. როდესაც კითხვითი სიტყვები ერთმანეთზეა მიყოლებული:
 რას, რას აპირებ? (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).
 მერე? მერე? (მ. ჭავახ., „არსენ. მარაბდ.“).
 2. როდესაც განმეორებული კითხვები გათიშულია სხვა სიტყვით:
 ვის ებრძვი, ვის? (ე. გაბ., „გამარჯვ. ნიკო“).
 ვინ არის-მეთქი იქა, ვინა? (ა. ყაზბ., „მოძღვარი“).
 როდემდის, პაპა, როდემდის? (გ. შატბ., „მტკვრის სათავე.“).
 როდისღა მოვა ეგ დრო, როდის? (მ. ჭავახ., „არს. მარაბდ.“).
- კითხვითი სიტყვის განმეორებას მიმართავენ მრავლობითის აღსანიშნავადაც, მაგ.:

ვინ და ვინ იბრძოდა იქ, მამაო? (მ. ჭავახ., „არს. მარაბდ.“).

განმეორებული კითხვითი სიტყვები ზოგჯერ წინადადების სხვადასხვა წევრთანაა დაკავშირებული და ხან შერწყმულ წინადადებაში შემავალი ელემენტებია, ხან კიდევ რთულ თანწყობილ წინადადებაშია გამოყენებული, მაგ:

1. კითხვის განმეორება შერწყმულ წინადადებაში:

რა გინდა, რა საქმე გაქვს? (ე. ნინ., „მოსე მწერალი“).

თქვენს იქით ვისღა ვეღედო, ჭუჭუ ვაწოვო ვისა მე? (ვ. ფშავე., „კაცი რად გქვიან“).

რომელს საზოგადოებაში გაზარდე, რომელს საზოგადოებაში გამოიყვანე? (ლ. არღაზ., „სოლ. ისაკ. მეჩლ.“).

მიწაზე როგორ ვიარო, მზე როგორ ვსინჯო ცისაო? (ვ. ფშავე., „გოგოთ. და აფშ.“).

ხომ ბრ-ოლი, ღომ გიყვარდა ჩვენი ზეცა? (გ. გაჩეჩ., „სალამური“).

2. კითხვის განმეორება რთულ თანწყობილ წინადადებაში:

რა იყო, მამა, რა მოხდა? (ლ. ქიაჩ., „გვადი ბიგვა“).

ეს რა ხეა აქ დარგული, ეს რა ქვები ალაგია? (ი. გრიშ., „გრიგ-ორობ. კომკავშ. ხეივანში“).

ვისია ცხრა ბედაური, ცხრა დარახტული ვისია? (ლ. ასათ., „ცხრა ძმა ხერს.“).

...და საამო კარმიდამოს ვინ შესტრფის და ვინ შეჰხარის? (ა. წერ., „გამზრდ.“).

როგორა გყავს საქონელი, ცოლ-შვილი და როგორ მიდის შენი ღუქნის საქმე? (მ. ჭავახ., „არს. მარაბდ.“).

გვხვდება ასედაც: რთული თანწყობილი წინადადების კომპონენტები ცალკე კითხვით წინადადებად არის გაფორმებული, მაგ.:

სად არის ჩემი ბერდანკა? სად არის ჩემი ხმალია? (ვ. ფშავე., „აქა ამბავი დისწულ-ღედის ძმათა“).

რა მომეჩვენა? რა ენახე? (მისივე, „ნადირთა პატრონი“).

ვინ გითხრა?.. ვისგან გაიგე?.. (მ. ჯაფახ., „არს. მარაბდ.“).

ასეთივე ხშირი შოვლენაა ერთ წინადადებაში სხვადასხვა კითხვითი სიტყვაც, მაგ.:

1. მარტივ წინადადებაში:

ვინ რას ამბობს? სად რა იყო? ვინ რისთვის იბრძვის? განა ვინ რას იფიქრებდა მაშინ? ამის შესახებ ვის როდის რა უნდა უთხრა?

2. შერწყმულ წინადადებაში:

ვინ ხარ და საიდან მოსულხარ? (ა. წერ., „ნათელა“).

სად წახველ, რად დამეშალე? (ვ. ფშავ., „სტუმარ-მასპ.“).

ქორო, დამეხსენ, რას მერჩი, რად მიწიოვებ ქათმებსა? (მისივე, „ქორო, დამეხსენ“).

ვინა ხარ, რა სულელი ხარ, რას იარები ამ დროსა? (ვ. ფშავ., „სტუმარ-მასპ.“).

კითხვის გაძლიერების მიზნით ერთგვარ წევრებს ცალკე კითხვით წინადადებადაც გამოჰყოფენ:

რად მოხვედი? ვინ გინდა? (მ. ჯაფახ., „არს. მარაბდ.“).

3. რთულ თანწყობილ წინადადებაში:

რას ამბობ, სად წამოვიდე? (ლ. ქიაჩ., „გვალი ბიგვა“).

ამ შორეულ ფაცხა-მღვიმეს ვინ ჰპატრონობს, ვისი არის? (ა. წერ., „გამზრდ.“).

რამ მოგიყვანა, ბიჭო, ხომ არაფერი გიჭირს? (ე. ნინ., „მოსე მწერ.“).

თუ აღნიშნულ წინადადებებში ყოველი კითხვითი სიტყვა ხმის ამაღლებით გამოითქმის, რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში ხმის ამაღლება ხდება მხოლოდ მთავარ წინადადებაში გამოყენებულ კითხვით სიტყვაზე, დამოკიდებულ წინადადებაში კი კითხვა ირიბია, ამის გამო იგი ინტონაციით არ გამოიყოფა, მაგ.:

ხომ გახსოვს, როგორ უნდა მოიქცე? (შ. არაგვ., „სოფლად“).

მერე და რატომ არ იტყვი, რისთვის მოხვედი? (მისივე, „ჩემი ბრალი არ არის, ღმერთო!“).

ხომ არ იცი, მე რა კაცი ვარ? (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნამბ.“).

ამრიგად, რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში კითხვის გამოხატვა ეკისრება მხოლოდ მთავარ წინადადებას. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ პასუხს სწორედ მოითხოვს ეს და არა დამოკიდებული წინადადება.

დამოკიდებულ წინადადებაში კითხვითი სიტყვა კითხვის გამოხატვის ფუნქციას რომ კარგავს და მხოლოდ წინადადების წევრის როლში გვევლინება — ეს უფრო ნათლად ჩანს ისეთ მაგალითებში, სადაც მთავარი წინადადება არ არის კითხვითი, კითხვითია მხოლოდ დამოკიდებული წინადადება, სახელდობრ:

სიშორის გამო არ მესმოდა, რას ამბობდნენ (ვ. ფშავ., „ქუჩი“).

მე არ ვიცი, როგორ მოხდა (ლ. ქიაჩ., „სისხლი“).

გვინდა ვიცოდეთ, სად რა მოხდება, ვინ როგორ არის (ლ. არდაზ., „სოლ. ისაყ. მეჯლ.“).

(ვასომ)... აცნობა, თუ სად იმყოფებოდნენ ცნობილი ამხანაგები, რას აკეთებდნენ, თუ როგორი განწყობილება არსებობდა პარტიაში (ლ. ქიაჩ., „სისხლი“).

როგორც ვხედავთ, დამოკიდებულ წინადადებად გამოყენებულ ირიბ კითხვით წინადადებაში კითხვა განელელებულია და იგი თხრობითი წინადადების სახით არის წარმოდგენილი, ამიტომ ასეთი წინადადება წარმოითქმის თხრობითი ინტონაციით, წერის დროს კი მის ბოლოს დაისმის წერტილი.

კითხვითი სიტყვა მარტო ერთი ფუნქციით (ე. ი. მხოლოდ წინადადების წევრის დანიშნულებით) შეიძლება გვქონდეს მთავარ წინადადებაშიც. ასეთი შემთხვევა გვაქვს მაშინ, როდესაც კითხვითი სიტყვა არაპირდაპირი მნიშვნელობით იხმარება, რის გამოც წინადადება იღებს თხრობითის სახეს, მაგ.:

ვინ ჩამოთვლის კიდეც, რითი არ სარგებლობდა ის (შ. არაგვ., „ჩემი ბრალი არ არის, ღმერთო!“).

ვინ იცის, სადამდის აქვს გადგმული ძირი (ვ. ფშავ., „ქუჩი“).

ვინ გაამტყუნებს ბრწყინვალე რაინდს, რომ შოთასავეთ არა მღეროდა (ვ. გაფრ., „შოთას და თეიმურაზის გაბ.“).

ამ წინადადებებში ვინ ნაცვალსახელი გამოყენებულია ვერავინ სიტყვის მნიშვნელობით და, მიუხედავად კითხვითი სიტყვებისა, წინადადება თხრობითია, რომლის ბოლოს იხმარება წერტილი ან, თუ გრძნობით არის გადმოცემული, ძახილის ნიშანი, რადგანაც იგი მიიღებს ძახილის წინადადების სახეს.

ამრიგად, როგორც ზემოთ დასახელებული მაგალითებიდან ჩანს, ინტონაციასთან და სათანადო დამხმარე სიტყვებთან ერთად ერთნაირი კითხვითი სიტყვების განმეორებაც კითხვითი წინადადების აზრის ექსპრესიულ-ემოციურად გადმოცემის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საშუალებაა და იგი ხშირად გამოიყენება როგორც დიალოგურ, ისე მონოლოგურ ემოციურ მეტყველებაში.

კითხვითი წინადადება აგებულების მიხედვით

აგებულების ანუ სტრუქტურის მიხედვით კითხვითი წინადადება არის ერთსიტყვიანი და ერთზე მეტსიტყვიანი.

ერთსიტყვიანი კითხვითი წინადადებებია:

— ნახე? (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).

- მაღანი? (იქვე).
- მე? (რ. ქორქ., „კონსტრუქტ.“).
- ვინა? (მისივე, „მარილის აკვანში“).
- მერე? (იქვე).
- რისგან? (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).
- როგორ? (ნ. ნაკ., „არიშკა“).
- არა? (იქვე).

ერთსიტყვიანი წინადადება ჩვეულებრივ გადმოიცემა სრული მნიშვნელობის მქონე მეტყველების ნაწილებით, განსაკუთრებით ზმნებით. კითხვითი ნაცვალსახელებითა და ზმნიზებლებით, ზოგჯერ ნაწილაკებითაც. ამ ტიპის წინადადებებს სიტყვები-წინადადებები ჰქვია.

ერთზე მეტსიტყვიანი კითხვითი წინადადებების მაგალითებია:

- ბიჭიკო რჩება? (ნ. ნაკ., „არიშკა“).
- შენი სახელი? (გ. ქუჩ., „მომღერალი“).
- შენც მიდიხარ პაპასავით? (ნ. ნაკ., „არიშკა“).
- რამ მიგიყვანა მაგ დასკვნამდე? (დ. თურდ., „ტყის დღე“).

გარდა ამისა, კითხვითი წინადადება შეიძლება იყოს მარტივი, შერწყმული და რთული.

1. მარტივი წინადადებებია:

1) ა რ ა ს რ უ ლ ი:

- ნახე? (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).
- გაჯობა განა? (კ. ლორთქ., „დედას ლევანა“).
- 'შორს არის კიდე? (ლ. ქიაჩ., „ზღვა, მზე და ოთ.“).
- ის მოხუციც გვათამაშებს? (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).

2) ს რ უ ლ ი:

- ეს რა არის? (ლ. ქიაჩ., „მამა და შვილი“).
- სად ნახა ოსიკომ კვალი? (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).
- ვინ ამუშავეს ამ დაზგებს? (ს. შანშ., „ქარხანაში“).
- ისინი საიდან მოფრინდნენ? (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).

3) გ ა უ ე რ ც ო ბ ე ლ ი:

- გძინავს? (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).
- რა ექნათ? (იქვე).
- ვინ წაგართვა? (კ. ლორთქ., „დედას ლევანა“).

4) გ ა ვ რ ც ო ბ ი ლ ი:

- საით წავიდნენ? (ლ. ქიაჩ., „ნატერისთვალი“).
- რატომ არ გესმის მათი ენა? (იქვე).
- თქვენ როდის მიდიხართ? (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).

მსგავსად თხრობითი წინადადებისა, კითხვითი წინადადებაც შეიძლება იყოს როგორც ორშემადგენლიანი, ისე ერთშემადგენლიანიც

(უქვემდებარე, განუსაზღვრელპირობიანი, განზოგადებულპირობიანი და სახელდებითი).

2. შერწყმული წინადადებებია:

— რა ქენი, ბიჭო, მოიტანე? (ა. ხახუტ., „სულინაური“).

— როგორ არის ან რას აკეთებს? (მისივე, „ლამის ზღაპარი“).

ვის შეეკედლოს, ვინ დაიმშობილოს, სადღა შეხვდება ასეთ მძლავრ ქარავანს? (გ. შატბ., „მტკვრის სათავესაკენ“).

3. რთული წინადადებების მაგალითებია:

1) რთული თანწყობილი წინადადებები:

როცა მთლიანად კითხვითია

— რა ამბავია, თავ-პირი რას ჩამოგტირის, რისთვის ჩამოსულხარ სოფლიდან? (ა. ხახუტ., „სულინაური“).

— რა გიამბო, დედა გენაცვალოს, რა უფრო გესიამოვნება? (გ. ქუჩ., „მომღერალი“).

როცა ერთ-ერთი შემავალი ნაწილია კითხვითი

მე ვარ, ნ უ თ უ ა რ გ ე ს მ ი ს? (ს. შანშ., „დედისერთა ლენინთან“).

— მინდა... მინდა, მა გ რ ა მ ძ ი ა შ ი ო რ ა დ ს ი ტ ყ ვ ი ს? (გ. შატბ., „ნიკო და სიკო“).

2) რთული ქვეწყობილი წინადადებები:

— ნ უ თ უ დ ა ვ ი ჯ ე რ ო, რომ გცინავს? (ლ. ქიაჩ., „ზღვა, მზე და ოთარ“).

— ი კ ი, ე ა ნ ო, რომ დედის მორჩენა მე უკვე ვინატრე? (მისივე, „ნატვრისთვალი“).

— ა ბ ა ვ ი ნ მ ო ი ფ ი ქ რ ე ბ ს, თუ ჩვენ აქ ვსხედვართ? (გ. შატბ., „ნიკო და სიკო“).

ამ რთულ ქვეწყობილ წინადადებებში მხოლოდ მთავარი წინადადებაა კითხვითი, რომელიც დგას დამოკიდებულის წინ, მაგრამ იმის გამო, რომ მთლიანად კითხვით წინადადებადაა გაგებული, კითხვის ნიშანი დაისმის ბოლოს ისე, როგორც იმ შემთხვევაში, როდესაც მთავარი წინადადება დამოკიდებულის შემდეგაა, მაგ.:

— ე კ ა დ ი არ ის. რ ა დ ა რ ჩ ა ნ ს (ს. შანშ., „ქარხანაში“).

— რ ა მ ა რ ვ ა ქ ე ე უ ლ ი ყ ო. რ ა ს ი ზ ა მ დ ი? (ლ. ქიაჩ., „ნატვრისთვალი“).

თუ ასეთ წინადადებაში მთავარი წინადადება თხრობითია, დამოკიდებული კი კითხვითი, — ეს უკანასკნელი ირიბი კითხვითი წინადადება იქნება, მაგ.:

მასწავლებელმა იკითხა, თუ ვინ რა წაიკითხა არ დედებზე.

მაგრამ, თუ ეს დამოკიდებული წინადადება პირდაპირ ნათქვამად

გამოვიყენეთ და უკავშიროდ დავუკავშირეთ მოუბრის სიტყვებს, ე. ი. მთავარ წინადადებას, მაშინ იგი იქნება პირდაპირი კითხვითი წინადადება:

მასწავლებელმა იკითხა: „ე ი ნ რ ა წ ა ი კ ი თ ხ ა ა რ დ ა დ ე-გ ე ბ ზ ე?“

მსგავსი მაგალითებია:

ნელი ჰკითხავს: „დ ე დ ა, რ ა ტ ო მ წ ა რ მ ო დ გ ე ნ ა ა რ გ რ ძ ე ლ დ ე ბ ა?“ (მარიჯან., „ნელი ცირკში“).

ამავე დროს პირდაპირი კითხვითი წინადადება ბრჭყალებშიც ჩაის-მის.

კითხვითი წინადადება ყურადღების გასამახვილებლად ჩართული თქმის სახითაც იხმარება, მაგ.:

ის მაგ საქმეში, რ ო გ ო რ გ ი თ ხ რ ა? — ნაკლებად იყო გა-თვითცნობიერებული. მისი ნაამბობი (ნ უ თ უ ა ს ე თ ი რ ა მ მ ო ხ დ ე ბ ო დ ა?) არავისთვის არ იყო დასაჯერებელი.

...ჩვენთვის შესაძლებელიაო ანალოგიით (რ ო მ ე ლ ის ა ნ ა-ლ ო გ ი ი თ?) ის დავასკვნათ, რომ ქართული ენა, თუმცა თვალ-საჩინოდ განირჩევა არიულ, სემიტურ და თურანულ ენებისა-გან, მაგრამ ზოგიერთ მუხლში ნათესაობაცა აქვს ამ ენებთანო (ი. ჭავჭავაძე, „აი ისტორია“, თ. VII).

სასვენი ნიშანი კითხვით წინადადებასთან

კითხვით წინადადებასთან იხმარება კითხვის ნიშანი, მიუხედავად იმისა, უკითხვითსიტყვა იგი თუ კითხვითსიტყვიანი, მაგალითად:

1. ბევრი წაიღეს? (ი. ჭავჭავაძე, „სარჩობელაზელ“).

ოთარ გიგაური თქვენ ბრძანდებით? (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“)-
ჯერ სოსო არ ამდგარა? (შ. არაგვი, „ჩემო შვინდავ“).

2. ის წითელპერანგა ვინ უნდა იყოს? (ა. ბელ., „საიდ.გამოქვ.“)-
ჩვენი ახალი თაობა სად არის? (ლ. ქიაჩი, „ტარ. გოლ.“).

როგორ არიან? (ც. ფშავე, „სათაგური“).

ჯანა ახლა დროა საყვედურისა? (იქვე).

კითხვის ნიშანი დაისმის პირდაპირი კითხვითი წინადადების ბოლოსაც-მაგ.:

1. როცა კითხვითი წინადადება მოუბრის სიტყვების ბოლოსაა:

კვლავ შევეკითხე: „გინახათ თქვენ თქვენი პაპა ზალიკო?“ (ცა-ხელი, „საბრალო ბაბუა“).

ზალკამ უცებ მიიზიდა პატარა, ჩაბლუჯა და ჰკითხა:

—სსს... იცი ამ სახლში ვინა დგას? (რ. ქორქ., „მარილის აკვანში“)..

—შეკივლა: „მითხარ ვინა ხარ შენა?“ (ი. ჭავჭავაძე, „კაკო ყაჩაღი“)-

2. როცა კითხვითი წინადადება მოუბრის სიტყვის წინაა:

— როგორ მოგეწონა ქალაქი? — ჰკითხა მამამ ვანოს... (ი. გო „ვანო და ქალაქი“).

— ყველა გამოცხადდა? — ვიკითხე მე (ს. კლდ., „ზურია“).

— სულიერი ხარ თუ უსული? — მივაძახე ლანდს (მისივე, „ლ ხუნდარ. თავგად.“).

კითხვის ნიშანი იხმარება ნაწილაკიანი პირდაპირი სხვისი ნათქვამის ბოლოსა:

მერე მკითხა: რამდენ ხანს დარჩებით ოდესაშიო? (ა. წერ., „ჩემი თავგად.“).

მაძიებელი გკითხავს — ვინ მოგცა ეს მოწმობებიო? (ე. ნი „მოსე მწერ.“).

ეს ნიშანი შენ დასვით? — მკითხა (ა. წერ., „ჩემი თავგად.“).

კითხვის ნიშანი დაისმის კითხვითი წინადადების ბოლოს, მიუხედავ იმისა, თუ როგორი აგებულებისაა იგი: მარტივი, შერწყმული თუ რთული, მაგალითად:

1. როცა კითხვითი წინადადება მარტივია:

სად ისწავლე? (ა. წერ., „ჩემი თავგად.“).

განა გმირი მარტოკა იბადება ბრძოლაში? (ი. გრიშ., „ონავარი“).

2. როცა კითხვითი წინადადება შერწყმულია:

რას ამბობთ, სად გისწავლიათ? (ა. ყაზბ., „ნამწყემს. მოგონ.“).

...ის ელიყო რატომ იყო ფსიზელი, რას აკეთებდა? (ლ. ქიაჩ., „ვ. ღი ბიგვა“).

3. როცა კითხვითი წინადადება რთული თანწყობილია:

ვისია ცხრა ბედაური, ცხრა დარახტული ვისია? (ლ. ასა „ცხრა ძმა ხერხ.“).

თავმოყვარება რას გეუბნებათ და თქვენი ჰკუა მაშინ რას ხედავს? (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

4. როცა კითხვითი წინადადება რთული ქვეწყობილია:

...ვინ იყო, რომ ვერ ხედავდა? (ა. წერ., „თორნ. ერის.“).

რად ითხოვ, რომ სარქლობა ვიქისრო, როცა ბევრი ჩემზე გამოდილი და დაჩეხული მწყემსი არის? (ყაზბ., „ნამწყემს. მოგონ.“).

აქ დასახელებულ შერწყმულ და რთულ თანწყობილ წინადადება მაგალითების ყველა ნაწილი კითხვითია, მაგრამ ყოველთვის ასე არის. მაგალითად, შერწყმულ წინადადებაში კითხვის გამომხატველ შემასმენელი შეიძლება გამოყენებული იყოს თხრობის ან ბრძანებლური ალმნიშვნელ შემასმენელთან:

დაიცა, გო, სად გარბიხარ? (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ.“).

ადექ, შეინავარდე, სხეულს როგორ ანაზებ? (ი. გრიშ., „ძილ გუდა“).

მობრძანდი, რა გნებავს? (ლ. ქიაჩ., „სისხლი“).

ასევე რთულ თანწყობილ წინადადებაშიც შეიძლება კითხვითი იყოს მხოლოდ ერთი კომპონენტი:

ზოგი გამოჩნდა წინააღმდეგით, მაგრამ რა ექნა ნაწილსა მცირეს? (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

ეგ ყველაფერი კარგი, თქვენ რაღა უპასუხეთ? (მისივე, „ჩემო თავგად.“).

რთული ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს კითხვის ნიშანი დაისმის მთავარი წინადადების მიხედვით (რადგანაც დამოკიდებულ წინადადებად გამოყენებული კითხვითი წინადადება ირიბია და ემსგავსება თხრობით წინადადებას, ამიტომ ამის მიხედვით კითხვის ნიშანი არ იხმარება). მაგალითად, ეს კარგად ჩანს მაშინ, როდესაც რთული ქვეწყობილი წინადადება კითხვითი მთავარი წინადადებით მთავრდება:

ბუხრის გვერდით რომ ნავთის ქურქელი ღვას, იცი? (გ. ნახუცრ., „მამამ გამომგზავნა“).

გონება შენი კერპად რომ ურჩობს, მაღალი გრძნობა რას გეუბნება? (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

თუ პაპანებამ არ შეგაწუხა, ვინ დაინატრებს ალაგს მთიანსა? (ვ. ფშავე., „საასპარეზო. მოგვცა უფალმა“).

ლამე არ იყოს თავპირსამტკრევი, ვინ შეაქება ღლესა მზიანსა? (იქვე).

კითხვითი მთავარი წინადადების მიხედვით დაისმის კითხვის ნიშანი რთული ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს მაშინაც, როდესაც მთავარი წინადადება არის დამოკიდებული წინადადების წინ, მაგ.:

განა არ იცი, რომ ჩვენს გაზეთებში ჭორს არ ბეჭდავენ? (ლ. ქიაჩ., „მთისკაცი“).

არ იცი, რომ სიცოცხლე ბრძოლაა? (ე. ნინ., „სიმონა“).

გაგიკვირდა, რომ შენ იქ დამტოვე და მე შენს ოთახში წამოველ? (ე. ნინ., „ჩვე. ქვეყნ. რაინდი“).

ნუთუ თავი არ უნდა მოსწონდეს იმ ქვეყანას, რომელსაც შეუძლია აღზარდოს ასეთი შვილები? (იქვე).

საიდან ჩანს, რომ იგი ცდის მანიშნებელია? (ლ. ქიაჩ., „მთისკაცი“).

რა გაჭირვება გადგა მაგისტანა, რომ განსაცდელში იგდებდი თავს? (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

ამ მაგალითებში კითხვითი წინადადებაა მხოლოდ მთავარი. იგი არის პირდაპირი კითხვის გამოხატველი, დამოკიდებული წინადადება კი თხრობითია, მაგრამ კითხვითი შეიძლება იყოს არა მარტო მთავარი წინადადება, არამედ დამოკიდებულიც. ამ შემთხვევაშიც კითხვის ნი-

შანი წინადადების ბოლოს მაინც მთავარი წინადადების მიხედვით დაისმის, რადგანაც დამოკიდებული არის ირიბი კითხვითი წინადადება, მაგ.:
იცო, რას გეტყვი? (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

გაიგე, რა გითხარი? (იქვე).

რა იცის, რაა საშუალო ტრფობა? (გ. ფშავე, „საასპ. მოგვცა უფალმა“).

მაგრამ კითხვის ნიშანი საჭირო არ არის, როცა წინადადება მხოლოდ ირიბი კითხვის გამომხატველია, მაგ.:

კვლავ შევეკითხე, უნახავთ თუ არა მათ პაპა ზალიყო.

მამამ ჰკითხა ვანოს თუ როგორ მოეწონა ქალაქი.

გვინდა ვიცოდეთ, სად რა მოხდება, ვინ როგორ არის (ლ. არდაზ. „სოლ. ისაყ. მეჭლ.“).

არ არის სწორი, როცა ირიბი კითხვის გამომხატველ წინადადებასთან კითხვის ნიშანს სვამენ, მაგ.:

არ ვიცი, ვინ ყოფილა ჩემი მამა-პაპა და საიდან მოვხვდი არღალანში? (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

არ ვიცი, იცი შენ თუ არა? (ნ. ლომ., „ქაჩანა“).

დათუნა, მითხარი, რა გინდა? (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

თქვი, რა საქმეა? (გ. ნახუცრი, „მამამ გამომგზავნა“).

ამ წინადადებების ბოლოს კითხვის ნიშანი საჭირო იქნებოდა ი შემთხვევაში, რომ მთავარი წინადადებები: „არ ვიცი“, „დათუნა, მითხარი“, „თქვი“ — კითხვითი ყოფილიყო. მათ შორის პირველი თხრობითია, სხვა — ბრძანებითი. ამრიგად, თუ მთავარი წინადადება არ არის კითხვითი, ირიბი კითხვითი დამოკიდებული წინადადების მიხედვით კითხვის ნიშნის დასმა შეცდომაა, რადგანაც დამოკიდებულ წინადადებაში გამოყენებული კითხვითი სიტყვები გამოხატავენ ირიბ კითხვას და ამიტომ ისინი მხოლოდ წინადადების წევრებია, მათი მეორე ფუნქცია — კითხვის გამოხატვა სუსტად არის წარმოდგენილი. ეს კი მიგვითითებს იმაზე, რომ ზემოთ აღნიშნული წინადადებების ბოლოს კითხვის ნიშნის ნაცვლად საჭიროა წერტილი, გრძნობის გამოხატვი შემთხვევაში კი — ძახილის ნიშანი.

თუ კითხვის გამოსახატავად გამოყენებულია უმთავრო დამოკიდებული წინადადება, მაშინ მთავარი წინადადებით გამოსახატავი კითხვასზე გადადის, რის გამოც იგი მიიღებს პირდაპირი კითხვითი წინადადების სახეს და ბოლოს დაირთავს კითხვის ნიშანს, მაგ.:

ციხეში რომ ჩაგყარონ? (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

მე თუ მომწონს? (იქვე).

არ არის სწორი, როცა კითხვითი წინადადების ბოლოს ზოგჯერ რაღღენიმე კითხვის ნიშანს სვამენ, თითქოს კითხვის გასაძლიერებლად კითხვის გაძლიერება რომ კითხვის ნიშანს დაეაქისროთ, მაშინ ამა თუ

იმ წინადადების ბოლოს ამ ნიშნის გაორკეცების, გასამეცეცებისა და სხვა ზღვარის დადგენა ძნელი საქმე იქნებოდა, ამიტომ წინადადების ბოლოს რამდენიმე კითხვის ნიშნის დასმა ყოველად გაუმართლებელია. იგი საერთოდ. არც არის მიღებული.

მაშასადამე, არ არის სწორი, როცა ასე წერენ:

განა ეს უფრო ვაუკაცური არ იქნება და გულის მოსაოხებელიო?.

(ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

ჩვენ, ელვასავით მოსრიალე კალმახებს, რად უნდა გვეშინოდეს?.

(გ. შატბ., „მტკერის სათავისაკენ“).

არის შემთხვევები, როდესაც ლექსებში ორი წინადადებიდან პირველი მთავარი წინადადებაა, მეორე — დამოკიდებული, მაგრამ, რადგანაც მთავარი წინადადება კითხვითია და დამოკიდებული — თხრობითი, კითხვის მკვეთრად გამოსახატავად კითხვის ნიშანს სვამენ არა ამ რთული წინადადების ბოლოს, არამედ მთავარ წინადადებასთან და ამით მთავარ წინადადებას თიშავენ მასთან აზრობრივად მჭიდროდ დაკავშირებული დამოკიდებული წინადადებებისაგან, მაგ.:

იცო? სიომაც გადმომცა დილით ალერსი შენი დანაბარები (მ. ბარათ., „მომიხვალ, მკერა“).

ზედავ? ჩემკენ ბილიკია გადმოსახვევი (დ. გაჩ., „ძახილი უკვდ.“).

გახსოვს? ტოტი ქარისა აქანებდა მთვარესა (გ. ტაბ., „ეს მშობლიური ქარია“).

ესენი, როგორც აზრის მთლიანობიდან ჩანს, უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადებებია. მათში მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებებს შორის შეიძლება აღვადგინოთ მაქვემდებარებელი კავშირი, რომ, მაგ.:

იცო, რომ სიომაც გადმომცა დილით ალერსი შენი დანაბარები?

ასეთ შემთხვევაში კითხვის ნიშნის დასმა წინადადების ბოლოს ბუნებრივია.

მთავარი წინადადების გამოყოფა დამოკიდებულისაგან კითხვის ნიშნით შეინიშნება კავშირიან რთულ ქვეწყობილ წინადადებაშიც, მაგ.:

რად მოხდა ასე? როდესაც ლოგინად ვიწევ სნეული? (ვ. ფშავ., „შინ ბრუნდებიან“).

რთული ქვეწყობილი წინადადების ასე წერა, ვფიქრობთ, იმით არის გამოწვეული, რომ ავტორთა მიზანია მკითხველმა ადვილად გაიგოს კითხვის შინაარსი, რაც შედარებით ძნელი გასაგებია მაშინ, როდესაც კითხვის ნიშანი დასმულია თხრობითი დამოკიდებული წინადადების ბოლოს, მაგრამ ასე წერა მაინც დაუშვებელია, რადგანაც დაშლა კითხვით მთავარ და თხრობით დამოკიდებულ წინადადებად რთულ ქვე-

წყობილ წინადადებას მთლიანობას უკარგავს. კითხვის ნიშანი უნდა დაისვას ასეთი წინადადების ბოლოს, მაგალითად ასე:

არ იცი, ვარდნი უეკლოდ არავის მოუკრებიან? (შ. რუსთაველი).
შეცდომაა აგრეთვე კითხვით წინადადებაში კითხვითი ნაწილაკების მძიმით გამოყოფა. ეს შეცდომა იმის შედეგია, რომ კითხვითი ნაწილაკები კითხვასთან ერთად გამოსატყვევებ გრძნობასაც და ამიტომ ბევრი ავტორი მათ ამსგავსებს შორისდებულს, რომელიც წინადადებაში იხმარება როგორც წევრებთან გრამატიკულად დაუკავშირებელი სიტყვა და გამოიყოფა სასვენო ნიშნით, მაგ.:

1. მძიმე საჭირო არ არის თუ-ს წინ, როცა იგი გამოყენებულია როგორც მაცალკეებელ კავშირად, ისე კითხვის გამოსახატავად. ამიტომ უმარტებულა, როცა ასე წერენ:

ქართველი ხარ, თუ ოსი? (ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრ. წერ“).

არ გაგიგონია, თუ აღარ გახსოვს? (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

მიწამ შემომტყორცნა, თუ ცამ შემომბერა ეს საგულისხმო სიტყვები? (იქვე).

თუ-ს წინ მძიმე საჭიროა მაშინ, როცა მას წინ უსწრებს განკერძოებული სიტყვა ან სიტყვათა შენაერთი:

შენ გააკეთე, შვილო, თუ დედაშენმა? (შ. არაგვი, „ჩემო შვინ-დავ!“).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: ასეთივე შეცდომაა ისიც, თუ მძიმე არ დავსვით თუ-ს წინ, როცა ეს უკანასკნელი მაქვემდებარებელ კავშირად გამოყენებული რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, მაგ.:

ჩვენ კი როგორ ვივარგოთ თუ ის არ გვეყოლება (ი. გრიშ., „ყვავილების ვედრება“).

2. მძიმე საჭირო არ არის თუ-ს წინ მაშინაც, როცა ეს სიტყვა მხოლოდ კითხვითი ნაწილაკია. შეცდომაა, როცა წერენ ასე:

დვინო, თუ? (ლ. ქიაჩ., „გვადი ბიგვა“).

გამოცანა გერგება, თუ (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

არ იცი ნასადილევს ძილი, თუ? (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).

3. შეცდომაა „თუ არა“ ნაწილაკების მძიმით გამოყოფაც:

— არა, იზლერის ბალი გინახავთ, თუ არა? (ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრ. წერ.“).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: თუ არა მაქვემდებარებელი კავშირიცაა, მაგ.:

ინათლა თუ არა, ოსიკომ ყველა ფეხზე წამოგვაყენა (ა. ბელ., „საიდ. გამოქება.“).

4. არც წინადადების ბოლოს დასმული კითხვითი ნაწილაკი უნდა გამოიყოს მძიმით, მაგ.:

მე არ მინდა სწავლა, განა? (ი. გრიშ., „გრიშკა ბიჭი“).

მე ვერ მეტყოდა წინდაწინ, განა? (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

(შდრ.: განა მე არ მინდა სწავლა?).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: ხშირად ავტორებს ეს სწორად აქვთ დაწერილი, მაგ.:

შენ სირბილში მჯობნი განა? (ი. გრიშ., „მელა და კიბო“).

...უარს ეტყოდა მხედრობა განა? (ა. წერ., „თორნ. ერისთ.“).

...ასე აღვილი საქმეა განა? (დ. კლდ., „ქამუშ. გაჭირვ.“).

5. ასევე არ უნდა გამოიყოს მძიმით ზომ კითხვითი ნაწილაკიც, მაგ.:

ნამყენისაა, ზომ? (ლ. ქიაჩ., „გვალი ბიგვა“).

დედა, ჩვენც მოვდივართ, ზომ? (ა. ბელ., „საიდ. გამოქება.“).

(შდრ.: ზომ ნამყენისაა?).

ამ შემთხვევაში გადასმული ნაწილაკები განა და ზომ რომ განკერძოებული სახის იყოს, წინადადების თავში გადმოსმის დროსაც მძიმით იქნებოდა გამოსაყოფი, მაგრამ ეს ასე არ არის.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: კითხვის გასაძლიერებლად გამოყენებული ა ნაწილაკი კი წინადადებაში მძიმით გამოიყოფა, რადგანაც იმეორებს კითხვას უკანასკნელის გაძლიერების მიზნით, ჩაკითხვის სახით და გამოითქმის განკერძოებულად, მაგ.:

გ უ შ ი ნ ს ა დ ი ყ ო მ ა მ ა შ ე ნ ი, ა?

რ ა ყ ო ჩ ა ლ ი ბ ი ჭ ე ბ ი ა რ ი ა ნ, ა? (ა. ბელ., „ახალგაზრდ.“).

მძიმით გამოიყოფა აგრეთვე ამ მიზნით გამოყენებული ნაწილაკი არა, რომელიც ა ნაწილაკის მსგავსად განკერძოებულია, მაგ.:

ო დ ი ს დ ა დ გ მ ა ს, ა ლ ბ ა თ, ა მ ხ უ რ მ ი ს წ ი ნ ა პ ი რ ე ბ, არა? (ლ. ქიაჩ., „გვალი ბიგვა“).

შ ე ნ ც დ ა უ ჯ ე რ ე, არა? (მ. ჯავახ., „არს. მარაბდ.“).

ბრძანებითი წინადადება

ბრძანებითია წინადადება, რომლითაც მოუბარი განკარგულების, მოწოდების, თხოვნის, რჩევა-დარიგების ან სხვა სახით მიმართავს სხვა პირს შეასრულოს ან არ შეასრულოს მოქმედება და რომელიც წარმო-

ითქმის შინაარსთან შესატყვისი ინტონაციით, წერის დროს კი, იმის მიხედვით, შეიცავს თუ არა გრძნობას, მის ბოლოს დაისმის ძახილის ნიშანი ან წერტილი.

ბრძანებითი წინადადებებია:

1. აი, შეხედე. (ა. ყაზბ., „მოძღვარი“).

იარე გამარჯვებითა ყოველთვის, ყოველგანაო. (დ. მეგრ., „ნა-
ნინა“).

ნუ წახვალთ. (ა. ყაზბ., „განკიცხული“).

2. აბა, ბაბე, ვახშმის თადარიგს შეუღდექი (შ. არაგვ., „ჩემი ბრა-
ლი არ არის ღმერთო!“).

წავიდეო, საქმეს შევუდგეთ ერთად! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

ბრძანებით წინადადებაში მისამართავი პირი არის მოქმედი, თუმცა იგი უმეტეს შემთხვევაში რეალურად გამოხატული არ არის, მაგრამ იგულისხმება.

ა. შანიძე წერს: „ბრძანება ყოველთვის სუბიექტური პირისადმი მიმართული. სუბ. პირთან ერთად ფორმაში შეიძლება ობიექტური პირიც იყოს გამოხატული, მაგრამ მოქმედება ობ. პირს შეიძლება იმდენად ეხებოდეს, რამდენადაც სხვა შემთხვევაში — პირდაპირ ან ირიბად: მომკალი! ჩამწეროს! მომიტანეთ! მოგვახსენონ!“

როცა სუბიექტური პირი ჩავარდნილია და ფორმაში ობიექტურილა რჩება, ჩავარდნილი სუბიექტური პირი შეიძლება მაინც გამოხატული იყოს ფორმალურად: გეძინოხი „სად დამიღამდეს, იქ გამითენდეს!“ (ნ. ბარათ)“¹.

ბრძანებითი წინადადების სახეები შინაარსის მიხედვით

ბრძანებითი წინადადება შინაარსის მიხედვით სხვადასხვა სახისაა. იგი გამოხატავს: განკარგულებას, დავალებას, რჩევა-დარიგებას, მოწოდებას, მოწვევა-მოპატივებას, წაქეზებას. გამხნევებას, გაფრთხილებას, თანხმობას, დათმობას, აკრძალვას, თხოვნას, ხვეწნა-მუდარას, ნატვრას, მისალმებას, ფიცს, დალოცვას, წყრომას, მუქარას, წყევლასა და სხვ.

¹ აკაკი შანიძე — ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953, გვ. 210

1. განკარგულებითია (ანუ საკუთრივი ბრძანებითია) წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად კატეგორიული ბრძანების სახით, მაგ.:

მართალი მითხარი! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკარი“).

ნიკო მიუშვით! (ა. წერ., „თამარ-ცბერი“).

გამეცალე აქედან! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკარი“).

მეთაურნი აქ მოვიდნენ! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

საქმელი მოუმზადოს! (იქვე).

2. დავალებითია ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად ისე, რომ მას არა აქვს კატეგორიული ბრძანების ხასიათი, მაგ.:

ნაცვალს დაუძახე (ა. ყაზბ., „ციკო“).

შენ უნდა მოუარო... (მისივე, „ხევისბერი გოჩა“).

გომურში შერეკეთ (მ. ჯავახ., „არსენა მარაბდ.“).

...წაიყვანე და პატარძალი ჩააბარე (ა. ყაზბ., „ხევისბერი გოჩა“).

დამნაშავენი დაამწყვდიონ (იქვე).

3. რჩევა-დარიგებითია ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად შეგონების, სწავლების სახით, მაგ.:

გადაიგდე გულიდან ეგ ცრუ ზღაპარი და სიზმარი! (ა. წერ., „გამზრდ.“).

შინ ვილაპარაკოთ! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

შენ აქ ღარიბი, დაიძინე, გამოშუშდი ცეცხლის პირას! (ა. წერ., „გამზრდ.“).

ნუ შესცქერიხართ ერთმანეთს მტრულად და ბატონ-ყმურადა! (მისივე, „რჩევა“).

უნდა აიღო, შვილო! (მ. ჯავახ., „არსენა მარაბდ.“).

4. მოწოდებითია ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად სხვა პირის ან პირების მოხმობის სახით, მაგ.:

მოდი გავაღოთ კარები! (ნ. ლომ., „ქაჩანა“).

ძმებო, ვანანოთ მტერს ვერაგობა..! (ი. აბაშ., „საქართვე. პოეტებს“).

ვიმღეროთ ერთხმად ომში წასულთა გამარჯვება და გმირთა დიდება! (გ. აბაშ., „სამშობლოსათვის“).

დავიცვათ ჩვენი უფლება, ნეტარი თავისუფლება და გავაბრწყინოთ დიდებით ტურთა მამული! (ნ. ჩხიკე., „ლაშქრული“).

მოწოდებითი ბრძანებითი წინადადება ძირითადად გადმოიცემა ზმნა-შემასმენლის პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმით, რომლითაც მოუბარი მოქმედებას გამოხატავს სხვასთან ან სხვებთან ერთად შესასრულებლად, მაგრამ მოწოდებას, მაგალითად (უმათავრესად ლოზუნგის სახით), სხვა პირის ფორმითაც გამოხატავენ:

აბა თავი მოიყარეთ სწავლისათვის თავის ღროზე! (რ. ერისთ., „მიპატიჟ. სასწავლ.“).

აღსდგე, ყოველი მხრის მუშავ! გაიღვიძე პროლეტარო! (ა. წერ., „ინტერნაციონალი“).

ხალხო, სმენა იყოს და გაგონება! (ა. ყაზბ., „მოძღვარი“).

პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა, შეერთდით!

5. მოწვევა-მოპატიჟებითი ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად კეთილი სურვილით მოხმობის სახით, მაგ.:

წამობრძანდით! (შ. არაგვ., „ჩემი ბრალი არ არის, ღმერთო!“).

მობრძანდით, ჩემო რძალო! (ი. ჭავჭავ., „კაც-აღამ.“).

მოდით, თქვენნი კენესამე, მოდით! (შ. არაგვ., „ყველაი დავკარგე“).

წამობრძანდით, ჩაი მიირთვით! (მისივე, „კოკა ყოველთვის წყალსა ვერ ზიდავს“).

6. წაქეზებითი ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად შეგულიანების სახით, მაგ.:

აბა წავიდეთ ახლა! (მარიჯან, „მამიდა თეოს მარანი“).

ჰე, მურიავ, აგერ მტერი, შენებურად გაჰკარ, მიდი! (ი. გრიშ., „მოლა და ძაღლი“).

ჰა, აბა კიდევ მიდი! (გ. ნახუცრ., „მამამ გამომგზავნა“).

მოდი, გელას გასაგონად ჩვენც ვთქვათ სიტყვა შესაფერი... (ა. ონელი, „სკოლაში და სკოლის გარეთ“).

7. გაფრთხილებითი ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად სიფრთხილის გამოჩენის სახით, მაგ.:

კარის გადმორაზა კი არ დაგავიწყდეს! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

წყალმა არ გაწყინოს! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ“).

თბილი პერანგი არ დაგავიწყდეს! (იქვე).

მანდ არ ჩახვიდე, მორევმა არ გაგიტყუოს! (იქვე).

8. თანხმობითი ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად დასტურის სახით, მაგ.:

აგრე იყოს! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ“).

მოხდეს, რაც მოსახდენია! (იქვე).

ღმერთმა ქნას, შეილო! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

ჩემს კისერზე იყოს, ჩემო გიორგი! (ი. ჭავჭავ., „ოთარ. ქვრივი“).

9. დათმობითი ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გა-

მოხატავს შესასრულებლად რაიმეზე ხელის აღების ან შერიგებისა თუ დათანხმების სახით, მაგ.:

დაე მოვკვდე მე უპატრონოდ მისგან ოხერი! (ნ. ბარათ., „მერანი“).

დეე აქ ვეგდო ღელოში (რ. ერისთ., „ნეტა რას სტირი, დედოღო?“).

დეე მკერდს სისხლის დაღი აჩნდეს და შუბლს ოფლის ნაკადული! (ირ. ევდ., „მეგობრებს“).

კარგი, წაილოს!

10. აკრძალვითაა ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს უარყოფის სახით, მაგ.:

არ გამაგონო! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

ასე არ გააკეთოთ! (ა. წერ., „ჩემი თავგად.“).

უხემსოდ ნუ მიდიხარ! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

ბევრს ნუ დაღევ, ბიჭო! (იქვე).

ვერ შემაშინოს მისმა ბასრმა მოსისხლე მტერი! (ნ. ბარათ., „მერანი“).

11. თხოვნითაა ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად კეთილმოთხოვნის სახით, მაგ.:

...გნოლებზე დამეპატიე (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

პატარა ხანს მოითმინეთ, ბატონო... (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).

ნუ დამიმაღავ, ჩემო ბაბაღე! (ი. ჭავჭავ., „კაც-ად.“).

წადი ერთი, ტოპოგრაფს დამიძახე! (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).

მეც ჩამწერე კოლექტივში, ჩემო ტარასი! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

12. ხეფწნა-მუდარიითაა ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად დაბეჭილებითი თხოვნის, ვედრების სახით, მაგ.:

სთქვით რამე, თქვენი ჭირიმე! (ა. წერ., „თქვენი ჭირიმე“).

გაიღვიძე, ჩემო ყველა, ჩემო სულის ერთავ! (ლ. ასათ., „ოთხი უსათაურო“).

მდინარე, იმ დიდ ზღვაში ნუ შეგვრევ! (მისივე, „სიმღერა“).

ნუ იზამ მაგას, შენი ჭირიმე, ნუ! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

მამა, მამა, იქნებ დავეწიოთ, დაედევნე რა! (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).

13. მისალმებითაა ბრძანებითი წინადადება, რომელიც იხმარება ვინმესთან შეხვედრისას კეთილგანწყობილების გამოსახატავად, მაგ.:

არსენას გაუმარჯოს! (მ. ჯავახ., „არსენა მარაბდ.“).

სალამო მშვიდობისა! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

გაუმარჯოს ნეფეს და დედოფალს! (ვ. ფშავ., „ჩხიკეთა ქორწილი“).

დილა მშვიდობისა, ოსტატო! (ე. გაბ., „რომანი დიდ-ხევში“).
გამარჯვება, ძმებო, თქვენი! (გ. ქუჩ., „გურიისაკენ“).

14. ფიცისაა ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად დარწმუნების ანუ დაჯერების სახით, მაგ.:
სინდისი შემირცხვეს! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ“.).

უწინამუღ დღე დამლევია! (ე. გაბ., „სარჩობელაზედ“).

არ მოგიკვდეს ჩემი თავი! (რ. ერისთ., „პურის მოსაყალი“).

15. ღალატითა ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად სიკეთის სურვების სახით, მაგ.:

წვრილმანა მწერებიანად ყველა დაბერდით ტკილადა! (გ. ფშავ., „საახალწლო სიმღერა“).

კურთხეულ იყოს მისი სტუმრობა! (ა. წერ., „მედია“).

აქედან მიწა არ მენახოს! (ი. ლის., „ერთგულება“).

ღმერთმა ხელი მოგიმართოს! (ა. ყაზბ., „ხევისბერი გოჩა“).

დიდხანს იცოცხლე, ჩემო კარგო! (ი. ლის., „ერთგულება“).

სამშობლოს სამსახურისთვის ჩანგი გიკურთხოს ზენამა! (გ. ფშავ., „აკაკის საიუბ.“).

16. წყაროვითა ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად გაჯავრების, რისხვის, სახით, მაგ.:

გაიკმინდე ხმა! (ი. ჭავჭავ., „კაკო ყაჩაღი“).

მოგეშორდი, გველო! (გ. ფშავ., „საახალწლოდ“).

ახლა კი აქედან გამეცალე! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ“.).

ო, განვედ ჩემგან, ძლიერო სენო, ჩემს შემდეგ ნურვინ ნუ მოგიხსენოს! (ლ. ასათ., ...).

17. მუქარისა ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად დაშინების, დაქადნების სახით, მაგ.:

აბა ვნახოთ! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ“.).

სიკვდილი მტარეალს საზოგადოებას, ჭირთა მთოველსა! (ნ. ჩხიკვ., „ლაშქრელი“).

ერთი ამოვაშხამოთ ჩვენი საქონლის ლეში! (თ. რაზ., „სვავი“).

18. წვევლისა ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს შესასრულებლად ავის სურვების სახით, მაგ.:

წაეუღამე იყოს აწ ჩემიც უდროვო გრძნობა-გონება! (ა. წერ., „გოდება“).

წყალმა წაგიღოთ ორივე! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ“.).

სელმეორედ ნუ გენახოთ საქართველოს ქედები! (ლ. ასათ., „საქართველო. იყო მათი საოცნ. სახ.“).

შენ მოუკვდი შენს პატრონს!.. (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ“.).

დალაზეროს ეშმაკმა! (რ. ქორქ., „ნახტომი“).

აი, მოგიკვდეს ეგ უგულო გული! (ი. ჭავჭავ., „ოთ. ჭვრივი“).

ამრიგად, ბრძანებითი წინადადება შინაარსობრივად მრავალი სახისაა, მაგრამ ხშირად ზოგი მათგანი იმდენად უახლოვდება ერთმანეთს, რომ მათი გარჩევა ძნელია. ძალიან ჰგავს ერთმანეთს რიგი ბრძანებითი წინადადებები, მაგალითად: განკარგულებითი, დავალებითი და რჩევადარიგებითი; მოწოდებითი, მოწვევა-მოპატიუებითი, თხოვნითი და ხვეწნა-მუდართი და სხვ.

„ბრძანებითი წინადადება ზოგჯერ რიტორულია: მიმართულია ბუნების ძალებისადმი, უსულო საგნებისადმი, მიცვალებულისადმი და სხვა, რომელთაც არ შეუძლიათ მთქმელს გამოეხმაურონ, მისი ნებასურვილი შეასრულონ, მაგრამ წინადადება მაინც ბრძანებითია.

მაგალითები:

1. აღდეგ, გმირთ-გმირო, ნუ გძინავს! (ხალხ.). 2. მზეო, ამოდი, ამოდი, ნუ ეფარები გორასა! (ხალხ.). 3. ნიავე მთისავ, ბუნების მაცოცხლებლო სულო! დამბერე, გააგრილე ჩემი მხურვალე გული! (ვაჟა)“¹.

ბრძანებითი წინადადება მტკიცების მიხედვით

მტკიცების თვალსაზრისით ბრძანებითი წინადადება არის ორი სახის: წართქმითი და უკუთქმითი (ანუ აკრძალვითი).

წართქმითია ბრძანებითი წინადადება, რომელიც მოქმედების შესრულებას გამოხატავს დადებითად, მაგ.:

ისწავლე! (და არა: არ ისწავლო! ან: ნუ ისწავლი!). ბევრი იკითხე!

უკუთქმითია ბრძანებითი წინადადება, რომელიც გამოხატავს მოქმედების შესრულების უარყოფას, რომლის გამოსახატავადაც ზმნა-შემასმენელთან იყენებს არ და ნუ უარყოფით ნაწილაკებს სხვადასხვა ფორმით (მაგ.: აღარ, ნულარ, არც, აღარც, ნულარც: უარყოფით ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებს: არავინ, ნუეინ, ნურავინ: არსად, ნურსად, არასოდეს, ვერასოდეს...). ზოგჯერ ვერ ნაწილაკიც გვხვდება. მაგ.:

1. არ გააკეთო! (და არა: გააკეთე!).

არ იზარმაცო!

2. ნუ გააკეთებ!

ნუ იზარმაცებ!

1. წართქმითი ბრძანებითი წინადადებებია:

გამხნედი, მამიდაჩემო! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).

აქეთ წამოდი! (ლ. ქიაჩი., „ტარ. გოლ“.).

პოვიდეს! (რ. ქორქი., „მარილის აკვანში“).

¹ ლ. კ ვ ა ჯ ი ძ ე — ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1958, გვ. 29.

შენ შემოგვევლოს გარს ჩემი თავი! (ა. წერ., „პატარა კახი“).
ვენახის ბოლომდე ჩავიდეთ (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ“).
აქ შევისვენოთ! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

უკუთქმითი (აკრძალვითი) ბრძანებითი წინადადებებია:

1. არ ნაწილაკიანი:

არ აზიდო! (დ. თურდ.).

არ დაიდარდო, დედაო! (გ. ლეონ.).

არ დაანებოთ! (რ. ქორქ., „სურათი“).

ის აღარ უნდა დაბრუნდეს უკან! (ს. შანშ., „არსენა“).

არ ესროლოთ! (რ. ქორქ., „საჩუქარი“).

არავინ მისცეთ ყვავილთ ზიანი! (ვ. ფშავე, „გაზაფხულა“).

2. ნუ ნაწილაკიანი:

ნუ იტყვი მაგას!.. (ი. ქავეკ., „ოთარ. ქვრივი“).

ნუ ჩქარობ, ვაჟო! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

ნუ გამოხსნიან! (ლ. ქიაჩ., „გვადი ბიგვა“).

ნულარ მაჩვენებ თვალითა... (ვ. ფშავე, „ალუდა ქეთ“).

მაგას შენს გულთან ნურც გაიკარებ! (ს. შანშ., „არსენა“).

3. ვერ ნაწილაკიანი:

ვერ შემაშინოს მისმა ბასრმა მოსისხლე მტერი! (ნ. ბარათ., „მე-
რანი“).

ცეცხლმა და ტყვიამ ჩვენი ცაცხეები ვერ შეარხოს! (ი. გრიშ.,
„კიევი“).

ველარ იხილოს ამ ცის ვარსკვლავი, ამ მთის და ბარის მწვეანე
ბალახი! (რ. გვეტ., „მახაჯირები“).

ვერ ნაწილაკი უკუთქმითი ბრძანებითი. გამოსახატავად იშვიათად
იხმარება.

ბრძანებითი წინადადების შემასმენელი

ბრძანებითი წინადადების შემასმენელი უმთავრესად არის ზმნა,
რომელიც წინადადებაში გამოხატავს მარტივ შემასმენელს, შედგენილი
შემასმენელი კი იშვიათად გვხვდება. ამ შემთხვევაშიც ბრძანებითი წი-
ნადადებისთვის საჭირო ფორმებს გამოხატავს ზმნა, რომელიც შედგე-
ნილ შემასმენელში სახელად ნაწილაკთან იხმარება საერთოდ. მაგ.:

კუთხეულ იყოს მისი განგება! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

გაყრის წამი ჩვენი იყოს წყეული! (მისივე, „მუხამბაზი“).

ჰოდა, ჩემი სიკეთე თქვენი სიკეთეც უნდა იყოს! (რ. ქორქ., „სა-
წყალი მუშა“).

(საზღვრებს კარგად მოუარეთ და) გმირების გახდით სწორი!
(ი. გრიშ., „მესაზღვრის სიმღერა“).

საქმიან შეტყველებაში (მაგ., ბრძანებებში) ასეთ როლში უმთავრესად აღწერითი ვნებითი გვხვდება, მაგ.:

ეს საქმე დაწვრილებით იქნეს განხილული

ბავშვები აქედან გაყვანილ იქნენ დილის 8 საათზე.

თუ აღწერითი ვნებითის შეცვლა ადვილად ხერხდება ზმნით, მაშინ სტილისტიკურად ამ უკანასკნელს უნდა მიეცეს უპირატესობა. უნდა ეთქვათ და დაეწეროთ არა ასე: დავითი გაგზავნილ იქნეს სოფელში, არამედ ასე: დავითი გაიგზავნო სოფელში.

როცა შედგენილ შემასმენელთან საჭიროა უარყოფითი ნაწილაკის გამოყენება, იგი შეიძლება ვიხმართ მხოლოდ საერთის (ზმნური ნაწილის) წინ, მაგ.:

დღეიდან ის ჩემი ამხანაგი არ უნდა იყოს

ბრძანებითი წინადადება ფორმის მიხედვით

ბრძანებითი წინადადება ძირითადად გადმოიცემა ბრძანებითი ინტონაციითა და ზმნა-შემასმენლის გარკვეული ფორმებით. ინტონაცია მჭიდროდ არის დაკავშირებული წინადადების შინაარსთან და იხმარება მისი სხვადასხვა აზრობრივი ელფერის გამოსახატავადაც, ამიტომ იგი ისე მრავალფეროვანია, როგორც ბრძანებითი წინადადების სახეები შინაარსის მიხედვით. ბრძანებით წინადადებაში ინტონაციით განსაკუთრებით გამოიყოფა შემასმენელი, როგორც აზრის ძირითადი მაორგანიზებელი წევრი, რომლითაც გადმოცემული ბრძანება შეიძლება იყოს კატეგორიული ან არაკატეგორიული სახის.

კატეგორიული ბრძანება გამოიხატება მაღალი ტონით, არაკატეგორიული ბრძანება კი — დაბალი ტონით.

ბრძანებით წინადადებაში ინტონაციას თან ახლავს ექსპრესიაც (ძლიერი გრძნობა, გამომსახველობა).

კატეგორიული ბრძანების (განკარგულების, პროტესტის, მუქარის, აკრძალვის, წყრომის...) გამოხატვისას მაღალი ტონი ხასიათდება ექსპრესიულობით. ზმნა-შემასმენელთან ბრძანებითი წინადადების შინაარსის გასაძლიერებლად იხმარება აგრეთვე დამხმარე სიტყვები ანუ ნაწილაკები.

არაკატეგორიული ბრძანების (მოწოდების, თხოვნის, მუდარის, რჩევა-დარიგების...) გადმოცემისას კი გამოყენებული დაბალი ტონის დამახასიათებელია ნაკლები ექსპრესიულობა (შეიძლება სრულებითაც არ იყოს ექსპრესიული). მაგალითად:

1. კატეგორიული ბრძანებითი ინტონაციით გამოითქმის:

— ეზოში გამოდიო! — დაჰკივლეს რაზმელებმა... (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბლ“).

— აპკიდეთი (იქვე).

— მეტიჩრები ნუ ხართი (იქვე).

2. არაკატეგორიული ბრძანებითი ინტონაციით გადმოიცემა:

მოიფიქრე, ძმაო, მოიფიქრე, — ურჩია ბერმაც (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

მშვილობით იყავი, არსენ (იქვე).

ნუ შეშინდები, არსენ (იქვე).

წინაარსობრივად ამ წინადადებათა ერთმანეთისგან გარჩევა ხდება ინტონაციით ან ავტორის რეჰარკებით.

ბრძანებითი წინადადების ზმნა-შემასმენლის ფორმებია: პირი, რიცხვი, ასპექტი, კილო და მწკრივი.

ბრძანებითი წინადადება გადმოიცემა უშემასმენლოდაც. ასეთ შემთხვევაში ბრძანება უმთავრესად გამოიხატება შემდეგი მეტყველების ნაწილებით:

1. არსებითი სახელით, 2. ზმნიზდით, 3. ზმნური მნიშვნელობის შორისდებულით და 4. ზოგჯერ ნაზმნარი სახელითაც.

ბრძანებითი წინადადება პირების მიხედვით

ბრძანებითი წინადადების ზმნა-შემასმენელი იხმარება სამივე პირში: მეორეში, მესამესა და პირველში (მეორე პირით იმიტომ ვიწყებთ, რომ იგი ბრძანებითის ძირითადი ფორმაა).

რადგანაც ბრძანებითი წინადადება გულისხმობს მოუბრის სურვილის შესრულებას, ამიტომ მოუბარს (ე. ი. პირველ პირს) შეუძლია მოქმედების შესრულება დაავალოს მეორე ან მესამე პირს როგორც მხოლოდობით, ისე მრავლობით რიცხვში, პირველ პირს კი შეუძლია დაავალოს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ეს მისამართავი პირი არის მრავლობით რიცხვში, ე. ი. როცა ამ პირის ფორმაში მოუბართან ერთად იგულისხმება სხვა პირებიც. ამგვარად, მეორე და მესამე პირთა ფორმები გამოიყენება ორივე რიცხვში, პირველი პირის ფორმა კი — მხოლოდ მრავლობითში.

1. ბრძანებითი წინადადება, რომელიც უშემასმენლად იყენებს მეორე პირის ზმნას

№№	ს ა ხ ე	(ასპექტი)	მხოლოდობითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი
1	უსრული		ხატე! კარგად წერე!	ხატეთ! კარგად წერეთ!
2	სრული		დახატე! კარგად დაწერე!	დახატეთ! კარგად დაწერეთ!

1. მხოლოდით რიცხვში

იარე! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

დელი, გახსენ კიშკარი! (ს. შანშ., „დელის. ლენ“).

მაშ დალოცე მაინც მამისერთა შვილი! (ი. ჭავჭავ., „გლახის ნაამბ.“).

2. მრავლობით რიცხვში

იმხიარულეთ! (ს. შანშ., „არსენა“).

გაიხარეთ, შვილებო! (რ. ქორქ., „ყველგან შინა ვართ“).

თავისუფალ მწვერვალების დროშა ააფრიალეთ! (გ. ტაბ., „რევ-საქართვ.“).

ბრძანებით წინადადებაში შემასმენლად გამოყენებული მეორე პირის ზმნა სუბიექტური პირის ნიშანს არ დაირთავს, მაგ., გვაქვს: წერე; (და არა: სწერე!), თესე! (და არა: სთესე!).

ამიტომ, როცა ასე წერენ:

ქმარმა უთხრა „ნუ სჯავრობ და ტყვილა ნუ სწყრებიო!.. (ა. წერ., „ნაიარქეჟია“); „ნუ ჰშიშობ!“ (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნაამბ.“). „ნუ ჰკლავთ!“ (ვ. ფშავე., „სტუმ-მასპ.“) — ამჟამად ესენი მიუღებელი ფორმებია. უნდა იყოს: ნუ ჯავრობ! ნუ შიშობ! ნუ კლავთ!

ახალ ქართულში მეორე პირის ფორმიან თხრობით და წართქმით ბრძანებით წინადადებებში გამოყენებული ზმნები ერთმანეთისგან განსხვავებული არ არის (ძველ ქართულში კი ხანმეტობის პერიოდში (VI—VII სს.) მათ შორის სხვაობა ნათლად იყო გამოხატული: თხრობითი კილოს ზმნას, რომელიც თხრობითი წინადადების შემასმენლად იხმარება, მეორე სუბიექტური პირის ნიშნად ახლდა პრეფიქსი ხ (და-ხ-წერე), ბრძანებითში კი ეს ნიშანი ზმნას არ ჰქონდა).

ა. შანიძე წერს: „...წესით მეორე პირის წართქმით ბრძანებითს (ე. ი. ისეთ ბრძანებითს, რომელსაც აღარ ახლავს უარყოფითი ნაწილაკები არ და ნუ) სუბიექტური ნიშანი არ უნდა, როგორც ეს წესად იყო ძველად და ზოგიერთ დღევანდელ კილოში წესად არის ეხლაც...“

დღევანდელი სალიტერატურო ენა ასეთ გარჩევას საზოგადოდ აღარ დაგიდევს, მაგრამ აქაც ეს ძველებური წესი ნაშთის სახით საყოველთაოდ შემონახულია მარტოოდენ „მოვიდა“ ზმნაში, სადაც თხრობითი-სა და ბრძანებითის დაპირისპირებას ყველანი ვგრძნობთ: „მო-ხ-ვე-დი“ და „მოდი“. „მო-ხ-ვედი“ თხრობითი კილოა და ამიტომ სუბიექტური ნიშანი ხ საჭიროა, „მოდი“ კი წართქმ. ბრძანებითია და სუბიექტური ნიშანი არ უნდა და არც არის“¹.

უკუთქმით ბრძანებითს კი, — როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, — ნუ და არ ნაწილაკებთან პირის ნიშანი ჰქონდა ძველად და იგი ნაშთის სა-

¹ აკაკი შანიძე — ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953, გვ..

ხით გვაქვს ვალ-ვიდ ზმნაში: ნუ მო-ხ-ვალ, არ მო-ხ-ვიდე, სხვა ზმნებში კი პირის ნიშანი შემონახულია ცოცხალ კილოებში. განსაკუთრებით მთის კილოებში¹.

2. ბრძანებითი წინადადება, რომელიც შემასმენლად იყენებს მესამე პირის ზმნას

№ №	ს ა ხ ე (ასპექტი)	მხოლოებითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი
1	უსრული	ხატოს! კარგად წეროს!	ხატონ! კარგად წერონ!
2	სრული	დახატოს! კარგად დაწეროს!	დახატონ! კარგად დაწერონ!

1. მ ხ ო ლ ო ბ ი თ რ ი ც ხ ე შ ი

ნენომ იმდეროსი (ს. შანშ., „არსენა“).

ნათელი გულით სხვამაც გახსენოსი (იქვე).

სმენა იუოჰ და გაგონება! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

2. მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ რ ი ც ხ ე შ ი

ახლა ჩვენც მოგვიცადონ! (ნ. ლომ., „ბედი უბედი“).

დამკრან შენი გულისათვის! (ს. შანშ., „არსენა“).

მეთაურნი აქ მოვიდნენ! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

ა. შანიძეს აღნიშნული აქვს, რომ „მესამე პირის წართქმ. ბრძანებითს საკუთარი ფორმა ჰქონდა ძვ. ქართულში: წარ-ვედინ (-წავიდეს!), მო-კალნ (-მოკლას!), იყავნ (-იყოს!) და სხვა., მაგრამ ეს ფორმა კაი ხანია გადაეარდა“².

3. ბრძანებითი წინადადება, რომელიც შემასმენლად იყენებს პირველი პირის ზმნას

№ №	ს ა ხ ე (ასპექტი)	მხოლოებითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი
1	უსრული	—	ვხატო! კარგად ვწერო!
2	სრული	—	დავხატო! კარგად დავწერო!

ახლა კი წავიდეთ შინისაკენ! (ნ. ლომ., „ბედი უბედურთა“).

დავიხსოვოთ ორი სიტყვა: „სამშობლო“ და „გამარჯვება!“ (ი. გრიშ., „ორი სიტყვა“).

¹ აქაკი შანიძე — ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953, გვ. 179.

² იქვე, გვ. 211.

...პოეზიით მივესალმეთ პლანტაციის გმირებს! (გ. ქუჩ., „სოც.-მინდერ“).

ამ სახის ბრძანებით წინადადებაში შემასმენელი დაისმის მხოლოდ მრავლობით რიცხვში. პირველი პირის ბრძანებითი იხმარება მაშინ, როდესაც გამოსახატავია მოწოდება შეერთებული მოქმედებისთვის, რაშიც მონაწილეობას იღებს მოუბარიც, ე. ი. პირველი პირის ბრძანებითის ფორმის გამოყენება შესაძლებელია მაშინ, როდესაც მოქმედების შემსრულებლად მოუბართან ერთად იგულისხმება სხვა პირი ან პირები, მაგრამ ეს სხვები წარმოადგენენ მხოლოდ მეორე პირს, მაგ.: მე და შენ|თქვენ (და არა აგრეთვე მესამესაც — მე და ის|ისინი), ამიტომ ა. შანიძე ასკვნის, რომ „ბრძანებითის ფორმა მრ. რიცხვის პირველი პირისადმი ინკლუზიურია თავისი შინაარსით“¹, ე. ი. მოუბართან გაერთიანებულია მეორე პირი, მესამე პირი გამორიცხულია (თხრობით წინადადებაში კი გამოყენებული პირველი პირის ზმნა, მაგ., ვაკეთებთ ან გავაკეთებთ გამოხატავს პირებს—მე და შენ|თქვენ ასევე—მე და ის|ისინი)².

ბრძანებით წინადადებაში შემასმენლად გამოყენებული ზმნის კილო

ბრძანებითი წინადადების შემასმენელი არის ბრძანებითი კილოს ზმნა. ბრძანებითია ზმნის კილო, რომელიც მოქმედების შესრულებას წარმოგვიდგენს სავალდებულოდ. „ის გულისხმობს, რომ მოუბარის სურვილი უნდა იქნეს შესრულებული... ეს სურვილი შეიძლება გამოხატულ იქნეს არა მარტო ბრძანების სახით, არამედ თხოვნისა, ზევწამუდარისა და წაქეზების სახითაც, მაგრამ გრამატიკაში ყველას ბრძანებითი ჰქვია...“³. მაგრამ „ბრძანებითის კილოს საკუთარი ფორმები ქართულში სულ არ გააჩნია: ყველა მისი სახეობა წასესხებულია ნამყო ძირითადისა, აწმყო-მყოფადისა და კავშირებითი მეორისაგან“⁴. ამრიგად, ბრძანებითი წინადადება თავისი შინაარსის გამოსახატავად იყენებს ზმნის თხრობითი ან კავშირებითი კილოს ფორმებს. ამ ფორმების გამოყენებაში ერთგვარ სხვაობას ამჟღავნებენ წართქმითი და უკუთქმითი წინადადებები, აგრეთვე პირთა ფორმებიც, მაგალითად:

¹ აკაკი შანიძე—ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953, გვ. 214.

² იქვე, გვ. 171.

³ იქვე, გვ. 209.

⁴ არნ. ჩიჭოვაძე. — ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 276.

1. წართქმითი ბრძანებითი წინადადების შემასვენლის ფორმა

1. წართქმითი ბრძანებითი წინადადება მეორე პირის ფორმაში იყენებს თხრობითი კილოს წყვეტილის მწკრივის ზმნას მომავალი დროგაგებით:

მხ. რ.

ხატე! დახატე!

მრ. რ.

ხატეთ! დახატეთ!

კარგად წერე! კარგად დაწერე! კარგად წერეთ! კარგად დაწერეთ!
დღეა, შეხედე მზეს (ლ. ქიაჩ., „ზღვა, მზე და ოთარიკო“).

აბა ახლავე შეუდექი სამზადისს (ნ. ნაკ., „არ გვიკადრა“).

რა, მეც წამოყვანე (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ“).

დასხედით! (შ. არაგვი, „ჩემი ბრალი არ არის, ღმერთო“).

ჰაა, აბა შერიგდით! (ვ. ფშავე, „სათაგური“).

ქკვიანად დასხედით! (იქვე).

2) წართქმითი ბრძანებითი მესამე პირის ფორმაში იყენებს კავრებითი კილოს მეორე კავშირებითის მწკრივის ზმნას მომავალი დროგაგებით:

მხ. რიცხვი

ხატოს! დახატოს!

მრ. რ.

ხატონ! დახატონ!

კარგად წეროს! კარგად დაწეროს! კარგად წერონ! კარგად დაწერონ!
...ყოველ ხალხთა შავბნელ მონობას თავისუფლების მზემ უსძლიოს (გ. ქუჩი, „დროშები მაღლა“).

კეთილი იყოს თქვენი გაცნობა!.. (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ“).

ბარემ დაგვხოცონ! (იქვე).

3. წართქმითი ბრძანებითი პირველი პირის ფორმაში იყენებს იმ კავშირებითი კილოს მეორე კავშირებითის მწკრივის ზმნას მომავალი დროის გაგებით:

მრ. რ.

ეხატოთ! დაეხატოთ!

ახლა წავიდეთ! (მარიჯანი, „მამიდა თეოს მარანი“).

სიმინდსა თოხნა დავუწყეთ, ერთხმად დავძახებთ მუშურნი...

(ა. წერ., „მუშური“).

ერთი ჩვენ დავასწროთ საქმის გაკეთება (ნ. ლომ., „ბედი უბერთა“).

ამრიგად, „ფორმა, რომელიც კილოს თვალსაზრისით წართქმ. ბრძანებითია, დროის თვალსაზრისით შეიძლება იყოს მხოლოდ მომავალი (აკეთე! გააკეთე!). ეხლანდელი და წარსული წართქმ. ბრძანებითის

ლია, რაც იმით აიხსნება, რომ მოქმედება, რომელიც წარსულს ეკუთვნის, ისეთია, რომ მოუბარს არ შეუძლია ის გამოიყენოს ვისმე დასაქმებისათვის... ეხლანდელი დრო მარტო ნუ-იან აკრძალვითს აქვს. ნუ აკეთებ!“¹

დამატებით აღსანიშნავია ერთი საინტერესო ფორმა, რომელიც თანამედროვე ქართულში გვხვდება. ეს გახლავთ მეორე პირში თხრობითი კილოს ზმნის მყოფადის მწკრივის ფორმით განკარგულების (ან რჩევის) გადმოცემა, მაგ., ასე: ამ წიგნს სახლში წაიღებ, ხვალ ყველაფერს მამას ეტყვი და სხვ. (ეს ნიშნავს: წაიღე, უთხარი). ასეთი წინადადება წარმოითქმის მშვიდი ტონით.

2. უკუთქმითი ბრძანებითი წინადადების შემასმენლის ფორმა

ბრძანებით წინადადებაში არ და ნუ ნაწილაკიანი ზმნა-შემასმენლის კილოს ფორმები ერთმანეთისგან განსხვავებულია. პირველ შემთხვევაში იხმარება კავშირებითი კილოს ზმნა, მეორე შემთხვევაში კი — თხრობითის, მაგალითად:

1) არ ნაწილაკიანი უკუთქმითი ბრძანებითი წინადადება სამივე პირში ერთნაირად იყენებს კავშირებითი კილოს მეორე კავშირებითის მწკრივის ფორმის ზმნას მომავალი დროის გაგებით:

მხ. რ.

მრ. რ.

II პ. არ ხატო! არ დახატო!
ცუდად არ წერო! ცუდად არ დაწერო!
III პ. არ ხატოს! არ დახატოს!
ცუდად არ წეროს! ცუდად არ დაწეროს!
I პ.

არ ხატოთ! არ დახატოთ!
ცუდად არ წეროთ! ცუდად არ დაწეროთ!
არ ხატონ! არ დახატონ!
ცუდად არ წერონ! ცუდად არ დაწერონ!
არ ვხატოთ! არ დავხატოთ!
ცუდად არ ვწეროთ! ცუდად არ დავწეროთ!

არ შედრკე! (ა. მირცხ., „დგას ორი ქალაქი“).

..მართალი არ გეგონოს! (ი. ჰავეკ., „სარჩობელაზედ“).

არ გიკბინოს, არ გიკბინოს! (ა. ყაზბ., „ნამწყემს. მოგ.“)

არ გაიგონონ! (რ. ქორქ., „სტუმრობა“).

დღეიდან აქ არ დაგინახონ ჩემმა თვალებმა! (ლ. ქიაჩ., „გვადი ბიგვა“).

¹ აკაკი შანიძე — ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953, გვ. 212.

2) ნუ ნაწილაკიანი უკუთქმითი ბრძანებითი წინადადება სამხვე პირში იყენებს თხრობითი კილოს აწმყოსა და მყოფადის მწკრივთა ფორმის ზმნას ახლანდელი და მომავალი დროის გაგებით:

მხ. რ.

მრ. რ.

II პ. ნუ ხატავ! ნუ დახატავ!
უღაღ ნუ წერ! უღაღ ნუ დაწერ!

III პ. ნუ ხატავს! ნუ დახატავს!
უღაღ ნუ წერს! უღაღ ნუ დაწერს!

I პ.

ნუ ხატავთ! ნუ დახატავთ!
უღაღ ნუ წერენ! უღაღ ნუ დაწეროთ!

ნუ ხატავენ! ნუ დახატავენ!
უღაღ ნუ წერენ! უღაღ ნუ დაწერენ!

ნუ ეხატავთ! ნუ დაეხატავთ!
უღაღ ნუ ეწეროთ! უღაღ ნუ დაეწეროთ!

ნუ შეშინდები, არსენ (მ. ჯავახ., „არს. მარაბდ.“).

ნუ იტყვიტ ვაჟაკის აუგს ენითა ქარიანითა (ვ. ფშავ., „ალუდა ქეთ.“).

ნუ გამაგონებტ მე სხვა მოძახილს, ამ უწმინდესი სიმღერის გარდა! (გ. შატბ., „ქართული ნანა“).

ნუ მოვა... (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნამბ.“)

ნუ ნაწილაკის გამოყენება შენიშნულია კავშირებითი კილოს ზმნასთანაც. ა. შანიძე ამის შესახებ შენიშვნის სახით წერს: „იშვიათად ნუ-ს ხმარება შეიძლება კავშირებითთანაც შეგვეხვდეს:

ნუ დავიმარხო ჩემსა მამულში, ჩემთა წინაპართ საფლავებს შორის!

ნუ დამიტყროს სატრფომ გულისა, ნულა დამეცეს ცრემლი მწუხარის! (ნ. ბარათ.).

პირველი მაგალითი იმ მხრივაც არის საყურადღებო, რომ აქ ბრძანება თავის თავისადმია მიმართული (ე. ი. მხ. რიცხვის პირველი პირისადმი: „ნუ დავიმარხო“). ეს იმით აიხსნება, რომ ფორმა ვნებითია და მოქმედება რეალურად სხვებმა უნდა შეასრულონ.¹

ა. შანიძეს შენიშნული აქვს ისეთი მაგალითებიც, სადაც ბრძანება წარსულდროიანი ფორმით არის მოცემული. მაგ.: „...ნუ დააოჩნეთ ხარები!“ (ვაჟა). „სელი ნუ მომტეხე“ (მისივე, „მოკვეთილი“). სიტყვა ბანზე ნუ ააგდე (დ. კონჭ., „სურამის ციხე“). ავტორის აზრით,

¹ ა. შანიძე — ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953, გვ. 212.

ასეთ ბრძანებითში გამოხატულია საყვედური, რომ გარკვეული მოქმედებაა ჩადენილი¹.

ა. შანიძეს აგრეთვე აღნიშნული აქვს ისეთი ბრძანებითის ფორმა, რომელიც მთის კილოებში გვხვდება და თხოვნის ელფერით ხასიათდება, მაგ.:

„მთავ, შენ ის ჩემი ნათქვამი გულ-მკერდზე დაიწეროდი!

ბარო, წარბნი და წამწამნი იმ სიტყვით დაიკეროდი!“ (ვაჟა, დამსეტყვე, ცაო“).

„როცა შეგიყვარდე, მითხროდე“ (ყაზბ.), „დაარიგოდე ე ბაღლი!“ (ყაზბ.).

„წამომილოდი ხავიწი“ (ვაჟა)².

ვერ ნაწილაკთან. რომელიც იშვიათია ბრძანებით წინადადებაში, გამოიყენება კავშირებითი კილოს ზმნა მეორე კავშირებითის მწკრივის ფორმით, მაგ.: ვერ შემაშინოს! ვერ შეარხოს! ვეღარ იხილოს! (მაგალითები იხ. უკუთქმით წინადადებებში).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: კავშირებითი კილოს ზმნა სხვა ტიპის წინადადებაშიც იხმარება, ამიტომ იგი ყოველთვის ბრძანებას არ გამოხატავს, მაგ.:

ყველა ცდილობს ცხელ ზაფხულში იშრომოს და გაისარჯოს, რომ ოჯახი გამოჰყვებოდეს, რომ ზამთრისთვის ჰქონდეს სარჩო (ი. გრიშ., „ზაფხული“).

აქ ეს ფორმა გამოყენებულია დამოკიდებულ წინადადებაში და გამოხატავს ისეთ მოქმედებას, რომელიც „არ არის ფაქტი, მაგრამ შეიძლება ხდებოდეს, მოხდეს ან მომხდარიყოს... დამოუკიდებლად (უკავშიროდ) ხმარებული კავშირებითი შეიძლება ბრძანებითად იქნეს გამოყენებული: წავიდეს! წავიდეთ!“³.

ასევე საყურადღებოა ზმნის ფორმა წყველთითი ან დალოცვითი შინაარსის ბრძანებით წინადადებებში. ზმნის კილოს გამოყენების მიხედვით ახალ ქართულში გვაქვს პარალელური ფორმები. ერთ შემთხვევაში ხმარობენ კავშირებითი კილოს მეორე კავშირებითის მწკრივის ფორმას, მაგალითად:

დავწყევლოს ჩემმა გამჩენმა! (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

ფუ, გამჰელი გაგიწყრესა! (იქვე).

გაგიხმეს ენა,... წყეულო! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

შენი ჭირი შემეყაროს! (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ.“).

მეორე შემთხვევაში კავშირებითი კილოს ზმნის ნაცვლად გვხვდება თხრობითი კილოს ზმნა წყვეტილის მწკრივის ფორმით, მაგ.:

გაგიხმა მაგ ენა! (დ. კლდ., „მსხვერპლი“).

¹ აკაკი შანიძე — ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953, გვ. 212.

² იქვე, გვ. 211.

³ იქვე, გვ. 209.

ფუ, დასწყევლა ჩემმა გამჩენმა! (რ. ჯაფ., „ჯარისკაცის ქერივი“).

ფუ, შეგირცხვა ეაჟეცობა... (იქვე).

ფუ, დალაზვრა ეშმაკმა (ი. ჯავქ., „კაც-ადამ.“).

უიმე, დამიდგა თეალები! (მ. ჯავახ., „მუსუსი“).

დაილოცა შენი ხვაეი! (რ. ერისთ., „პურის მოსავალი“).

აგაშენა ღმერთმა! (რ. ქორქ., „ნახტომი“).

ამ ორ პარალელურ ფორმას შორის სალიტერატურო ქართულისთვის მისაღებია პირველი, ე. ი. კავშირებითი კილოს ზმნის გამოყენება, უარსაყოფია მეორე, რადგანაც იგი გრამატიკულად არ არის სწორი და ძირითადად დამახასიათებელია კუთხური მეტყველებისთვის, ამიტომ ეს უკანასკნელი წინადადებები სალიტერატურო ქართულში უნდა იხმარებოდეს ასე:

გაგისმეს მაგ ენა!

ფუ, დასწყევლოს ჩემმა გამჩენმა! ფუ, შეგირცხვეს ეაჟეცობა!

ფუ, დალაზვროს ეშმაკმა! უიმე, დამიდგეს თეალები! დამირჩეს შენი თავი! დაილოცოს შენი ხვაეი!

დამხმარე სიტყვები ბრძანებით წინადადებაში

ბრძანებით წინადადებაში გვხვდება დამხმარე სიტყვები, რომელნიც იხმარება აზრის ექსპრესიულობისთვის ან აზრობრივი ელფერის გამოსახატავად. ეს სიტყვებია:

1. მოწოდებითი ნაწილაკები: ა ბ ა, მ ო დ ი,

2. მოვალეობითი ნაწილაკი — უ ნ დ ა,

3. დათმობით-გაძლიერებითი ნაწილაკები: დ ა ე (დ ე ე, დე), ბ ა რ ე მ,

4. წაქეზებითი ნაწილაკი — ვ ი ნ ძ ლ ო და სხვ., მაგალითად:

1. აბა: აბა ერთი გადმოფრინდი, ცქვიტო ბიჭო, სანდალაო! (მ. მღვიმ., „თამაშობა“).

აბა წავიკითხოთ! (ი. ჯავქ., „გლახ. ნაამბ.“).

აბა თავი მოიყარეთ სწავლისათვის თავის დროზე! (რ. ერისთ., „მიბატ. სასწავლ.“).

2. მოდი: მოდი ვიაროთ, მთისკაცო! (ლ. ქიაჩ., „მთისკაცი“).

მოდი აქ დავსნდეთ სწორად... (რ. ერისთ., „ქალი-აყვანა“).

მოდი ქალაქს გავგზავნოთ კაცები (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

3. უნდა: უნდა მიშოვნო ერთი ხანჯალი! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

უნდა შრომით მოიპოვოთ ღიდება და ტკბილი ლუკმა (ი. გოგ., „შრომისაყენ“).

შენ უნდა მოკლა ქვეყნის ორგული! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: „მოდი“ და „უნდა“ ნაწილაკები წარმოშობით ზმნე-ბია. მაგ, წინადადებებში: „მოდი, შვილო დარეჯან!“ (ვ. ლომთ., „სახარ. წინ.“) და „მას უნდა სწავლა“ — „მოდი“ და „უნდა“ დამოუკიდებე-

ლი მნიშვნელობის სიტყვებია, გამოყენებული შემასმენლად, ზემოთ დასახელებულ წინადადებებში კი ისინი ნახმარია ნაწილაკებად.

4. დაე (დეე, დე): დაე შენზე პიმნი მარად გაისმოდეს! (კ. ბობ., „პი-მნი საქართვე.“).

დეე რისხვით ცამ იქექოს... (ი. ეედ., „სიმღ.“).

დეე მკერდს სისხლის დალი აჩნდეს და შუბლს ოფლის ნაკადული! (მისივე „მეგობრ.“).

5. ბარემ: ოჰ, ბარემ მალე გაივსე, გულო... (დ. მეგრ., * * *).

ბარემ დავმუნჯდე და მოვრჩე ამ მტარვალთ პირში ფერებას! (მისივე, „გოდება ტყვესი“).

მომკალ ბარემ... (მისივე, „ორი ვედრება“).

6. ვინძლო: ვინძლო ღირსად აასრულო მომავალში შენი ვალი! (ა. წერ., „თორნ. ერისთ.“).

ვინძლო შეშა და ფიჩხი მოაგროვო ჩვენს ამოსელამდე! (მ. მრევლ., „ხარატ. კერა“).

...ვინძლო აროდეს დაბერდე (ვ. ფშავ., „მთათ მიჯნარეს“).

ვინძლო ერთიც კიდეც იშოვოს (მ. ჭავჭავ., „არს. მარაბდ.“).

7. ა. შანიძეს სასკოლო გრამატიკაში ბრძანებითი წინადადების ერთ-ერთ სახედ აღნიშნული აქვს მცა-ნაწილაკიანი წინადადებაც, რომელიც შეიცავს ნატერას. ასეთი წინადადების მაგალითად მას დასახელებული აქვს: „ჩემსამც სამარეს ამკობენ თქვენი დეკა და ღვიანი!“ (ვაჟა)¹. როგორც ავტორი წერს, მცა (მც) არის ნატერითი ნაწილაკი, რომელიც გვექონდა ძველ ქართულში, „წინათ მხოლოდ თხრობით კილოიანი მწკრივის ფორმას იღუებდა, და რამდენადმე ეხლაც ასეა მთის კილოებში: „აგრემც დამირჩებით!“ (ყაზბ., 208, 8); ჭანიმც გავგარდნიათ!“ (ყაზბ., 222, 8); „აგრემც შემეწევა პირიმზე!“ (ყაზბ., 271, 32); „გამარჯვებითამც გივლია!“ (ყაზბ., 352, 2); „უი, უწინამც დღე გაუქრება!“ (კავჭ., 346, 28); „ჩემსამც სამარეს ამკობენ თქვენი დეკა და ღვიანი!“ (ვაჟა, „ბახტრ.“) და სხვა“².

შემდეგ ა. შანიძეს აღნიშნული აქვს რომ „მცა“ ნაწილაკის სინტაქსური ძალა ახალ სალიტერატურო ქართულში არსებითად მოშლილია: იგი შეიძლება კავშირებითის ფორმასთანაც იყოს: „მტერზედ მოქნეული ხმალი ტარშიმც გაუტყდეს შენს მოღალატეს!“ (ყაზბ., 278, 1)³.

მსგავსი მაგალითებია:

იგიმცა ნამი წყეულა! (ვ. ფშავ., „პასუხი ბაჩანას“).

¹ ა. შანიძე — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, სინტაქსი, 1949, გვ. 82.

² ა. შანიძე — ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, გვ. 635—636.

³ იქვე, გვ. 636.

მიტომამც გაგეპარჯება, ნუმც ცარიელი დაპრჩები (მისივე, „ხის ბეჭი“).

8. ასეთივე ბრძანებითი წინადადების სახისაა „ნეტავი“ ნატვრითნა-წილაკიანი ფრაზებიც, სადაც ზმნა-შემასმენელს ბრძანებითის ფორმა აქვს, მაგ.:

ნეტავი ბევრი გაზარდოს შენისთანები დეღამა! (ვ. ფშავ., აკაკის საიუბ.“).

ნეტავი სულ იცინოდე და არ მეჩვენო მტირალი! (მისივე, „სააბალწლოდ“).

ნეტავი მართლა მომეკლას სწავლის ეინი და წყურვილი! (შ. მღვიმ., „სააბალწლო შეთელილი“).

ნეტავ კვლავ აღარ ვნახავდეთ თანდილას გულით მწუხარსა! (მისივე, „თანდ. ნატვრა“).

ზემოთ დასახელებულია ბრძანებითი წინადადებაში ხმარებული ძირითადი ნაწილაკები. შეიძლება სხვა ნაწილაკებიც იყოს, მაგ.: ეგებ, იქნებ, შეიძლება:

ეგებ კბილი წამოგტკივდეს... (შ. მღვიმ., „დარიგება“).

იქნებ გამოღვიძება ცოტა დამიგვიანდეს (მისივე, „გულითადი თხოვნა“).

შეიძლება დღეს ადრე მოვიდეს.

ბრძანებითი წინადადებაში იხმარება ისეთი ნაწილაკებიც, რომლებიც კავშირის როლსაც ასრულებენ. ასეთი ნაწილაკებია კიდეც, გინდ, თუნდ. კავშირად გამოყენებისას ისინი მეორდება. პირველი ასრულებს მაჩვენებელი კავშირის როლს, მეორე და მესამე კი — მაცალკევებლისას, მაგ.:

ხვალ კიდეც დავბაროთ, კიდეც დავთოხნოთ (მღრ.: ხვალ დავბაროთ და დავთოხნოთ). შენ გინდ იკითხე, გინდ წერე. აწ ის თუნდ წავიდეს, თუნდ აქ დარჩეს. ნაწილაკები „კიდეც — კიდეც“ შესასრულებლად გამოხატავენ ორივე მოქმედებას, „გინდ — გინდ“ და „თუნდ — თუნდ“ კი — ორი მოქმედებიდან ერთ-ერთის არჩევას.

აქვე აღსანიშნავია „ოლონდ“ კავშირითან ბრძანებითის შინაარსის ზმნა-შემასმენელს ხმარებაც, მაგ.: მე კიდეც ვიმუშავებ, ოლონდ საქმე კარგად გაკეთდეს. წავუკითხავ, ოლონდ ნუ მოიწყენს. ოლონდ ნუ სძინავს ბუნებას... (დ. მეგრ., „ცას გადაჰკვრ. ღრუბ.“).

„ოლონდ“ (ოლონდაც) იხმარება დათმობის, ნატვრისა და ზოგჯერ პირობის გამოსახატავადაც.

განმეორებულშემასმენლიანი ბრძანებითი წინადადება

ბრძანების, მოწოდების, თხოვნისა და სხვა მნიშვნელობის გასაძლიერებლად ხშირად მიმართავენ შემასმენლის განმეორებას, მაგალითად:

გ ა დ მ ო ი ხ ე დ ე, ა ქ გ ა დ მ ო ი ხ ე დ ე! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).
ი ყ უ ზ ზ ე, ი ყ უ ზ ზ ე! (იქვე). შ ე ვ ა ტ ყ ო ბ ი ნ ო თ, შ ე ვ ა ტ ყ ო ბ ი ნ ო თ! (ნ. ლომ., „ბედი უბედ.“).

მ ო ბ რ ძ ა ნ დ ი თ, მეზობლებო, მ ო ბ რ ძ ა ნ დ ი თ! (ლ. ქიაჩ., „გვალი ბიგვა“).

აზრის ემოციური იერის გასაძლიერებლად ბრძანებითი წინადადებაში იხმარება შორისდებულიც, რომელიც ან ცალკეა, ან ახლავს სხვა სიტყვას, უმთავრესად — ნაწილას ან მიმართვას:

1. ზეი, დაჰქარი! (გ. ტაბ., „ოქტ. სიმფ.“).

არჩქა, ქონი მომაშველეთ! (ლ. ქიაჩ., „გვალი ბიგვა“).

ჰა, ჩქარა წაიღე! (შ. არაგვ., „გრძნეული ციხე“).

აჰა, მიირთვით თავის უნაგირით! (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნაამბ.“).

2) ზეი, აბა დაჰქარ ტაში! (ს. შანშ., „არსენა“).

აბა, ზე, ღვინო დამისხით მალე! (დ. მეგრ., „ბაირონიდან“).

ჰე, ბიჭებო, გააგდე! (ა. წერ., „აპელატ. მცოდნე“).

ჰა, გიორგი, ეცადე! (შ. არაგვ., „კოკა ყოველთვის წყალს არ ზიდებს“).

შორისდებული და ნაწილაკი იხმარება განმეორებულადაც:

ჰ ე რ ი, ჰ ე რ ი, ოცნებაო, გასწი, გაიქერი! (გ. ქუჩ., „სოც. მინდვრ.“).

ა რ ი ქ ა, ა რ ი ქ ა, ჩავექიდოთ გუთნის ტარს! (გ. ტაბ., „მხარი მხარს“).

ა ბ ა, ჰ ე, ა ბ ა, ჰ ე, ა ბ ა მივეცეთ მხარი მხარს! (იქვე).

შეკვეცილშემასმენლიანი ბრძანებითი წინადადება

მხატვრულ ნაწარმოებებში (პროზასა და პოეზიაში) ბრძანებითი წინადადების ზმნა-შემასმენელს ხშირად ხმარობენ შეკვეცილი სახით, რომლის დანიშნულებაცაა აზრის ექსპრესიულად გადმოცემა:

ადე, პირი დაიბანე!..! (შ. მღვიმ., „რთველი“). გამოძყე, წამო! (გ. ტაბ., „ტყეში“). მოიცათ, ხალხო (ს. შანშ., „არსენა“). წა, რას მადგისარ კარზედა! (შ. მღვიმ., „ბაჰ. და კურდღლ.“). დაჭე, გიამბოზ ზღაპრებსა.. (მისივე, „შვილიშვ. და ბებ.“).

განმეორებული სახისაა:

შეხეთ, შეხეთ, ერთი შეხეთ თვალუუუუნას, ცქრილასა... (შ. მღვიმ., „მაყვალ. დედოფ.“).

ადე, ბიჭო ზაქარია, ადე, ადე, კმარა ძილი! (მისივე, „ადე, ბიჭო ზაქ.“).

დაჰკა სასახლეს. დაჰკა სასახლეს, ჰეი, დაჰკარი! (გ. ტაბ., „ოქტ. სიმფ.“).

მაგრამ ზმნა-შემასმენლის ასე შეკვეცა უფრო მეტად დამახასიათებელია კუთხური მეტყველებისთვის და არა სალიტერატურო ენისთვის. ამიტომ ისინი უმთავრესად სრული სახით იხმარება:

ადე ქი, გამომყევი, მოიცადეთ, წადი, დაჯექი, შეხედეთ, დაჰკარი და სხვ.

უშემასმენლო ბრძანებითი წინადადება

ბრძანებითი წინადადება უშემასმენლოდაც იხმარება. უშემასმენლო შეიძლება სრულებით არ სჭირდებოდეს ან შეიძლება იყოს გამოტოვებული და იგულისხმებოდეს მაგ:

1. მარცხნივ! (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“). თავი აუფლად! (ი. ურჯუმი, „სუფორ.“). ფრთხილად! (ი. გრიშ, „ნარინჯიანო!“). გზა მშვიდობისა, მათიაუ! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“). გამარჯვება თქვენს საქმესა! (იქვე). მედგრად წინ, ძმანო! (ი. ევდ., „სალამო ქალაქში“).

2. აბა ახლა ყველანი ჩვენთან! (ა. ალ., „თენგ. სიტყვა“).

ესეც შენ! (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

აბა ოქმი. ოქმი ჩქარა! (პ. იაშვილი, „ოთარ შოთყერი“).

ბები, პური, ერთი ბეწო პური! (ე. გაბ., „თინას ლექ.“).

აბა ერთი ლექური... (დ. მეგრ., „საცოდავნი“).

უშემასმენლო ბრძანებითი წინადადება უმთავრესად გადმოიცემა არსებითი სახელით (ზოგჯერ ნაზმნარი სახელითაც), ზმნიზედით ან შორისდებულით.

1. არსებითი სახელით გადმოცემული ბრძანებითი წინადადება

არსებითი სახელით გადმოცემული ბრძანებითი წინადადების ძირითადი ფორმაა სახელობითი ბრუნვა. ასეთი წინადადება გარეგნულად ძაწილის წინადადებას ჰგავს, მაგრამ ისინი ერთმანეთისგან განსხვავდება შინაარსით, რაც სწორად გაიგება მხოლოდ კონტექსტის საშუალებით ან ავტორის რეჰმარკით, მაგალითად:

...ამ დროს ეზოში კივილი გაისმა:

— ცეცხლი! ცეცხლი!

ბოლი და ალი რამდენიმე ალაგას ავარდა (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

აქ ნათლად ჩანს, რომ ფრაზა — „ცეცხლი! ცეცხლი!“ ძახილის წინადადებაა. იგი გამოხატავს შიშის განცდით გადმოცემულ ფაქტს, მეორე კონტექსტში კი:

— ცეცხლი! — გაისმა პარტიზანთა მეთაურის ხმა... (ა. ჩაჩუაძე, „პატარა გმირი“) — „ცეცხლი“ ბრძანების გამომხატველია, მეთაურის მიერ ნაბრძანებია — ისროლე თო.

ამავე შინაარსისაა რამდენიმესიტყვიანი შემდეგი წინადადება:

ცეცხლი ვერაგებს, მკაცრი და მწველი! (ი. გრიშ., „ჩვენს დებს და დედებს“), ხოლო იმ განსხვავებით, რომ აქ შემასმენელი შეიძლება ვიგულისხმოთ. მსგავსი მაგალითებია:

სიკვდილი მოლაღატეს! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

ეი, გზა-მეთქი! (ი. ევლ., „ჩუ! შეკრთა ქუჩა“).

ენა, სევასტი! (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

გზა მშვიდობისა! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

მშვიდობა თქვენდა! (იქვე).

აბა წყალი და მალამო! (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

არის თანდებულიანი ფორმაც:

— ცხენებზე! (ო. ღებ., „მეორედ დაბადება“).

— სოფლისაყენ! სოფლისაყენ! (ი. გრიშ., „სოფლისაყენ“).

— ზურგისაყენ! (ვ. თორღ., „ქულა“).

2. ნაშენარი სახელით გადმოცემული ბრძანებითი წინადადება

— ლაპარაკი! (გაზ. „სახ. გან.“, 27/V — 1959 წ., გვ. 4).

— ელგუჯას გამარჯვება! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

არც ერთი ნაბიჯი უკან დახევა! (ს. ფაშალ., „პასუხი ძმის წერილზე“).

3. ზმნიზებით გადმოცემული ბრძანებითი წინადადება

— ჩქარა! — გაისმა კიდეც უფროსის ბრძანება და ფეხების ბრაზუნა (ე. ნინ., „გოგია უიშვ.“).

— ფრთხილად! (ს. მთვარ., „ხიფათი“).

ჩუმად! (გ. ტაბ., „გურიის მთები“).

მარჯვნივ! (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

ბრძანებითი წინადადების გამოსახატავად შეიძლება არსებითი სახელი და ზმნიზედა ერთად იყოს, მაგ:

ხელები მაღლა! (კ. ლორთქ., „უკვდავება“).

ქილები ჩქარა! (შ. დად., „ნაპერწყლ.“).

პირველო ასეულო, წინ! (რ. ქორქ., „პირვ. ბუდ.“).

ჩქარა, მკურნალი! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

თვალი მარჯვედ! ყური მარჯვედ! (ი. გრიშ., „მესაზღვრის სიმღ.“).
ბრძანებითი წინადადება შეიძლება გამოიხატოს ნაწილაკითაც:
ნუ, ძმებო! (მ. ჯაფახ., „არს. მარაბდ“.).

ნუ...ნუ! (იქვე).

ბრძანებითი წინადადების შინაარსის ექსპრესიულობისთვის ხშირად მიმართავენ სინონიმური მნიშვნელობის სიტყვებს ან სიტყვათა განმეორებას:

1) კრინტი! ხმა! (გ. შატბ., „ნიკო და სიკო“).

2) წყალი, წყალი! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

ხმამალლა, ხმამალლა! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ“.).

სიკვდილი მოლაღატეს, სიკვდილი! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

საუბრის დროს აზრის მიმართების კონკრეტულობისთვის წინადადებაში ხშირად იხმარება მიმართვა. იგი დამახასიათებელია ყველა ტიპის წინადადებისთვის, განსაკუთრებით კი — კითხვითისა და ბრძანებითისთვის. მიმართვა უშემასმენლო ბრძანებით წინადადებაშიც ბუნებრივია:

ბ ა ე შ ე ე ბ ო , ჩქარა ადგილზე! (ა. აღლ., „შავე ლილი“).

ა მ ხ ა ნ ა გ ე ბ ო , დროშები მაღლა! (გ. ქუჩ., „დროშები მაღლა“).

ჯოხი მაგათ, თ ე ვ ღ ო რ ე , ჯოხი! (ი. ევდ., „ორი ობოლი“).

4. შორისდებულით გადმოცემული ბრძანებითი წინადადება

შორისდებული ბრძანებით წინადადებად იხმარება მაშინ, როდესაც იგი ზმნური მნიშვნელობისაა. ასეთი შორისდებულებია: სუ, ჩუ, ჰაიდა, ჰაბარდა... აჩუ, აცე, აცხა, ქსი... აქშა, ჰაუ და სხვ.

ისინი გამოხატავენ შეძახილებს, გამოყენებულს ადამიანის გასაჩუმებლად, ცხოველთა და ფრინველთა გასარეკად და სხვ.:

1. ადამიანის გასაჩუმებლად იხმარება სუ და ჩუ:

1) სუ! ფრთხილად! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

სუ, ცაცა, ნუ ტირი... (ი. ევდ., „ორი ობოლი“).

შენც სუ... მეც სუ! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ“.).

2) ჩუ, ვილაცა იძახის! (რ. გვეტ., „ჭიაკოკონა“).

— ჩუ — შესძახა სოსომ (დ. კასრ., „პატარა სოსო“).

2. ბრძანებით წინადადებად იხმარება აგრეთვე თურქულიდან მომდინარე სიტყვა ჰაიდა:

აბა ჰაიდა! (ნიშნავს — აბა წავედით! ან: აბა წადი!).

3. ადამიანის მიმართ შეძახილად, რომ გადადგეს გზიდან, გზა დაუთმოს, იხმარება არაბულიდან შემოსული სიტყვა ჰაბარდა:

„ჰაბარდა!“ — ყვირის მეეტლე (თ. რაზ.,).¹

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VIII, თბ., 1964.

4. შესვენების გამოსაცხადებლად იხმარება ებრაული ენიდან მომდინარე სიტყვა შაბაშ:

— შაბაში — დაიძახა უფროსმა ხელოსანმა (ნიშნავს — შეწყვეტეთ! მოისვენეთ!).¹

5. ცხოველთა გასარეკად იხმარება: აჩუ, აცე, ჩიშ, აცხა, ცხა. მათ შორის:

1) ცხენის ან კვიცის გასადენად იხმარება აჩუ:

აჩუ, მგლის ლუქმავ... (ლ. ქიაჩი, „ტარ. გოლ.“).

აჩუ, ქვირა, შენი გულისა! (დ. კასრ., „გორის ღლეები“).

2) სახედრის (ვირის) ან ჯორის გასადენად იხმარება აცე, ჩიშ;

— აცე, შე დასაკლავო! (ა. ბელ., „მეზობლ.“).

— ჩიშ, ჩიშ, შე ეშმაკის კერძო! (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).

3) კატის გასადენად იხმარება აცხა (ცხა):

აცხა! (შ. არაგვი, „დიდი-ღედა მარ. და ხატ.“).

6. ძაღლის წასაქეზებლად და გასადევნებლად იხმარება ქსხ, ფხხ:

ქსხ... ქსხ, ეცი, შე სამგლე! (კ. ლორთქი, „ქოლხ. ცისკ.“).

— ფხხ... — გასძახა ტარიელმა ერთგულ ძაღლს (ლ. ქიაჩი, „ტარ. გოლ.“). მიდი, ჰო! ფხხ (იქვე).

7. ფრინველთა გასარეკად ან დასაფრთხობად იხმარება აქშა (ქშა, ქშ), ჰაუ:

— აქშა, შე საწიწაკეო! (ბაჩი).²

— ქშ, ქშ! (დ. კასრ., „პატარა სოსო“).

— ჰაუ, ჰაუ! ქორო ნუ ფრენ! (ხალხ. „ქორო“).

შეძახილის გასაძლიერებლად მიმართავენ შორისდებულის განმეორებას:

სუ, შეილო, სუ! (ე. გაბ., „საახალწლო ფეშქაში“).

სუ, სუ, ნაჩალნიკმა არ გაიგოს! (ე. ნინ., „გოგ. უიშვ.“).

აჩუ, აჩუ, ცხენო! (ი. სიხ., „მეომარი ომარი“).

აცე, აცე,... გამოადგი ფეხი! (გ. შატბ., „ნიკო და სიკო“).

— აცხა, აცხა! — დაუყვირა კატას ღელაჩემმა (შ. არაგვი, „მოგონ.“).

აქშა, აქშა, თქვე ტურის შესაქმელებო! (ნ. აღნ., „დარაჯი კატა“).

— ჰაუ, ჰაუ, — გაისმა საღღაც ახლოს მონადირეების შეძახილები (ნ. ნაკ., „თბილისი“).

ასევე ზოგი ზმნური მნიშვნელობის შორისდებული იხმარება ცხოველის შესაჩერებლადაც, მაგ.: ჩოოქშ, ჩოოშ;

ჩოოქში (გ. შატბ., „ნიკო და სიკო“);

ასამოძრავებლად: ჰაა, მოო, მაგ.:

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VII, თბ., 1962.

² ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, თბ., 1950.

ბაა, მოო! (რ. ქორქ., „სანერგეში“);

უკან დასახევად — ხი:

ხი, შე ოხერო! (შ. არაგვ., „კოკა ყოველთვის წყალს არ ზიდაეს“);
ძროხის, ხბოს ან ხარის დასაძახებლად — ფში; ღორის ან გოჭის დასა-
ძახებლად — ნწა და სხვ.

ეს შორისდებულები იმიტომ არის დასახელებული, რომ ისინი აღ-
ვილად ცვლიან შინაარსობრივად შესატყვისი კილოს ზმნებს.

ბრძანებითი წინადადება აგებულების მიხედვით

ბრძანებითი წინადადება აგებულების მიხედვით უმთავრესად არის
მარტივი ან შერწყმული. რთულ თანწყობილ წინადადებაში ბრძანები-
თი შეიძლება იყოს ყველა შემავალი ნაწილი, მაგრამ უფრო ხშირად
ბრძანებითია მხოლოდ ერთი კომპონენტი, რთულ ქვეწყობილში კი —
მხოლოდ მთავარი წინადადება. დამოკიდებული წინადადება შეიძლება
ბრძანებითი იყოს მაშინ, როდესაც პირდაპირი სხვისი ნათქვამია და
ახლავს მოუბრის სიტყვებს.

1. ბრძანებითი მარტივი წინადადება

ბრძანებითი წინადადება ძირითადად უხსრული სახისაა, სადაც შე-
მასმენელთან მოქმედი პირი არ აღინიშნება:

კარგად ისწავლე! მალე მოვიდეს! ერთად
ვიმუშაოთ!

სრული წინადადების სახით იხმარება მაშინ, როდესაც მოქმედი
პირი ლოგიკურად არის გამოსაყოფი და დამატებითი აზრობრივი ელ-
ფერის გადმოსაცემად შემასმენელთან აღინიშნება პირის ნაცვალსახე-
ლით, მაგ.:

წენ კარგად ისწავლე ფიზიკა! (ნიშნავს — შენ და არა სხვამ);
ის მალე მოვიდეს! — ის და არა სხვა ვინმე); ჩვენ ერთად ვიმუ-
შაოთ! — სახელდობრ ჩვენ და არა სხვებმა).

მოქმედი საგნის ნაზგასმით აღსანიშნავად ასეთ წინადადებაში არ-
სებითი სახელიც იხმარება, მაგრამ უმთავრესად მესამე პირის ფორმა-
სთან: ვანო მალე მოვიდეს! ეს ნათელამ წაიკითხოს!
შემასმენლის მეორე და პირველ პირთა ფორმებთან არსებითი სახე-
ლით გადმოსაცემი ქვემდებარის ნაცვლად მიმართვას იყენებენ:

წერიკო, კარგად ისწავლე გაკვეთილი! სტუდენტებო, ხვალ ერ-
თად ვიმუშაოთ! (მღრ.: ზურიკომ კარგად ისწავლა გაკვე-
თილი! სტუდენტებო! ხვალ ერთად ვიმუშაოთ!)

ან შიმარტევასთან შეიძლება იყოს ნაცვალსახელით გამოხატული ქვემდებარეც:

ზურიკო, შენ კარგად ისწავლე გაკვეთილი! სტუდენტებო, ჩვენ ხვალ ერთად ვიმუშაოთ!

ბრძანებითი წინადადება აგრეთვე არის გაუფრცოვებელი და გავრცობილი. გაუფრცოვებელი ბრძანებითი წინადადება უმთავრესად არის ერთსიტყვიანი:

შე ჩ ე რ დ ი თ! (ს. შანშ., „არსენა“). გა გ ვ შ ო რ დ ე ს! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

— გ ზ ა!... (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნაამბ.“). წ ი ნ! (ლ. ქიაჩ., „ზღვა, მზე და ოთარიკო“).

ამ ტიპისაა ნაწილაკიანი, შორისდებულიანი და მიმართვიანი ერთსიტყვიანი ბრძანებითიც:

ა რ შე მ ა რ ც ხ ვ ი ნ თ! (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“). ნ უ შ ფ ო თ ა ვ! (მისივე, „ნათელა“). ა ბ ა წ ა ვ ი კ ი თ ხ ო თ! (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნაამბ.“). ჰ ა, დ ა ი წ ყ ე! (შ. არაგვ., „ხა, ხა, ხა, რა სულელი ხარ!“). ა ჰ, მ ა პ ა ტ ი ე თ! (ვ. თორდ., „მატროსები“). ვ ა ი შ ე, მ ო მ ე ხ მ ა რ ე თ! (ე. ნინ., „გოგ. უიშე“). გ ა ი ლ ვ ი ძ ე, პ რ ო ლ ე ტ ა რ ო! (ა. წერ., „ინტერნაც.“). მ ა მ ი დ ა, ხ უ ს წ უ ხ ა რ! (მარიჯ., „მამიდა თეოს მარანი“).

ასევე გაუფრცოვებელია ბრძანებითი წინადადება, რომელიც ერთზე პეტსიტყვიანია, მაგრამ შედგება მხოლოდ მთავარი წევრებისაგან (შემასშენელი, ქვემდებარე, პირმიმართი დამატება (პირდაპირი და ირიბი) = კ მ ა რ ა მ ო თ მ ე ნ ა! (ა. წერ., „პატარა კახი“). ყ ე ე ლ ა შ ე მ ო ვ ი დ ე ს! (ი. ლის., „ერთგულუბნა“). უ ი, დ ა მ ი დ გ ე ს თ ვ ა ლ ე ბ ი! (მარიჯ., „მამიდა თეოს მარანი“). მ ო დ ი გ ა ვ ა ლ ო თ კ ა რ ე ბ ი! (ნ. ლომ., „ქაჯანა“). ს ა ჰ მ ე ლ ი მ ო უ მ ზ ა დ ო ს! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“). დ ე ე ც რ ე მ ლ ი ც ა მ დ ა ლ ვ ა რ ო ს... (რ. ერისთ., „შემოდგ.“).

გავრცობილია ბრძანებითი წინადადება, სადაც არის ერთი ან რამდენიმე არამთავარი წევრი:

1) როცა ბრძანებითი წინადადება გავრცობილია განსაზღვრებით: ჩაშბერეთ სული მაღალ! (ვ. ფშავ., „მე ჩონგურს აღარ ვაჟღერებ“).

არ მოგიკვდეს ჩემი თავი! (რ. ერისთ., „პურის მოსავ.“).

თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ მ წ ვ ე რ ვ ა ლ ე ბ ი ს დ რო შ ა ა ა თ რ ი ა ლ ე თ! (გ. ტაბ., „რევ. საქ.“).

2) როცა ბრძანებითი წინადადება გავრცობილია უბრალო დამატებით:

...გ ნ ო ლ ე ბ ზ ე დამეპატიჟე (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ“).
დედავ! ისმინე ქ ა რ თ ვ ლ ი ს ვედრება (ი. ჭავჭავ., „ქართველის დედას“).

3) როცა ბრძანებითი წინადადება გავრცობილია გარემოებით:

დე შაშორე ც ო ც ხ ლ ა დ სიკვდილს! (დ. მეგრ., „მზეს“).
გაშეცალე ა ქ ე დ ა ნ! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ“).
აი, უ წ ი ნ ა მ ც დლე დაუბნელდეს ოთარაანთ ქვრივს... (ი. ჭავჭავ., „ოთარ. ქვრივი“).

4) როცა ბრძანებითი წინადადება გავრცობილია სხვადასხვა არამთავარი წევრით:

წაშორდი ა ხ ლ ა ვ ე შ ი ნ! (ლ. ქიაჩ., „გვადი ბიგვა“).
ხურც ე გ რ ე გამასწორებ მი წ ა ს თ ა ნ!.. (ი. ჭავჭავ., „ოთარ. ქვრივი“).

ა ბ ა ა ხ ლ ა თ ქ ე ე ნ ს ნ ა კ ვ ე თ ზ ე წავიდეთ... (გ. ნახუცრ., „მამამ გამომგზ.“).

ა ბ ა თავი მოიყარეთ ს წ ა ვ ლ ი ს ა თ ვ ი ს თ ა ვ ი ს დ რ ო ზ ე!..
(რ. ერისთ., „მიპატიჟ. სასწ.“).

ა რ ც ე რ თ ი წუთი უ ნ ა ყ ო ფ ო დ! (რ. ქორქ., „ათას ორასი“).

2. ბრძანებითი შერწყმული წინადადება

აზრის ექსპრესიულად გამოხატვის მიზნით ბრძანებითი შერწყმული წინადადება უფრო ეფექტიანი მაშინაა, როდესაც იგი არის ერთგვარშემასმენლებიანი:

მ ი ე ც გ ლ ა ხ ა კ თ ა ს ა ჭ უ რ ჭ ლ ე , ა თ ა ვ ი ს უ ფ ლ ე მონები...
(რუსთ.).

ი ყ ა ვ დღეგრძელი, გ ი ყ ვ ა რ დ ე ს შრომა! (ს. შანშ., „არსენა“).

შ ე ნ ა ქ დ ა რ ჩ ი , დ ა ი ძ ი ნ ე , გ ა მ ო შ უ შ დ ი ცეცხლის პირას!..
(ა. წერ., „გამზრდელი“).

გ ა ჭ კ ე თ ე ქარი, გ ა ა პ ე წყალი, გ ა დ ა ი ა რ ე კლდენი და ღრენი... (ნ. ბარათ., „მერანი“).

გ ზ ა დ ა მ ი ლ ო ც ო ნ , მ ი კ უ რ თ ხ ო ნ ხმალი! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

3. ბრძანებითი რთული წინადადება

1) როდესაც ბრძანებითი წინადადება რთული თანწყობილია, ე. ი. ვველა მისი კომპონენტი ბრძანებითია:

...ის შენ აცხოვრე, მან შენ გაცხოვროს! (ი. ჭავჭავაძე, „გუთნის დედა“).

გადი, გამოდო, გუთნო, ღირლიტავე. ბანი უთხარო! (რ. ერისთავი, „გუთანი“).

...არ გაბრიყვდე, ეშმაკმა არ შეგაცდინოს, მართალი არ გეგონოს (ი. ჭავჭავაძე, „სარჩობელაზედ“).

ზოგმა ჩვენი რუდამ ამოყარეთ ქვა და მიწა, ზოგმა ციმბათ რუში ჩაყარეთ ქვა და ბელტი... (ნ. ლომი, „ბელდი უბედურთა“).

2) როდესაც რთულ თანწყობილ წინადადებაში ბრძანებითია ერთი, მეორე სხვა ტიპისაა:

გასწო, მერანო, შენს ქენებას არ აქვს სამძღვარი... (ნ. ბარათაძე, „მერანი“).

ჩუ, როიალმაც დაიგრილა... (ი. ევლი, „სალამო ქალაქში“).

ხუ გადასდებ ხეალისათვის ამ შენს საქმეს, ბიჭო ლევან,

„შაბათი“ და „ორშაბათი“ არასოდეს დაილევა! (ი. გრიშ, „ნუ გად. ხვალ“).

მოდით, ნახეთ, თქვენ გეძახით ქსნის პირას თუ თრიალეთზე... (გ. შატბერი, „ერეკლე მეფე ანდ“).

აცქრილდით, პატარებო, მიეგებეთ სტუმრებს გუნდად,

თქვენი კარის მეზობელი სახლის კერას დაუბრუნდა! (ი. გრიშ, „ბრძოლის გმირებს... სწავლის გმირებს...“).

პირველ სამ მაგალითში ბრძანებითი წინადადება მარტივია, დანარჩენში კი — შერწყმული.

3) როდესაც რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში ბრძანებითია მთავარი წინადადება:

აბა ახლა მომიყევი, რაც გადახდა ჩემს შვილებს (ა. წერ., „ქართვ. ქალი“).

ჰეი, არაგვო, მიამბე მაინც, როგორ დაეცა ეს გოლიათი! (კ. ნადირი, „წიწამ. საგურ“).

იკურთხოს იმის მარჯვენა, ვინც გთესა, მოგიყვანაო! (ი. დავითი, „ჯეჯილი“).

4) სხვათასიტყვიანი წინადადება, სადაც პირდაპირი სხვისი ნათქვამი ბრძანებითია:

მაშ ვითხოვ: „მეფე, ცირას ნუ დასჯი!“ (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

უეცრად მილიციელის შეძახილმა გამოარკვია:

— მოიცოლე, აღამიანო! (ს. კლდ., „ცხელი დღე“).

— ნუ გეშინია! — მიაძახა აბდუშაჰილმა (ა. წერ., „ბაშო აჩუკი“).

— ვაიმე, მომეხმარეთ! — შეჰკივლა გოგიამ (ე. ნინ., „გოგ. უიშვ.“).

ეს წინადადებები აგებულების ანუ სტრუქტურის მიხედვით არის უკავშირობითი რთული ქვეწყობილი, სადაც მოუბრის სიტყვები მთავარი წინადადებაა, ხოლო სხვისი ნათქვამი — უკავშირობითი დამოკიდებული.

ბრძანებითი წინადადება ლექსში ხშირად მთელი სტროფის სახით არის მოცემული, მაგ.:

აღვმართოთ დროშა წითელი,
შევმუსროთ, ძმებო, მტრის ხელი,
ზე — აღმართული!

დავიცვათ ჩვენი უფლება,
ნეტარი თავისუფლება

დაგავაბრწყინოთ დიდებით
ტურფა-მამული! (ნ. ჩხიკვ., „ლაშქრული“).

ასეა აგებული ამ ლექსის თითქმის ყველა ხანა. მსგავსი კონსტრუქციისა, მაგალითად, რ. ერისთავის ლექსი „გუთანი“ და სხვ.

სახვენი ნიშანი ბრძანებით წინადადებასთან

1. როდესაც ბრძანებითი წინადადება გრძნობით არ არის გადმოხატული, იგი წარმოითქმის მშვიდი ტონით, წერის დროს კი მის ბოლოს დაისმის წერტილი:

1) წერტილი ბრძანებითი მარტივი წინადადების ბოლოს:

— ნუ გამიშვებ. (ე. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

— იარე. (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

— დარიგებას თავი დაანებე. (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნაამბობ.“).

— არა, ჭირიმე, ნუ გამრევთ მაგ ამბავში. (ს. კლდ., „მინდვრ. ყვავ.“).

2) წერტილი ბრძანებითი შერწყმული წინადადების ბოლოს:

აი, დალიე და მეტს კი ნულარ ითხოვე. (ა. ყაზბ., „მოძღვ.“).

— გაახარეთ, ესტუმრეთ. (ს. კლდ., „მორევი“).

— მაშ მიმეგობრეთ და გამომეყევით. (იქვე).

ნუ იქმ ავსა და ავისაც ნუ გეშინია. (ანდ.).

დედა ნახე, მამა ნახე, შვილი ისე გამონახე. (ანდ.).

ნუ გეშინია სიკვდილისა, გეშინოდეს სირცხვილისა. (ანდ.).

3) წერტილი ბრძანებითი ან ბრძანებითწინადადებიანი რთული თანწყობილი წინადადების ბოლოს:

კანონმა იკანონოს, ნდობამ კი იბატონოსო. (ანდ.).

შენი კარი გააღე და სხვისიც ღია დაგხვდებაო. (ანდ.).

მეზობელს ხარი უქადე, ღმერთი შენ მოგცემსო. (ანდ.).

— ღმერთმა აცხოვროს, კარგი სამეზობლო დედაკაცი იყო ალათი.
(ს. კლდ., „შორეული“).

4) წერტილი ბრძანებითწინადადებიანი რთული ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს:

ისეთი ხიდი გაღე, რომ შენმა შეილიშვილმა ზედ გაიაროსო.
(ანდ.).

ნუ გეგონოს კი, რომ მადლს გიშვრებოდე რასმე. (ი. ჰავეკ., „ოთარ. ქერ.“).

წადი, ცოტა შეისვენე, რომ აღრიანად ვეწიოთ საქმეს. (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

ბრძანებითი წინადადება, რომელიც გრძნობას არ შეიცავს, არის უმთავრესად თხოვნის ან რჩევა-დარიგების გამოთხატველი.

2. როდესაც ბრძანებითი წინადადება გრძნობით არის გაღმოსაცემი, მის ბოლოს დაისმის ძახილის ნიშანი:

არ გაუშვათ! (ს. შანშ., „არსენა“). ყურს ნუ უგდებთ იმათ! (ნ. ლომ., „წუთისოდ.“). ხელი მაგ ხანჯალს! (ს. შანშ., „არსენა“). არცერთი ბიჭი უკან დახევას! (ს. ფაშალ., „პასუხი ძმის წერილზე“). თვალი მარჯვედ! ყური მარჯვედ! (ი. გრიშ., „მესაზღვრის სიმღ.“).

3. ასევე დაისმის ძახილის ნიშანი ბრძანებითი შერწყმული და რთული წინადადებების ბოლოს. როდესაც ეს წინადადებები თავიანთ შინაარსთან ერთად გამოხატავენ გრძნობასაც.

1). ძახილის ნიშანი ბრძანებითი შერწყმული წინადადების ბოლოს:

აბა წავიდეთ და ვთხოვოთ! (ნ. ლომ., „ალი“). დაეხმარეთ დედას, გაშალეთ სუფრა! (რ. ქორქ., „ნატო“).

ვანო ყივროთ ვაზი ძმურად, ვანებივროთ მზით დანამით! (გ. ქუჩ., „სოციალისტ. მინდერ.“). შენი სვი და შენი ქამე, ჩემსას ჯვარი დამიწერე! (ანდ.). ავანთოთ რწმენის ლამპარი, ავაგოთ ძმობის ტაძარი და უკვდავება-დიდებათ ერივალხინოთ! (ნ. ჩხიკვ., „ლაშქრული“).

2) ძახილის ნიშანი ბრძანებითი ან ბრძანებითწინადადებიანი რთული თანწყობილი წინადადების ბოლოს:

აბა გაფრინდით, სამშობლოს დროშა გფარავდეთ, შვილებო! (ლ. ასათ., „ასპინძა“).

სუ, არავინ გაიგონოს! (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ.“). —

უნდა ვიცოდოთ, სხვა გზა არაა! (ს. კლდ., „თქვენი გამარჯვებისა, ძმებო!“). მაგაზე აღვილი რა არის, წაიყვანეთ რომელიმე ნაცნობი! (მისივე, „ობროდი“). ნუ გეშინია, გული მოიბრუნე, შენ არავინ გერჩის! (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

3) ძახილის ნიშანი ბრძანებითწინადადებიანი რთული ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს;

მოხდეს, რაც მოსახდენია! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკა“). ნუ დაივიწყებთ, რომ ერთგულები სხვებიც არიან! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“). გადაეცით, ... რომ ჩემზე არ იდარდონ! (ვ. თორდ., „ნამეხარი მუხა“). ასი წელი რომ იცოცხლო, ეს ქუდი არ დაკარგო! (მისივე, „ქუდი“). იმდენი იყვირე, რამდენიც გინდოდეს! (ი. ჭავჭავ., „კაც-ადამ“).

4) ძახილის ნიშანი იხმარება ბრძანებითი წინადადების ნაწილების ერთმანეთისგან გამოსაყოფადაც, როდესაც ეს ნაწილები წყვეტილად და გრძნობით არის გადმოსაცემი:

ახლა წადი! დამეკარგე! (ა. წერ., „გამზრდ.“).

დიშო! მოიცა! გამიგონე! (ს. შანშ., „არსენა“).

— ჩქარა! მოგვისწარიოთ! (რ. მარგ., „ორი ბიჭის ამბავი“).

წადი! ნუ იგვიანებ! თვალი არ მოაშორო!

ამრიგად, შერწყმულ წინადადებად გადმოსაცემი აზრი რამდენიმე ბრძანებით წინადადებად არის გაფორმებული.

არ არის სწორი, როდესაც აზრის გაძლიერებულად გამოხატვის მიზნით ბრძანებითი წინადადების ბოლოს რამდენიმე ძახილის ნიშანს სვამენ:

უნდა ვიპოვოთ!! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

ვიწვი! ოჰ, წყალი!!! (იქვე). — სმენა!! (ი. ურჯუმ., „სუგოროველები“).

აბა, ურა-ა-ა-ა!!!! (მ. ჯავახ., „კვაჭი კვაჭანტ“).

ძახილის ნიშნის ასეთი სახით ხმარება შეიძლება მივიჩნიოთ არა ნორმად, არამედ მხოლოდ პოეტურ ლიცენციად. პუნქტუაციის წესის მიხედვით წინადადების ბოლოს დაისმის მხოლოდ ერთი ძახილის ნიშანი.

ბრძანებით წინადადებაში ნაწილაკი შინაარსობრივად და ინტონაციურად მჭიდროდ არის დაკავშირებული ზმნა-შემასმენელთან და გამოხატავს დამატებით აზრობრივ ელფერს. იგი უმთავრესად იხმარება აზრის გასაძლიერებლად, ამის გამო არ არის სწორი, როდესაც ნაწილაკს შორისდებულის მსგავსად გამოყოფენ სასვენი ნიშნით, მაგ.:

დ ა ე, შაშხანამ შესცვალოს ჩანგი... (ს. ფაშალ., „პასუხი ძმის წერილზე“).

დ ე, ჩემი ქვეყნის გმირთა გვარები ვარსკვლავებივით მარად ნათობდნენ...! (კ. ბობოხ., „ბედნიერ. სამშ.“).

ა ბ ა, სწრაფად! (კ. კალ., „საიდ. ბარათი“).

ა ბ ა, შესხედით, ნულარ ვიგვიანებთ! (გ. ნახუცრ., „მამამ გამომგზ.“).

მ ო ლ ი, გელას გასაგონად ჩვენც ვთქვათ სიტყვა შესაფერი... (ა. ონელი, „სკოლაში და სკოლის გარეთ“).

მ ო ლ ი, ვიაროთ, მთისკაცო! (ლ. ქიაჩ., „მთისკაცი“).

ამ ნაწილაკების შემდეგ ან წინ მძიმე მაშინ დაისმის, როდესაც იგი საჭიროა განკერძოებული სიტყვის ან დამოკიდებული წინადადების გამოსაყოფად:

ა ბ ა, ძ მ ე ბ ო, თამამად, ა ბ ა, ძ მ ე ბ ო, ერთგულად წავიდეთ, წავიდეთ, წინ, წინ! (ი. ევლ., „დუბინუშკას მაგიერ“).

დ ე ე, რ ა ც უ უ რ ი თ გ ა უ გ ო ნ ი ა, თვალითაც ნახონ (ი. ჭავჭავაძე, „ოთარ. ქვრ.“).

შედომავა კითხვის ნიშნის დასმა ისეთი რთული ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს, სადაც მთავარი წინადადება ბრძანებითია, დამოკიდებული კი — ირიბი კითხვითი:

გ ვ ა ჩ ვ ე ნ ე, რ ა დაიჭირე დღეს? შე ხ ე დ ე ე რ თ ი, ვინ მოდის?

გ ი ო რ გ ი, ე რ თ ი მ ი თ ხ ა რ ი, შე ნ ი ჭ ი რ ი მ ე, სად მივდივართ?

ამგვარი რთული ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს სასვენი ნიშანი დაისმის არა დამოკიდებული წინადადების მიხედვით, რომელიც ირიბი კითხვითი წინადადებაა და რომელთანაც, საერთოდ, კითხვის ნიშანი არ დაისმის, არამედ — მთავარი წინადადების მიხედვით, რომელიც ბრძანებითია და ამის გამო კითხვის ნიშნის ნაცვლად უნდა იყოს წერტილი ან ძახილის ნიშანი, თუ ბრძანებითი მთავარი წინადადება ძლიერი ემოციით არის გადმოსაცემი:

გ ვ ა ჩ ვ ე ნ ე, რ ა დაიჭირე დღეს. შე ხ ე დ ე ე რ თ ი, ვინ მოდის!

გ ი ო რ გ ი, ე რ თ ი მ ი თ ხ ა რ ი, შე ნ ი ჭ ი რ ი მ ე, სად მივდივართ! ეს დამოკიდებული წინადადებები უკავშირობს, მაგრამ ისინი ისეთივე ირიბი კითხვითი წინადადებებია, როგორიც — კავშირიანია.

ასე იწერება ისეთი რთული ქვეწყობილი წინადადებაც, სადაც მთავარი წინადადება ძახილისაა, დამოკიდებული კი — ირიბი კითხვითი (იხ. ძახილის წინადადება).

შინაარს-ინტონაციის მიხედვით წინადადებათა სამ ტიპად — თხრობითად, კითხვითად და ბრძანებითად — დაყოფა მოცემულია იმის გა-

თვალისწინებით, თუ რა ფუნქციით იხმარება ისინი მოუბრის მიერ კომუნიკაციის დროს — ამბის, კითხვის თუ ბრძანების გამოსახატავად. ამიტომ ეს ტიპები რაგვარობის მიხედვით წარმოადგენენ წინადადების ძირითად სახეებს. გრამატიკაში დამატებით განიხილავენ აგრეთვე წინადადების ისეთ სახესაც, რომელიც შეიცავს გრძნობას და ცნობილია ძახილის წინადადებად.

ამჟამად ქართულ, რუსულ და სხვა გრამატიკებში ძახილის წინადადება ცალკე სახედ არის გამოყოფილი ინტონაციის მიხედვით, ნამდვილად კი გრძნობის შემცველი წინადადება შინაარსობრივად არ არის განსაკუთრებული სახეობა, არამედ არის ემოციური სახის იგივე თხრობითი, კითხვითი ან ბრძანებითი, ამიტომ ასეთი წინადადებები, რომელნიც თავიანთ მნიშვნელობასთან ერთად გრძნობასაც გამოხატავენ ძიხანშეწონილია გამოიყოს ცალკე ჯგუფად, როგორც ეს მოცემულია რუსული ენის გრამატიკის აკადემიურ გამოცემაში,¹ და საერთო სახელწოდებად დაერქვას ემოციური წინადადება, რომლის გაგებაში შევა წინადადების სამი სახე:

1. თხრობით-ძახილის ანუ შემოკლებით — ძახილის, 2. კითხვით-ძახილისა და 3. ბრძანებით-ძახილის წინადადებები.

¹ იხ. Грамматика русского языка, изд. АН СССР, том II, ч. I, М., 1960, стр. 253.

ემოციური წინადადებები

ძახილის წინადადება

მოუბარი მეტყველების დროს წინადადების საშუალებით გამოხატავს არა მარტო აზრს, არამედ გრძნობასაც. იმ წინადადებას, რომელიც აზრის ექსპრესიულად გადმოსაცემად შეიცავს ძლიერ გრძნობას, ეწოდება ძახილის წინადადება. იგი წარმოითქმის ძახილის ინტონაციით და წერის დროს მის ბოლოს დაისმის ძახილის ნიშანი, მაგალითად:

სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანი! (შ. რუსთ.).
დღეს ახალი წელი არის! (ი. გრიშ., „საახალწლო მსუნაგობა“).
რა კარგია ყინვის შემდეგ თვალუუუუნა გაზაფხული! (ი. გრიშ., „ოთხი დრო“).

ა. შანიძის განმარტებით, „ძახილისაა წინადადება, რომელსაც დიდი გრძნობა ახლავს. ასეთ შემთხვევაში გამოხატულია გაკვირვება (განცვიფრება), გახარება, ალტაცება, დანანება ან ნატვრა“.¹

ლ. კვაჭაძე წერს: „ძახილის წინადადებას მთქმელის დიდი გრძნობა ახლავს. ამ ტიპის წინადადებისათვის ძირითადი სწორედ მთქმელის ემოციის, მისი გრძნობის გამოხატვაა. წინადადებას ემოციურ იერს მეტწილად სპეციფიკური ინტონაცია აძლევს, რომელიც ისევე მრავალფეროვანია, როგორც თვით გრძნობითი ელფერი“.²

შინაარსის მიხედვით ძახილის წინადადება რუსული ენის გრამატიკის აკადემიურ გამოცემაში წარმოდგენილია ორ ჯგუფად.

პირველ ჯგუფს განეკუთვნება ძახილის წინადადებები, რომელნიც გამოხატავენ მოდალურ ელფერს, ე. ი. მოუბრის ემოციურ-ინტელექტუალურ მიმართებას სინამდვილის რომელიმე ფაქტთან, სახელდობრ: რწმენას, ყოყმანს, ეჭვს, გაოცებას, უნდობლობას, მოულოდნელობას, გაკვირვებას, დაცინვას, ზიზღს, აბუჩად აგდებას და სხვ.;

მეორე ჯგუფს — ისეთი ძახილის წინადადებები, რომელნიც გამოხატავენ მოუბრის საკუთრივ ემოციურ განცდებს, მაგ.: შიშს, შეძრწო-

¹ ა. შანიძე — ქართული გრამატიკა, ნაწილი II, სინტაქსი, თბ., 1958, გვ. 5.

² ლ. კვაჭაძე — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1966, გვ. 38.

ნებას, განრისხებას, სიძულვილს, სიბრალულს, სინაზეს, ალერსს, სიყვარულს და სხვ¹.

როგორც ადამიანის გრძნობა, ისე ძახილის წინადადებაც შინაარსის მიხედვით მეტად მრავალფეროვანი და ზოგჯერ ძნელად გასარჩევიაა ერთმანეთისგან, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ძირითადად შეიძლება გამოიყოს თხრობითისგან მიღებული ძახილის წინადადების შემდეგი სახეები:

1. ემოციურ-ინტელექტუალური შეფასების გამომხატველი: გაკვირვების, გაოცების, დაცინვის. წყრომა-მუქარის, ზიზღის, ეჭვისა და სხვ.

2. მხოლოდ ემოციის გამომხატველი:

1) დადებითი ემოციის გამომხატველი: სიხარულის, ალტაცების, მოწონების, კმაყოფილების, სიბრალულის და სხვ.

2) უარყოფითი ემოციის გამომხატველი: უსიამოვნების, მწუხარების, დანაზების, აღშფოთების, შიშის და ა. შ.².

მაგალითად:

1. გაკვირვების:

რას ამბობ, შეილო! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

აბა ეს საიდან მეცოდინება! (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).

ბიკოს, სამხრობა წამოგვეპარვია! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

2. გაოცების (ძლიერი გაკვირვების):

ამას როგორ ვიფიქრებდი! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

დახე, ძალღი პატრონს არ მოჰშორებია! (ი. ჰავჭ., „ოთქერ.“).

ვეეო, ასეთი ამბავი გაგონილა! (მ. ჯავახ., „არს. მარაბდ.“).

3. დაცინვის (ირონიის):

დიდი ამბავი მომხდარა! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

შენც კაცი ნახე, რაღა! (იქვე).

ბევრი ცოდნა მალე დაგაბერებს! (იქვე).

4. წყრომა-მუქარის:

რას მაიმუნობს! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

არ გავუშვებ-მეთქი! (მ. ჯავახ., „არს. მარაბდ.“).

რა საჭიროა ამდენი სიტყვები! (გ. ჩიქ., „მეორე ოჯახი“).

არც ერთ მტკაველს მტერს არ მივცემთ! (ი. სიხ., „ჩვენ არ გვინდა სხვისი მიწა“).

¹ იხ. Грамматика русского языка, изд. АН СССР, том II, ч. I, 1969, стр. 366.

² დამატებით. იხ. ა. კ ი ზ ი რ ი — მარტივი წინადადებების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბილისი, 1963, გვ. 90—91.

ვანანებ, თუ კაცი ვარ! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).
თუ კაცი ხარ და თითს დამაწებ! (ი. ჭავჭავ., „ოთარ. ქერ.“).

5. ზიზღის:

ფუი! რა მყრალი წყალი ყოფილა! (ს. მგალ., „უკვდ. წყარო ვარ!“).

წაგაკალ თუ არა შენს უნამუსობას! (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნაამბ.“).

6. ეჭვის:

უფალმა უწყის! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

უფრო ჩვენება, ვიდრე სიზმარი, ჩემო ბატონო! (ა. წერ. „ბაშ.-აჩ.“).

7. სიხარულის:

ხომ გაგშალე ორივე ბეჭზე! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

ჰა, მერცხლებიც დაგვიბრუნდნენ, გაახარეს ხალხის გული! (ი. გრიშ., „ოთხი დრო“).

იყივლა, ქალო, ხაზარაძის ენამ იყივლა! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

წააქცია! წააქცია! (მ. ჯაფახ., „არს. მარაბდ.“).

8. აღტაცების:

ეიშ, რა ტურფა მხარეა! (გ. ქუჩ., „კახეთისაკენ“).

ოჰ, რა ლამაზად იღვიძებს ბუნება მიძინებული! (გ. ორბ., „სად-ლეგრძელო“).

უი, შენ გეთაყვანე, შენა! (ი. ჭავჭავ., „კაცი.-ად.“).

ყოჩაღ, ყოჩაღ, კაციც ასეთი უნდა! (ლ. ქიჩი., „ტარ. გოლ.“).

9. მოწონების:

ეს რა კაი საქმე გაგვიკეთეს, იმ ოჯახაშენებულებმა! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

ახ, რა კარგია, რა ლამაზია პატარა ია! (ი. გრიშ., „ია“).

აბა, კაციცა ისა ყოფილა და ქუდიც იმას, ძმავე, ჰხურებია! (ი. ჭავჭავ., „კაკო ყაჩ.“).

ეს კარგი თქვა იმ დალოცვილმა! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

10. კმაყოფილების:

ჩემი ნატვრა ეგ იყო! (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნაამბ.“).

ოხ, რა მადლობელი ვარ! (შ. არაგვ., „პატარა პეპელა“).

ნამუსი ჰქონია, ნამუსი! (ი. ჭავჭავ., „ოთ. ქერ.“).

11. სიბრაღულის:

ცოდვა კია ამ ძროხის დაკარგვა! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

ძლივსღა ფეთქავდა საწყალი! (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნაამბ.“).

ვაი შენი ბრალი, შე საწყალო! (თ. რაზ., „ფითრი“).

12. უსიამოვნების:

უპ, რა წუნია ყოფილა! (შ. არაგვ., „გაბზარული გული“).

უპ, ამდენი მოცდაც არ გამიგონია! (გ. წერ., „მამიდა ასმათი“).

უპ, უპ, რა ცივა! (ი. ჭავჭავ., „განდევ“).

13. მწუხარების:

ვაიმე, ძმაო, ზნელ სიკვდილმა მოგსპო, ვაიმე! (ი. ჭავჭავ., „ძმის სიკვდილზე“).

ვაიმე, ვაიმე! ძმაზე უფრო ტკბილო ძმაო ლევან! (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ.“).

ჩემო თავო, ბედი არ გიწერია!

ჩემო ჩანგო, ეშხით არ გიჟღერია! (ა. წერ., „ქ.“).

14. დანანების:

ოპ, რამდენი გამოცდილება მაქვსა ჯერ კიდევ, მე საცოდავსა! (ე. ფშავ., „შელ. ნუკრ. ნაამბ.“).

ეპ, ჩემო გაბრიელ, არც ღმერთი ყოფილა ჩვენკენ! (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნაამბ.“).

ვაი, სადაური სადა ვკედები! (იქვე).

ვაი, ჩემო სამოცო თუმანო! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

15. აღშფოთების:

თქვენთან სული მეხუთება! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“)

როგორ თუ ყოველდღე! (იქვე).

რას ჩამაცივდი! (იქვე).

რა ღროს ფართალია, ქალებო! (იქვე).

16. შიშის:

ვაითუ ვერ გადაურჩეს ამ ავადმყოფობას! (დ. კლდ., „წრფელი გული“).

ლობეები იწვის, ლობეები! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

უი, ნაცვლის ხმა! (ე. ნინოშ., „გოგ. უიშვ.“).

მთლად გაფტქენიან ახალ ნაპყენს! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკარი“).

გარდა ამისა, დახილის წინადადებებია აგრეთვე შემდეგი შინაარსის გამომხატველი:

1. მოსალმების:

ძამიდა ეკვირინეს ვახლავარ! (დ. კლდ., „ქამუშ. გაჭირვ.“).

ოო, ჩვენს ისტორიკოსს ვახლავარ! (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).

2. მადლობის:

გმადლობთ გახსენებისათვის! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

3. უკმაყოფილების:

მთვრალია, შე კაცო, მთვრალი (იქვე).

4. დადასტურების:

ძარბაზი ბრძანებაა, ჩემო რძალო! (ი. ჭავჭავაძე, „კაც-ად.“).

ჰო, გეთაყვა, ჰო“ (იქვე).

ჰო. კიდევ უფრო დამაწინაურეს! (კ. ლორთქიფანიძე, „კოლხ. ცისკ.“).

5. უარყოფის:

არ წამოვალ, არა! (ა. ყაზბეგი, „ელგუჯა“).

6. ფიცის:

დედის სულს გეფიცები! (იქვე).

ვთქვით არა აქვს ლუარსაბსა! (ი. ჭავჭავაძე, „კაც-ად.“).

7. აღერხის:

უი, შენ კი გენაცვალე! (ი. ჭავჭავაძე, „ოთარ. ქერ.“).

8. ლანძღვის:

აი, შე უნამუსო! (ი. ჭავჭავაძე, „ოთარ. ქერ.“)

და სხვა, მაგრამ ეს საკითხი არც ქართულ ენაში, არც რუსულში ჯერ-ჯერობით სათანადოდ შესწავლილი არ არის და მათი სრული კლასიფიკაცია, ზოგჯერ ერთმანეთისგან გამიჯვნაც კი გარკვეულ სიძნელეს წარმოადგენს.

ამის შესახებ ლ. კვაჭაძე სამართლიანად ამბობს, რომ „ძახილის წინადადების გრძნობითი ელფერი მრავალფეროვანია, ამასთანავე, იგი ხშირად რამდენიმე გრძნობითს იერს ერთდროულად გამოხატავს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ერთი და იმავე დაწერილობის ძახილის წინადადება ხშირად სხვადასხვა ემოციურ იერს ატარებს. ყოველივე ამის გამო ცალკე აღებულ წინადადებაში ზოგჯერ ძნელდება კიდევ იმის დადგენა, თუ რა გრძნობითი იერი არის წამყვანი ანუ ძირითადი მოცემული ძახილის წინადადებისათვის მაგალითისათვის ავიღოთ ასეთი წინადადება: უუუ, რა ღვინოა! (ჯავ., III, 479). ეს წინადადება ერთ შემთხვევაში შეიძლება ნიშნავდეს: უუუ, რა კარგი ღვინოა მაგრამ შეიძლება საპირისპირო მნიშვნელობა გადმოგვცეს: უუ, რა ცუდი ღვინოა წარმოთქმის დროს წინადადების მნიშვნელობა, მისი გრძნობითი იერი ზუსტდება ინტონაციისა თუ სიტუაციის საშუალებით, დაწერილი წინადადებისა კი — კონტექსტის მიხედვით“¹.

ძახილის წინადადების გამოხატვის საშუალებანი

ძახილის წინადადების გამოსახვის საშუალებანია: ძახილის ინტონაცია და დამხმარე სიტყვები: შორისდებულები, ემოციური ნაწილაკები და ზოგიერთი კითხვითი ნაცვალსახელი და კითხვითი ზმნიზელა.

¹ ლ. კვაჭაძე — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1966, გვ. 38.

ძახილის ინტონაცია არის ხმის ამაღლება, რომლითაც გადმოიცემა ემოციის გამომხატველი, ე. ი. ძახილის წინადადება. ყველაზე მაღალი და ძლიერი ტონით ამ წინადადებაში გამოითქმის ის სიტყვა, რომელიც გამოხატავს გრძნობას, შემდეგ ხდება ტონის დადაბლება ერთ-ბაშად. ტონის სიძლიერე ძახილის წინადადებაში დამოკიდებულია ემოციის გამოხატვის სიძლიერეზე. როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი ემოცია (მაგ.: სიხარული, აღტაცება, აღშფოთება, შიში და სხვა) ჩვეულებრივ გამოითქმის ერთნაირი მაღალი ტონით, ხოლო ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდება ტემპრით (ე. ი. ბგერადობის ელფერით)¹, მაგ.: მოვედით! (ლ. ქიაჩი, „ზღვა, მზე და ოთარ.“).

აქ არის! (იქვე).

შენი შვილი დაბრუნდა! (ს. შანშ., „დედისერთა ლენინთან“).

ახია შენზე! (რ. ქორქი, „ოქროს გული“).

მართლა გაგიყებულა! (მ. ჯავახი, „არს. მარაბდ.“).

ძახილის წინადადებაში ემოცია უმთავრესად გამოიხატება შორისდებულებით, როგორიცაა, მაგალითად:

აღტაცების (ოჰ, ოხ, ვიშ, ოი...), მოწონების (ყოჩაღ, ვაშა, უჰ, ბარაქალა, აფერუმ...), გაკვირვების (ბიჰოს, ერიჰა, ვეჟო, ვა...), მწუხარების (ეაი, ვაიმე, უიმე, ოჰ, ოხ, ჰოი, ვაგლახ...), უსიამოვნების (უჰ...), დანანების (ეჰ, ეხ, აჰ, აფსუს...), ზიზლის (ფუ, ფუი, ფუჰ), ნატვრის (ახ, აჰ), ირონიის (ჰმ), ნიშნის მოგების (ჰი), შეძახილის (ჰოი), ძახილის (ეი, აუ, უუ) და სხვ.²

შორისდებულთა ეს კლასიფიკაცია არასრულია და თანაც პირობითი, რადგანაც მათი მცირე ნაწილი თუ იხმარება გარკვეული ემოციის გამომხატველად (მაგ.: აღტაცების — ვიშ; მოწონების — ყოჩაღ, ვაშა, ბარაქალა, გაკვირვების — ბიჰოს, ერიჰა, ვეჟო, დანანების — ეჰ, აფსუს, ზიზლის — ფუ), დანარჩენი კი სხვადასხვა შემთხვევაში ხშირად სხვადასხვა გრძნობის გამომხატველად გვხვდება.

შორისდებულიანი ძახილის წინადადებებია:

1. აღტაცების გამომხატველი:

ოჰ: ოჰ, რა ლეინო იცის ამან, რა ლეინო! (დ. კლდ., „ქამუშ. გაქირვ.“).

ოჰ, ოჰ, რა განსვენებაში და ბედნიერებაშია ამ დროს დათვი! (ვ. ფშავ., „დათვი“).

¹ იხ. Современный русский язык. Синтаксис, под ред. проф. Е. М. Галкина-Погодина, 1958, стр. 127—131.

² დამატებით იხ. ა. შახიძე — ქართული ენის გრამატიკა, I, თბ., 1962, გვ. 310—311.

ოხ: ოხ, რა მშვენიერებაა! (ნ. ლომ., „გიგო ღრუბ.“).

ოხ, რა შვენიის დღეს მთა-ველი! (ი. ევდ., „ცა ვარსკვლ. მოუქ.“).

ვიშ: ვიშ, რა კარგია, რა ლამაზია პატარა ია! (ი. გრიშ., „ია“).

ვიშ! რა კარგია ეს სალამური! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

ვიშ, რას ვხედავთ! (გ. ქუჩ., „ახალსოფლ. კოლმ.“).

ახ: ახ, რა ბედნიერი ვიქნები! (შ. არაგვ., „პატარა პეპელა“).

ახ, რა კარგია! (მისივე, „ხა, ხა, ხა, რა სულელი ხარ!“).

2. მოწონების გამომხატველი:

ყოჩად: ყოჩად, ჩემო იმერელო! (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

ყოჩად, ბიჭო, ზრდილობაც ამას ჰქვია! (დ. კლდ., „ირინ. ბედნ.“).

ვაშა: ვაშა, მამულიშვილო! (ყ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

ვაშა, აი ქართველიც ამას ჰქვია! (იქვე).

უშ: უშ, რა გემრიელია! (შ. არაგვ., „ყოფილ სამოთხეში“).

უშ, რა კარგია! (ნ. ნაყ., „პატარა ეთერის დღე“).

ბარაქალა: ბარაქალა, ჩემო დათო! (ი. ჭავჭ., „კაც-ად.“).

ბარაქალა, ხარაბუზა, სიტყვით სწორო, საქმით კუზა, დაგიკარგეს შენი მუზა!, (ა. წერ., „ხარაბუზა ღენ.“).

(ამ უკანასკნელ წინადადებაში „ბარაქალა“ გამოყენებულია ირონიის გამოსახატავად).

აფერუმ: აფერუმ, ჩვენო დათუჩა, რომ არ შეგვარცხვინე! (ლ. ქი-აჩ., „დათუჩა“).

აფერუმ, დედაკაცო, სიყვარულიც გცოდნია და მეგობრობაც! (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

3. გაკვირვების გამომხატველი:

ვა: ვა, ჩამოვხტე, რა შენი ყურმოჭრილი ყმა ვარ! (ი. ჭავჭ., „გლახ. ნაამბ.“).

ვა, ცხენისათვის როგორ გაწყენინებ! (იქვე).

ბიჭოს: ბიჭოს! თქვენც ვაჟკაცები ყოფილხართ! (მ. ჭავახ., არს. მარაბდ.“).

ბიჭოს! ერთი თოვლის გუნდა თვით მურასაც მოხვდა თავში! (ი. გრიშ., „გოგია და მურია“).

ერიშა: ერიშა!.. რაღა უცხო კაცივით ლაპარაკობ, ჩემო ივანე! (დ. კლდ., „ქამუშ. გაჭირვ.“).

ერიშა, შენ მაგრად დაუშინებიახარ ზარეცკის ბედს! (ყ. ლორთქ., „უკვდავება“).

ვეჟო: ვეჟო, ამაზე რა გინდა! (მ. ჭავახ., „არს. მარაბდ.“).

ვეჟო, ეს რა მიყავით, რაზე დამლუპეთ! (იქვე).

4. მწუხარების გამომხატველი:

ვაი: ვაი, მოვხუციდი! (ა. წერ., „მოხუცის მოგონება“).

ვაი, რა უგუნური ყოფილა! (გ. წერ., „კიკი, ჩიკი. და კუდ.“).

ვაიმე: ვაიმე, დამავიწყდა! (ე. ნინ., „ჯანყი გურიაში“).

ვაიმე, ბედკრულს შემომწყრნენ მე ძმანი ყოფშიძენიო!

(ი. ჭავჭავაძე, „ორ-ხმიანი საახალწლო ოპერეტი“).

ვაიმე, ცხენს ფეხი მომიტყდა! (ვ. ფშავ., „ნანგრევთა შორის“).

უიმე: უიმე, ნანაია, რა მესმის! (გ. წერ., „პირე. ნაბ.“).

უიმე, ეს ახლა მოდის! (დ. კლდ., „უბედურება“).

უიმე, რა დღეში ხართ, ჩემო გვრიტებო! (ლ. არდ., „სოლ. ისაყ. მეჭლ.“).

ოზ: ოზ, კაცო, რა უბედურება მოუვიდა მაგ საწყალ კიკოლას! (ნ. ლომ., „ქაჯანა“).

ოზ, რა ძნელია ობლობა და უძნელესი — გერობა! (ა. წერ., „ობოლი“).

ოზ: ოზ, რა უბედურება დავინახე, რა უბედურება! (ნ. ლომ., „გიგო ღრუბ.“).

ოზ, რა ძნელია, ლოდინი! (შ. არაგვ., „ხითხ. და ხითხ.“).

ვაგლაზ: ვაგლაზ, არსენა ოძელსშვილო! (მ. ჯავახ., „არს. მარაბდ.“).

ვაგლაზ, სიბერევე, რა დროს მოუკაყუნებ კაცს კარებზე! (პ. ჩხიკვ.)

5. უსიამოვნების გამომხატველი:

უპ: უპ, რა არამი ქარია! (შ. არაგვ., „გიული“).

უპ, რა სისხლის ღვარი მოდის! (მისივე, „მიწა“).

6. დანაშაულის გამომხატველი:

ეპ: ეპ, რაღა გაეწყობა! (ა. წერ., „კორინთელი“).

ეპ, რაც იყო, იყო! (მ. ჯავახ., „არს. მარაბდ.“).

ეპ: ეპ, ასეა, როცა დედას არ უგონებს თავის შვილი! (ი. გრიშ., „სულწაბული ნუცა“).

აფსუს: აფსუს, ჩემი სიბრძნე-ცოდნა, აფსუს, ჩემი ჩანგის უღერა! (ი. ჭავჭავაძე, „ორ-ხმიანი საახ. ოპერა“).

აფსუს, რა კარგი ქოთანი იყო! (მარიჭანი, „მამიდა თეოს მარანი“).

7. ზიზღის გამომხატველი:

ფუ(ი): ფუი, ამდენი ხანია ხელში მიჭირავს და ეს მცირედი თხოვნაც ვერ ავისრულე! (შ. არაგვ., „სულ ერთია“).

ფუი, მაგისტანა პატიოსანსაც რა ვუთხრა! (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).

ფუ, რა ცუდი ხასიათის კაცი ყოფილა!

8. ნატვრის გამომხატველი:

ახ: ახ, ნეტავ ერთხელ კიდევ მაჩვენა იქაურობა! (ი. ევდ., „თინას ბატკანი“).

აჰ, უცულო რამე ახლა აქ იყო! (შ. არაგვ., „გაბზარული გული“).

9. ირონიის გამომხატველი:

მ: მმ, რა ჩაგიდენია! (ი. ჭავჭავაძე, „გლახ. ნაამბ.“).

მმ. თქმა ადვილია! (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

მმ! რა საკვირველია! (დ. კლდ., „ქამუშ. გაჭირვ.“)

10. ნიშნის მოგების გამომხატველი:

მი: მი, ვენაცვალე! ჭერ ჩემზე უკეთესი უნდა შეერთო და მერე ჩემთვის ნიშანი მოგო! (ი. ჭავჭავაძე, „კაც-ად“).

11. შეძახილის გამომხატველი:

პოი: პოი, სად ხარ, დროე! (ა. წერ., „პასუხი მაცდურებს“).

პოი, მამულო, გამიკრთა შე ძილი და შვება! (ი. ჭავჭავაძე, „მას აქეთ...“).

12. ძახილის გამომხატველი:

ვი: შენ, ეი (გ. წერ., „პირვ. ნაბ.“).

ვი, მასპინძლო! (დ. კლდ., „სამანიშო.. დედინაცვ.“).

აუ: აუ, ეინ ხართ მძინარე! (გ. ქუჩ., „იადონი“).

უუ: ონისე, უუ! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

დანიელა, ბიჭო, უუ! (იქვე).

დასახელებული მაგალითებიდან ჩანს, რომ მოუბარი თავისი მრავალფეროვანი გრძნობების გამოსახატავად უმთავრესად იყენებს შორისდებულებს, მაგრამ ენაში ამ უკანასკნელთა სიმცირის გამო ხშირად ერთი და იგივე შორისდებული სხვადასხვა, ზოგჯერ საპირისპირო გრძნობების გამოსახატავად იხმარება. მაგალითად:

წინადადებაში — ოჰ, შენს სახელს ვენაცვალე! (შ. არაგვ., „შიო თავადი“) — შორისდებული ოჰ გამოხატავს აღტაცებას, მაგრამ წინადადებაში — ოჰ, რამდენი გამოცდილება მაქვსა ჭერ კიდევ მე საცოდავსა! (ვ. ფშავე, „შვლის ნუკრ. ნაამბ.“) — იგი გადმოგვცემს დანაშაულებას. ასეთი მაგალითები მხატვრულ მეტყველებაში ხშირი მოვლენაა. შდრ.:

1. ოხ, რა შვენიერებაა! (ნ. ლომ., „გიგო ღრუბ.“) და

ოხ, რა ძნელი ყოფილა უენობა! (შ. არაგვ., „ეპ, ჭანდ. ჩემი თავი და ტანი!“).

2. უი, ამას ვის ვხედავ! (გ. წერ., „მამიდა ასმათი“) და

უი, თვალები ახლა დამდგომია, თვალები! (ი. ჭავჭავაძე, „კაც-ად.“).

3. უჰ, უჰ, რა ტკილია! (შ. არაგვ., „მოგონება“) და

უჰ, უჰ, რა ცივა! (ი. ჭავჭავაძე, „განდევილი“) და სხვ.

ასეთ შემთხვევებში შორისდებულის მიერ გამოხატულ განცდას განსაზღვრავს წინადადების შინაარსი, უფრო ზუსტად — სრული მნიშვნელობის ძირითადი სიტყვა ანუ წევრი. მაგ. შდრ.:

უჰ, რა გემრიელია! (შ. არაგვ., „ყოფილ სამოახეში“) და

უჰ, რა საძაგელია ჩვენი უფროსი! (გ. წერ., „გულჭანი“).

პირველ წინადადებაში შორისდებულით გადმოცემული ზოგადი მოგონების

გახცდა განსაზღვრულია სიტყვით „გემრიელია“, მეორე წინადადებაში კი ზიზლის განცდა — სიტყვით „საძაგელია“.

გრძნობის გაძლიერებულად გადმოსაცემად ძახილის წინადადებაშიც მიმართავენ სიტყვების განმეორებას. განმეორებულად იხმარება ძირითადი მნიშვნელობის სიტყვა, მაგალითად:

კარგი, კარგი! (დ. კლდ., „ირინ. ბედ.“).

ეგრე იყო, ეგრე! (ი. ჭავჭავ., „ოთარ. ქვრ.“).

ნამუსი ჰქონია, ნამუსი! (იქვე).

ჰმ, მტყუანი ვარ, დიახ, დიახ! (დ. კლდ., „ირინ. ბედ.“).

ამ დანიშნულებით უფრო ხშირად მიმართავენ შორისდებულის განმეორებას, მაგ.:

უჰ, უჰ, როგორ მტკივა მუხლები! (ე. ნინ., „ჩანყი გურიაში“).

უი, უი, რას ვემსგავსები! (შ. არაგვ., „ორი დასკვნა“).

ვაიჰე, ვაიჰე ძმაზე უფრო ტკბილო ძმად ღეევან! (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ.“).

ზოგჯერ განმეორებული შორისდებული წინადადებაში სხვადასხვა ადგილას არის დასმული: ერთი გამოყენებულია წინადადების თავში, მეორე — ბოლოს, მაგ.:

ვიშ, რა ვაჟკაცობა გამოიჩინა, ვიშ! (დ. კლდ., „ირინ. ბედ.“).

ასევე ხშირია ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ერთ და იმავე წინადადებაში განმეორებულია როგორც შორისდებული, ისე ძირითადი სიტყვაც, მაგ.:

უი, უი! ცოდვაა, შვილო, ცოდვა! (დ. კლდ., „ირინ. ბედ.“).

ვაიჰე, ვაიჰე, აღარაფერი ესმის, აღარაფერი! (მისივე, „ქამუშაძის გაქირვ.“).

ვაი, ვაი, დედილო, მგელი, დედილოჩან, მგელი! (ვ. ფშავ., „შვლის ნუკრ. ნაამბ.“).

გამოყენების ადგილის მიხედვით შორისდებული უმთავრესად დასმის წინადადების თავში და გამოიყოფა ლოგიკური მახვილითა და პაუზით, მაგრამ იგი გვხვდება წინადადების ბოლოსაც, სადაც ისეთივე ხანგასმით აღინიშნება, როგორითაც წინადადების დასაწყისში, მაგ.:

ეგ ველარ მოვიფიქრე, ბიჭოს! (ი. ჭავჭავ., „კაც.-ად.“).

ძალიან გულზე არაა, ჰმ! (დ. კლდ., „ქამუშ. გაქირვ.“).

რარიგად ჩამოცხა! უჰ! (ი. ჭავჭავ., „კაც.-ად.“).

ოხ, მშვენიერება! ვიჰ! (შ. არაგვ., „შემუსვრილი სამი მცნება“).

რა გაგიხდათ ეგ კრწანისი, ვეფო! (მ. ჭავჭავ., „არს. მარაბდ.“).

ძახილის წინადადების გამოსახვის შესამე საშუალებაა ემოციური ნაწილაკები. ეს ნაწილაკებია: განცვიფრებითი (არ; აკი, აკი არ); ნატვრითი (ნეტავი, ნეტავ, ნეტა) და შიშის (ვაითუ), მაგ.:

1. განცვიფრებითი ნაწილაკიანი:

არ: ძლივს არ მოვესწარი კიდევ შენს ნახვას! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცე.“).

აგერ არ შემომეყარა გზაში ეს ჩემი მასპინძელი! (იქვე).

არ უარყოფით ნაწილაკს ამ შემთხვევაში ეკარგება თავისი პირდაპირი მნიშვნელობა და გამოიყენება ემოციის გამოსახატავად, წინადადება კი აზრს გადმოგვცემს დადებითად.

აკი: აკი გითხარი! (შ. არაგვ., „შოი თავადი“).

აკი გითხარი, არსენა ბიჭია-მეთქი, ბიჭი! (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

კი არ: კი არ გაყინულა ეს ჩვენი ჩაი! (დ. კლდ., „სამ. დედინაცე.“).

მე კი არ ვიცი, რომ ღონიერი ყოფილა! (ი. ჭავჭავაძე, „კაც-ად.“).

აკი არ: აკი იმ ბუბუქოვრებმა არ გამქურდეს ეს დროული კაცი! (ი. ჭავჭავაძე, „სარჩობელაზუნა“).

აკი არ მომატყუეს ეს დროული კაცი! (იქვე).

აქვე შეიძლება დავასახელოთ კითხვითი ნაწილაკი „ნუთუ“, რომელიც ხშირად მხოლოდ განცვიფრების გამოსახატავად იხმარება და დახილის წინადადების ნაწილაკად გვხვდება, მაგ.:

ნუთუ რაიმე უკადრისია ამ ჩემ მწვევ გრძნობებში! (გ. წერ., „პირ. ნაბ.“).

2. ნატვრითი ნაწილაკიანი:

ნატვრითი ნაწილაკი ხშირად იხმარება არა მარტო დახილის, არამედ სხვა ტიპის წინადადებებშიც. იგი თხრობით-დახილის წინადადებებშია მაშინ, როცა დაკავშირებული არ არის კითხვასთან, მაგ.:

ნეტავი: ნეტავი მეც იმას გავცოლოდი! (ი. ჭავჭავაძე, „გლახ. ნაამბ.“).

ნეტავი ყველას აჩვენა შენი ლამაზი პირიო! (ბაჩანა, „წაწლობა“).

ნეტავი ერთი კიდევ თვალით მაჩვენა, რომ სული ტყბილად დამელია! (ი. ჭავჭავაძე, „გლახ. ნაამბ.“).

ნეტავ: ახ, ნეტავ ერთხელ კიდევ მაჩვენა იქაურობა! (ი. ვედ., „თინას ბატკანი“).

ნეტა: ნეტა შებმული ბატონი მენახა! (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

ნეტამც: ნეტამც დაღალულ-ტანჯული მუდამ იქ დამასვენაო!

(ბაჩანა, „საფრთხე“).

ამ ნაწილაკით ხშირად სხვა გრძნობებიც გადმოიცემა, მაგ.:

ნეტა რა ბედზე მოველი! (რ. ერისთ., „თამარიანი“).

ნეტა ჩემს დღეშია არ მენახა! (დ. კლდ., „ქამუშ. გაკირვ.“).

პირველ წინადადებაში გამოხატულია სიამოვნების, მეორეში კი — უსიამოვნების გრძნობა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: ნაწილაკი „ნეტა(ვი)“ იხმარება კითხვით და კითხვით-დახილის წინადადებებშიც, მაგ.:

ნეტა რას სტირი, დედილო? (რ. ერისთ., „ნეტა რას სტ. დედ.“).
ნეტა რა ნუგეშს მომცემდა ჩემი ტანჯული ქვეყანა? (ბაჩანა, „ჩემი ძმის ვაჟას ხსოვნ.“).

ნეტა რომელი თამარი დაისაჯუთრე ბედადა?! (რ. ერისთ., „თამარიანი“).

ნეტა ვინ. ჰსურს დააბრმავოს, ან ვინ უნდა დააყრუოს?! (იქვე):

აქვე აღსანიშნავია ნატვრითი ნაწილაკი მცა(მც), რომელიც ამჟამად ქართულში არ იხმარება, მაგრამ „წინათ მხოლოდ თხრობითკილოიანი მწკრივის ფორმას იღუებდა და რამდენადმე ეხლაც ასეთი მთის კილოებში: „აგრემც დამირჩებით!“ (ყაზბ., 208, 8). „ჯანიმც გაგვარდნიათ!“ (ყაზბ., 222, 8); „აგრემც შემეწევა პირიმზე!“ (ყაზბ., 171, 32); „გამარჯვებითამც გივლია!“ (ყაზბ., 352, 2)...

„მცა“ ნაწილაკის სინტაქსური ძალა ახალ სალიტერატურო ქართულში არსებითად მოშლილია: იგი შეიძლება კავშირებითის ფორმასთანაც იყოს: „მტერზედ მოქნეული ხმალი ტარშიმც გაუტყდეს“ შენს მოლაღატეს.“¹

3. შიშის ნაწილაკიანი:

ვაითუ: ვაითუ მეგელმა შექამა! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

ვაითუ ვერ გადაურჩეს ამ ავადმყოფობას! (დ. კლდ., „წრფელი გული“).

გარდა ამ ნაწილაკებისა, ძახილის წინადადებაში არ არის იშვიათი აა და მაშ ხაწილაკების გამოყენებაც. აი ჩვენებითი ნაწილაკია, მაშ კი — დადასტურებითი, რომლებიც ჩვეულებრივ გვხვდება თხრობით წინადადებაში, მაგრამ ისინი ემოციის გამოსახატავადაც იხმარება. მაგ., წინადადების ბოლოს დასმული აი გვხვდება გამოკავრების დანიშნულებით, მაშ კი დადასტურებას გამოხატავს ხაზგასმით, რის შედეგადაც თხრობითი წინადადება იქცევა ძახილის წინადადებად, მაგ.:

აი: კაი ქულაჯა კი იყო: აი! (ი. ევდ., „პირვ. ჯამაგ.“).

დიდი რამე მომხდარა, თუ კარებიდან თოფი გაისროლე, აი! (მისივე, „საკვლეველი“).

არა, კაი რამესაც კი გელიან, აი! (მისივე, „პირვ. ჯამაგ.“).

შდრ.: აი მოშენიერი ხალიჩა! (მისივე, „თინას ბატკანი“).

მაშ: მე ვარ, მაში (ი. ევდ., „მაშ, პო-პო!...“).

კარგია, მაში (ი. ჰავქ., „გლახ. ნაამბ.“).

მართლა ვამბობ, მაშა! (მ. ჯავახ., „არს. მარაბდ.“).

ძახილის წინადადების გამოსახვის მეოთხე საშუალებაა ზოგიერთი კითხვითი ნაცვალსახელი და კითხვითი ზმნიზედა, რომლებიც კარგავენ თავიანთ პირდაპირ, ე. ი. კითხვის, მნიშვნელობას და ნაწილაკის როლ-

¹ ა. შანიძე — ქართული გრამატიკის საფუძვ., I, თბ., 1953; გვ. 635—636.

ში მიუთითებენ მოქმედების შესრულების შეუძლებლობაზე და უმთავრესად გამოხატავენ გაკვირვებას ან განცვიფრებას წინადადების აზრის უარყოფითად გამოხატვასთან დაკავშირებით.

კითხვითი ნაცვალსახელებიდან ნაწილად იხმარება რა და ვინ, ასევე გვხვდება სადაური და რამდენი; კითხვითი ზმნიზებებიდან — როდი (= როდის), სად, როგორ, როგორ თუ.

ნაცვალსახელები რა და ვინ უმთავრესად გამოხატავენ წინადადების აზრს გაკვირვების ელფერიტ, მაგ.:

1. სხვა რა გზა აქვს! (ი. ჭაქუ., „კაც-ად.“). რა სჯობს ამ თოვლის ცქერასა! (შ. მღვ., „ზამთარი“).

2. ვინ ერიდება, ერთი შენ კიდევ! (დ. კლდ., „ბაქულ. ღორ.“).

ვის გაუგონია ღამეში ჭოლოკებით ქათმის დევნა! (დ. კლდ., „სამან. დედ.“).

მაგრამ ამათგან ნაწილად ქცეული რა ძახილის წინადადებაში უფრო ხშირად გვხვდება მეორე ფუნქციით, სახელობრ აღტაცების გამოხატავად, მაგ.:

რა საამურო დრო არის, რა საამურო წამია! (ვ. ფშავ., „ბახტრ.“).

რა ბიჭი გყავს, კიკოლა, რა ბიჭი! (ნ. ლომ., „ქაჩანა“).

რა ღამაზია კახეთი, ეს დალოცვილი ქვეყანა! (ა. მირცხ., „კახეთში“).

ან კიდევ გაოცების გადმოსაცემად, მაგ.:

შიში რა ბრძანებაა, ბატონო? — გაოცდა ბიჭი არსენა (მ. ჭავჭავ., „არს. მარაბდ.“).

ამავე მნიშვნელობით გვხვდება ნაცვალსახელები—სადაური და რამდენი, მაგ.:

მე სადაური მომღერალი ვარ! (ვ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

ზმნიზებები როდი (-ს), სად, როგორ, როგორ თუ თავიანთი პირდაპირი მნიშვნელობის ნაცვალად ძახილის წინადადების აზრს გამოხატავენ განცვიფრების იერით, მაგ.:

როდი: ავსა და კარგსა კაცისას. როდი ივიწყებს სოფელი! (ვ. ფშავ., „საახალწლოდ“).

სამაზრო კომიტეტის მდივანი ბოდიშების კაცი როდი იყო! (ვ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

ღვალიშვილი ეგრე ადვილად როდი დაეხმარებოდა თვალში ამოღებულ მსხვერპლს! (იქვე).

სად: სად გაქვს დრო ყოველდღე სიარულისა! (ა. წერ., „კორინთ“.).

სად შემოძლია მე ახლა დაბერებულსა და დაჩაჩანაკებულს იმასთან ომის გასწორება! (ი. ჭაქუ., „ნიკოლ. გოსტაშაბ.“).

სად მცალია ჟურნალებისათვის! (გ. წერ., „კიკი, ჩიკი და კუდი“).

როგორ: ვაა, შე კაცო. ერთ აბაზს როგორ დაგიჭერ! (ნ. ლომ., „ქრისტე ლეკ“).

უი, ქა, ეგ როგორ შეიძლება! (ი. ევლ., „საწყალი ბიჭიკო“).

მისგან ტყუილი როგორ იქნება! (გ. ჯალაღ., „იმედი“).

არ უარყოფით ნაწილაკთან შეხვედრისას იგი წინადადებით გამოხატულ აზრს დადებით მნიშვნელობას აძლევს, მაგ.:

როგორ არ მახსოვს! (მ. ჭავჭავ., „არს. მარაბდ“).

მიკვირს, როგორ არ გეცოდება შვილი! (გ. წერ., „კიკი, ჩიკი და კუდი“).

ე. ი. მოუბარი ძლიერი გრძნობით, გაკვირვებით გვეუბნება: „მახსოვს“, „უნდა გეცოდებოდესო“.

როგორ თუ: როგორ თუ არ მისწავლია! (გ. წერ., „კიკი, ჩიკი და კუდი“).

როგორ თუ მოგვეკლეს! (ლ. ქიაჩ., „ტარ. გოლ“).

როგორ თუ მეოთხე! (მ. ჭავჭავ., „არს. მარაბდ“).

ამრიგად, ძახილის წინადადებაში დამხმარე სიტყვების (შორისდებული, ნაწილაკის და ზოგიერთი სხვა სიტყვის) საშუალებით მოუბრის შენიშვნის გარეშედაც შეიძლება იმის გამოცნობა, თუ რა გრძნობაა გამოხატული. მაგ.: წინადადებაში: ეეჰ, შვილო, ნეტავი შენა! — ამოიოხრა ცალთვალამ (მ. ჭავჭავ., „არს. მარაბდ“) — ავტორის სიტყვების გარეშედაც „ეეჰ“ შორისდებულის საშუალებით ნათლად ჩანს, რომ წინადადება გადმოგვცემს სინანულს. ეს შეინიშნება ისეთ წინადადებაშიც, სადაც გრძნობის გამოსახატავად დამხმარე სიტყვა გამოყენებული არ არის, მაგრამ გრძნობას გამოხატავს სათანადოდ შერჩეული მნიშვნელობის სიტყვა, რომელიც წარმოადგენს წინადადების წევრს. ასეთი სიტყვის შემცველ ძახილის წინადადებაშიც ავტორის შენიშვნის ანუ რემარკის გარეშეც ადვილად მისახვედრია, თუ რა გრძნობაა გამოხატული, ვინაიდან თვით სიტყვა იწვევს გარკვეულ ემოციას. მაგალითად, ფრაზებში:

მშვენიერი ბიძაშვილი გყოლიათ! (გ. წერ., „გულქანი“),

ზურგი ექნება გაფუჭებული! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ“),

არ მინდა, არ წავალ! (მ. ჭავჭავ., „არს. მარაბდ“),

საძაგელი ამბავი მოხდა! (გ. წერ., „გულქანი“). —

სიტყვა „მშვენიერი“ თავისთავად გამოხატავს სიამოვნების გრძნობას, „გაფუჭებული“ — სიბრალულს, „არ მინდა, არ წავალ“ — აღშფოთებას, სიბრაზეს, „საძაგელი“ — ზიზღს, მაგრამ, როდესაც ასეთივე დაწერილ წინადადებაში დამხმარე სიტყვა არ გვაქვს, არც ისეთი წევრი გვაქვს, რომელიც ამა თუ იმ ემოციაზე მიგვითითებს, მაშინ შინაარსთან დაკავშირებული განცდის გარკვევის ერთადერთ საშუალებას წარმოადგენს ავტორის ახსნა-შენიშვნა, მაგ.:

— უჩემოდ სიცოცხლე არ შეუძლია! — უკმაყოფილოდ ჩაილაპარაკა თალიკომ და სარკეს მოშორდა (კ. ლორთქ., „ქოლბ. ცისკ.“).

— წავალ, ადგილს ამოვირჩევ და მივწეები! — ოხვრით წარმოთქვა მათიამ და შევიდა ტყეში (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

— გაუელა! — გაიფიქრა კმაყოფილებით (ლ. ქიაჩ., „სისხლი“).

— აგრე! — დამუქრებით წარმოთქვა... (მისივე, „ტარ. გოლ.“).

— სარდიონ! — მხიარულად უპასუხა ახალგაზრდა ქალმა..

(გ. წერ., „გულქანი“).

— არ მესმის, რას ლაპარაკობთ! — გაჩავრებით უთხრა გულქანმა (იქვე).

— არჩილ! — ხელების გაშლით გაიკვირვა შალვამ (ლ. ქიაჩ., „სისხლი“).

— ბატონო „ნაჩალნიკო“, ბატონო „ნაჩალნიკო“! — გამოაჩავრა უფროსმა (მისივე, „ტარ. გოლ.“).

ამ დახილის წინადადებებში გამოხატული განცდის სახეებზე მიგვიტოთებენ მხოლოდ ავტორის ნათქვამში ნახმარი სიტყვები: „უმაყოფილოდ“, „ოხვრით“, „უკმაყოფილებით“, „დამუქრებით“, „მხიარულად“, „გაჩავრებით“, „გაიკვირვა“, „გამოაჩავრა“. ესენია უმთავრესად ვითარების აღმნიშვნელი ზმნიზედები ან ზმნები.

„დახილის წინადადებისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მრავალფეროვანი ინტონაცია, რომლის წყალობითაც ხშირად სტრუქტურულად წართქმითი წინადადება უკუთქმითი შინაარსისა ხდება, უკუთქმითი წინადადება კი — წართქმითისა. მაგ., დახილის წინადადება: მ ა ნ ყ ვ ე ლ ა ფ ე რ ი ი ც ი ს! შეიძლება ნიშნავდეს ამას: მ ა ნ ა რ ა ფ ე რ ი ა რ ი ც ი ს, ხოლო წინადადება მ ა ნ ა რ ა ფ ე რ ი ა რ ი ც ი ს! საპირისპირო მნიშვნელობისა იყოს: მ ა ნ ყ ვ ე ლ ა ფ ე რ ი კ ა რ გ ა დ ი ც ი ს!“¹

დახილის წინადადება აგებულების მიხედვით

როგორც თხრობითი, ისე დახილის წინადადება აგებულების მიხედვით სხვადასხვაგვარია. იგი უმთავრესად მარტივი წინადადებაა, მაგრამ შერწყმული და რთული წინადადების სახითაც გვხვდება.

რთული წინადადება რაგვარობის მიხედვით ზოგჯერ შეიცავს ერთნაირი ტიპის კომპონენტებს, ე. ი. დახილის წინადადებებს, და მთლიანად არის დახილის წინადადება, ზოგჯერ კი შედგება სხვადასხვა ტიპის წინადადებისგან, მაგალითად, ბრძანებითი და დახილის ან ბრძანებითი, თხრობითი და დახილის წინადადებებისგან.

¹ ლ. კ ვ ა კ ა ძ ე — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1977, გვ. 45..

ასევე მარტივი ძახილის წინადადებაც ზოგჯერ სრული წინადადების სახითაა მოცემული, ზოგჯერ კი — არასრული ან სახელდებითი წინადადების სახით.

1. მარტივი წინადადებებია:

ვენაცვალე შენს დამწერსა! (ი. ჭავჭავაძე, „გლახ. ნაამბ.“).

საზარელია დადგომა უგრძნობლობისა გზაზედა! (ვ. ფშაველე, „ბახტრიონი“).

შამულისთვის ვის ახსოვდა განსაცდელი განსაცდელში! (ი. ჭავჭავაძე, „მეფე დიმიტრი“).

იგი შეიძლება იყოს შორისდებულიანი, ნაწილაკიანი, მიმართვიანი, განკერძოებული წევრებიანი და სხვა, მაგ.:

ოჰ, რა კარგი რამ არის! (ლ. არდ., „სოლ. ისაყ. ზეჯლ.“).

უ ჰ, რამდენი საქონელი გვეყოლება! (შ. არაგვი, „სოფლად“).

უ ი მ ე, ჩემო ბატონო, ჩვენთვის დასვენება ვის გაუგონია! (დ. კლდ., „უბედურება“).

ერთ ჭირსა, კ ა რ ზ ე მ ო მ დ გ ა რ ს ა, სხვაც ბევრი წაეკიდება! (ა. წერ., „თორნ. ერისთ.“).

2. შერწყმული წინადადებებია:

აი მყვირალა ზანგიცა და ბურჯნი ერევანისა! (გ. ორბ., „სადღეგრძელო“).

გმირებს უძახის... უყვივს ჩემი დაფი და ნალარა! (ა. წერ., „ქალარა“). მსხვერპლი უნდა ღიად საქმეს, კავშირი და შეერთება! (მისივე, „ინტერნა...“).

სულით და გულით მიძღვნილი მცირედიც შეიწირება! (მისივე, „პატარა მეგობარს“).

3. რთული თანწყობილი წინადადებია:

სიტყვა თესლია, საქმე — ნაყოფი! (ა. წერ., „ნატერა“).

გადაგვრების მოსურნე ბუნებისაგან კრულია, მისი პირადი ღირსება ყოველგან დაჩაგრულია! (მისივე, „დამურა“).

ნესტან-დარეჯან ქაჯებს ჰყავს, მოელის ტურფა გამომსხნელს! (მისივე, „ქალარა“).

თერგი რბის. თერგი ღრიალებს, კლდენი ბანს ეუბნებიან! (გ. ორბ., „სადღეგრძელო“).

ქვიტკირის სიდი დაუქვევია, გზა შეკრულია და ჩვეა მწყემსებიც გაღმა დარჩენილან! (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

4. რთული ქვეწყობილი წინადადებია:

ვინც სამშობლოსა უყო კეთილი, ჩვენი მამაცა მხოლოდ ის არის! (ა. წერ., „მოგონება“).

მაგრამ თუ ჰქონდა არ დასთმობ, ლხინი რა დასათმობია! (შოთა).
ტკბილი ისაა მუდამა, რაც იშოვება ძვირად! (ვ. ფშავე, „საახალწლო
სიმღერა“).

ბრძოლა საამუროია, თუ სინათლე გწყურია! (ა. აბაშ., „შუქი გაუქრო-
ბელი“).

გვხვდება ისეთი რთული წინადადებებიც, სადაც შემავალი კომპო-
ნენტები რაგვარობის მიხედვით ერთნაირი კი არ არის, არამედ სხვა-
დასხვა ტიპისაა, მაგ.:

1. ბრძანებითი და ძახილის:

გაიხარე ჩემო გულო. გამარჯვების მაისია! (ი. გრიშ., „გამარჯვ. გა-
ზაფხული“).

იარაღს გაუფრთხილდეს, მხარში ცემა იყის! (ი. ჭავჭავაძე, „ოთ. ჭვრ.“).

2. ბრძანებითი, თხრობითი და ძახილის:

აბა მოდი, მე წაგიკითხავ, რა მშვენიერებაა! (დ. კლდ., „წრფელი
გული“).

(სიტყვა „მოდი“ რომ მიჰქონდა არ იყოს გამოყოფილი, მაშინ იგი ნაწი-
ლაკად იქნებოდა გამოყენებული და ცალკე წინადადებად არ გაიგებო-
და).

შუაში მოთავსებული წინადადება თხრობითია თუ ძახილისაა, ზოგ-
ჯერ ძნელი გამოსაცნობია, თუ დამხმარე სიტყვა არ ახლავს, მაგ.: იმის
უნებურად ნუ ეიქთ მაგასა, პ ა ტ ი ვ ს ა ც ე მ ი დ ე დ ა კ ა ც ი ა, ნუ
ვაწყენინებთ! (ი. ჭავჭავაძე, „ოთ. ჭვრ.“), მაგრამ ამას არსებითი მნიშვნე-
ლობა არ აქვს წინადადების კონსტრუქციის გაგების თვალსაზრისით.

ლიალოვში პერსონაჟის ნათქვამი მკითხველს შეიძლება ეგონოს
შერწყმული ან თანწყობილი წინადადება იმის გამო, რომ მის ნაწილებს
შორის მჭიდროდ აზრობრივი კავშირი შეინიშნება, მაგრამ, როდესაც
მძიმის ნაცვლად გამოყენებულია ძახილის ნიშანი, მაშინ ეს ნაწილები
ცალკე წინადადებებად წარმოგვიდგება, მაგალითად:

— ძია ლეთისავარი მოდის! ერეკლეც მოიყვანა! (მ. ჯავახიშვილი, „არს.
შარაბდ.“).

— ხეობა ბოლით ივსება! ყველგან ცეცხლი მოჩანს! (იქვე).

ამ წინადადებებს შორის ძახილის ნიშნის ნაცვლად მძიმე რომ ყო-
ფილიყო დასმული, მაშინ პირველი წინადადება იქნებოდა შერწყმული,
მეორე — რთული თანწყობილი.

უშემასმენლო ძახილის წინადადება

ძახილის წინადადება გვხვდება უშემასმენლოდაც, ზოგჯერ ისე, რომ
მასში უშემასმენელი გამოტოვებული კი არ არის, არამედ იგი სრუ-

ლებით არ არის საჭირო. და ამიტომ აგებულების მიხედვით ასეთი ძახილის წინადადება წარმოადგენს ერთშემადგენლიანი წინადადების ერთ-ერთ ტიპს, სახელდობრ სახელდებით წინადადებას, რომელსაც გრძნობის გაძლიერებულად გადმოსაცემად თან ახლავს შორისდებული ან ნაწილაკი.

1. შორისდებულიანი უშემასმენლო ძახილის წინადადებებია:

ვაი, მუხლი! (გ. კაქახ., „ონავარი“).

ყოჩაღ, კარგო ბიჭო! (გ. შატბ., „კარგი ბიჭი“).

ვაჰ, შე საბრალო ჩემო თავო! (მ. ჯავახ., „არს. მარაბდ.“).

ოჰ, არა! (კ. ლომთ., „საპყრობ.“).

ახ, ნეტავი შენ! (მისივე, „სიცრუე“).

ჰმ, მოთმინება, მოთმინება! (მისივე, „მატლი“).

შორისდებული იხმარება ცალკე ფრაზადაც, როცა იგი სხვისი ნათქვამის სახით არის გადასაცემი, მაგ.:

„ვაშა, ვაშა!“ — გაჰკიოდნენ ჩიტები (ლ. ქიაჩ., „ნატერისთვალი“).

— ახ! — სასოწარკვეთილების ხმა აღმოხდა იუდას (შ. არაგვ., „იუდა“).

— იფ, იფ! — ამბობდა თავმომწონედ მერგოლური (ლ. ქიაჩ., „დათუჩა“).

— ვა!.. — უფრო გაკვირვებით შეჰყვირა ლუარსაბმა (ი. ჰავეკ., „კაც-ად.“).

ჰმ!.. — ჩაიცინა და მწარე ღიმი ტუჩებზე აუთამაშდა (შ. არაგვ., „რა ზიზლით მიცქერის!“).

— ბარაქაღა! — წამოიძახა მამამ და ზაქროსაყენ გაიხედა (გ. შატბ., „კარგი ბიჭი“).

შორისდებულთან შეიძლება იყოს მიმართვა, მაგ.:

— ყოჩაღ, ბიჭუნო! — მოიწონა უფროსმა (შ. არაგვ., „მიწა!“).

შენიშვნა: შორისდებული შეიძლება იყოს წინადადების წევრი, როდესაც არსებითი სახელის მნიშვნელობით არის გამოყენებული, მაგ.:

ვაშამ და საერთო სიცილმა მოიცვა იქაურობა (ლ. ქიაჩ., „დათუჩა“).

აქეთ-იქიდან ვაშა, ვაშას ძახილი გაისმა (ე. გაბ., „თინას ლეკური“).

გაის გავეყარე და უის შევეყარეო (ანდ.).

შორისდებული წინადადების წევრად უმთავრესად თხრობით წინადადებაში გვხვდება.

უშემასმენლო ძახილის წინადადებაში ხშირად იხმარება მისათითებელი სიტყვები — აი, აჰა, ჰა, აგერ. ესენი წინადადებაში მიუთითებენ

საგანზე ან მოვლენაზე მაშინ, როდესაც იხმარება ჩვენებით ნაწილაკებად (სხვა შემთხვევაში ზოგი მათგანი შორისდებულადაც გამოიყენება: აი, აჰა, ჰა; ან ცალკე წევრადაც — აგერ) და მიუთითებენ მოუბრის ახლო მყოფი საგნის ან მოვლენის არსებობაზე. ეს ნაწილაკები თხრობით წინადადებაშიც იხმარება, მაგრამ ემოციის გამოხატვისას თხრობითი წინადადება ძახილისად შეიცვლება, რაც წერის დროს ძახილის ნიშნით აღინიშნება.

2. ნაწილაკიანი უშემასმენლო ძახილის წინადადებები:

აი ასპინძის გმირები, ღირსებით თაყვანმცემელნი...! (გ. ორბ., „სადღეგრძელო“).

აჰა მთაც კიდობანისა! (იქვე).

აგერ ტფილისიცი! (ი. ჰავეკ., „აჩრდილი“).

ესეც ხმელი ხილი საახალწლოდ! (ვ. ფშავ., „სათაგური“).

აი ის ძალა, ჩვენში რომ გუზგუზებს, ვულკანს რომ აჩალებს! (გ. ქუჩ., „პროლეტ.“).

(აქ ნაწილაკიანი სახელდებითი წინადადება რთული ქვეწყობილი წინადადების მთავარ წინადადებად არის გამოყენებული. სიტყვა „აგერ“ ადგილის ზმნიზედაა, მაგრამ იგი ჩვენებით ნაწილაკადაც იხმარება).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: როდესაც ჩვენებითი ნაწილაკი მხოლოდ მისათითებლად იხმარება, მაშინ იგი წინადადებაში სასვენი ნიშნით არ გამოიყოფა, მაგრამ, თუ შორისდებულის მსგავსად გრძნობას გამოხატავს, მაშინ კი მძიმით გამოიყოფა:

აი, თუნდ თითებზე დაიხედე...! (ი. ჰავეკ., „კაც.-ად.“).

ჰა, ინათა! (გ. ქუჩ., „ფეიქ. სიმღ.“).

აჰა, მოვდივართ! (ი. ჰავეკ., „ქართულ. დედა“).

ძახილის წინადადება და სასვენი ნიშანი

1. სასვენი ნიშანი ძახილის წინადადების ბოლოს

ძახილის წინადადების ბოლოს დაისმის ძახილის ნიშანი, მაგ.:

ჩვენ გახლავართ მიმინოშვილები! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).

რა სჯობს ამ თოვლის ცქერასა! (შ. მღვიმ., „ზამთარი“).

რა კარგია ყინვის შემდეგ თვალუჩუნა გაზაფხული! (ი. გრიშ., „გაზაფხული“).

ძახილის წინადადება იხმარება ემოციის გამოსახატავად, რაც ძახილის ნიშნით აღინიშნება, ამიტომ ამჟამად სწორად ვერ ჩავთვლით, რო-

დესაც ამ ტიპის წინადადების ბოლოს ძახილის ნიშნის ნაცვლად სვამენ წერტილს, მაგ.:

ვიშ, გაზაფხული მოდის მორთული, მოდის და მოაქვს ცით სიხარული.

ეხ, მამაჩემო, მაგას რა დიდი გაგება უნდა.

ოჰ, რა ადამიანი იყო.

ძლივს ერთი კაცი არ ვნახე ამ სოფელში, რომ მომიწონა ნაკეთები.

არც ის არის მისაღები, რომ ძლიერი გრძნობის გამოსახატავად ძახილის წინადადების ბოლოს სვამენ ორ ან სამ ძახილის ნიშანს, მაგ.:

ოჰ. რა კარგია სამოთხის ნიჭი, თავისუფლება!!

გაუმარჯოს ქართველ ჯარს!!

როგორ არა რცხვენია!!

არა, ამგვარად ვალის გადახდა არ იქნებოდა შურისძიება!!!

ნეტავი ფრთები გქონდეს!!!

ზოგჯერ ისეთი მაგალითებიც გვხვდება, სადაც ძახილის ნიშნის ნაცვლად კითხვის ნიშანია გამოყენებული:

— ნეტავ წამიყვანდეს? — ვინატრე.

— სად შეუძლია მერე ბესარიონს მაგდენის მიცემა?.. სადა აქვს მაგის შეძლება იმ უბედურს?

ამ უკანასკნელი ორი წინადადების ბოლოს კითხვის ნიშანი დასმულია „სად“ კითხვითი სიტყვის გამო, ეს კითხვითი სიტყვა კი გამოყენებულია წინადადებაში არაპირდაპირი მნიშვნელობით, არამედ გამაძლიერებელ ნაწილაკად, რომელიც მოითხოვს ძახილის ნიშანს (სად შეუძლია, სა და აქვს ნიშნავს: არ შეუძლია, არა აქვს).

ძახილის ნიშანი რთული თანწყობილი წინადადების ბოლოს:

შენ ხარ გვირგვინი მშვენიერებისა, შენ ხარ წყარო ბედნიერებისა! (ნ. ლომ. „გიგო ღრუბ.“).

აქ რანაირად გრილა, რა მშვენიერებაა! (მისივე, „დეიდა სიღონია“).

მე სახელად ანიკო მქვია, ჩიორას კი მეძახიან! (იქვე).

ძახილს ნიშანი დაისმის რთული ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს, როდესაც მთავარი წინადადება არის ძახილის:

ა ბ ა ე რ თ გ ო ჯ ა ს თ უ ს ა დ მ ე ნ ა ხ ა ვ თ, რომ ის არ იყოს სისხლით მორწყული! (ა. წერ., „მოთქმა“).

ნ ე ტ ა ვ ი შ ა ს, ვინც შენს ტკბილ ხმას ერთხელ კიდეც გაიგონებს! (მისივე, „სიმღერა“).

ნ ე ტ ა ვ ა ჩ ქ ა რ ა ვ ნ ა ხ ი ვ დ ე, როგორია ჩემი ახალი ძმა! (რ. ქორქ., „ახალი ძმა“).

ასევე შეცდომაა ძახილის ნიშნის ნაცვლად კითხვის ნიშნის დასმა ისეთი ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს, სადაც მთავარი წინადადება კითხვით სიტყვას შეიცავს, მაგრამ ეს სიტყვა ნაწილაკად არის გამოყენებული და ამის გამო წინადადება ძახილისაა:

ს ა დ ი ყ ო ის რ ო მ ა ნ ტ ი კ ა, რომლითაც შელამაზებულია ადამიანის ცხოვრება?

უნდა იყოს: სად იყო ის რომანტიკა, რომლითაც შელამაზებულია ადამიანის ცხოვრება! (ნიშნავს: არსად იყო ის რომანტიკა...).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: კითხვის ნიშანი ასეთი ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს მაშინაა საჭირო, როდესაც მთავარი წინადადება კითხვითი:

გ ა ხ ს ო ვ ს, ორი ყმაწვილი რომ მოგადგათ? (ი. ჭავჭავაძე, „სარჩობ.“).

ხიდი, ა რ ი ც ი, საით არი? (ი. ევლი, „ორი ობოლი“).

ან კიდევ—მაშინ, როდესაც სხვისი ნათქვამი პირდაპირი კითხვითი წინადადებაა:

დღემ ჰკითხა: „შ ე ი ლ ო, რ ო დ ის დ ა ბ რ უ ნ დ ე ბ ი?“ აქ მოუბრის სიტყვები არის მთავარი წინადადება, სხვისი ნათქვამი — დამოკიდებული.

არც ის არის სწორი, როდესაც მთავარი წინადადება გრძნობის გამოხატველი ბრძანებითია და ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს დამოკიდებულის მიხედვით სვამენ წერტილს ან კითხვის ნიშანს:

ვ ა შ ა ი მ ა ს, ვინც პოეტი ამღერა. მ ი თ ხ ა რ ი, რას აკეთებს?

გ ა მ ა გ ე ბ ი ნ ე-მ ე თ ქ ი, რა მოხდა?

სამივე წინადადების ბოლოს უნდა იყოს ძახილის ნიშანი.

2. სასვენი ნიშანი ძახილის წინადადებაში

ძახილის წინადადებაში სასვენი ნიშანი უმთავრესად იხმარება გრამატიკულად დაუკავშირებელი სიტყვების გამოსაყოფად, როგორცაა, მაგალითად, შორისდებული, მიმართვა, ჩართული სიტყვა და მიგებითი ნაწილაკი.

1. ძახილის წინადადებაში გამოყენებული შორისდებული გამოიყოფა მძიმით, მაგ.: ვ ა ა, ეს რა ამბავია! (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“).

თ ჰ ო, ამას რას ეხედავ! (შ. არაგვი, „კოკა ყოვ. წყალს არ ზიდ.“).

უ ი მ ე, აბესალომზე ამბობს! (ლ. ქიქოძე, „დათუჩა“).

რატომ არ გამომართმევ, ა ჰ ა! (შ. არაგვი, „აბრეშ. ცხვირ-სახ.“).

რას ამბობ შენ, ე ი! (ა. წერ., „გაიძვერები“).

რა არის, ვ ე ე ო! (პ. ყაზბ., „დავითის სახლობა“).

2. ძახილის წინადადებაში ასევე გამოიყოფა მძიმით მიმართვა, მაგ.:

ჩ. ლ. მ. ო. კ. ე. მ. ო. ლ. ო. ა. შ. ე. ნ. მ. ა. ბ. ა. რ. ე. (შ. არაგვი, „გაბაშარული გულ“).

კ ი რ ი ლ ე, უ — უ!.. (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).

მეც ეგ უნდა მეთქვა, ჩ ე მ ო ბ ა ბ ა ლ ე! (ი. ჭავჭავ., „კაც.-ად.“).

აქ ძილი როგორ შეიძლება, კ ა ც ო! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

3. მძიმით გამოიყოფა ფიცისა და ალერსის გამომხატველი სიტყვებიც, მაგ.:

ღ მ ე რ თ მ ა ნ ი, მოგკლავ! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).

მე ვარ, შ ე ნ ი კ ე ნ ე ს ა მ ე! (ი. ჭავჭავ., „გლახ. ნაამბ.“).

ნეტავი კი ისურვებდეს, მ ა გ ა ს ვ ე ნ ა ც ვ ა ლ ე! (დ. კლდ., „ქამუშ. გაჭირვ.“).

4. ძლიერი გრძნობის გამოხატვისას შორისდებულის შემდეგ მძიმის ნაცვლად დაისმის ძახილის ნიშანი, მაგ.:

ვ ე ე ო! ისე როგორ წამახდენენ... რომ ათიოდე ქართველი მილიციელი მაინც არ დამიტოვონ! (მ. ჭავჭავ., „არს. მარაბდ.“).

ვ ი შ! რა კარგია ეს სალამური! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

ბ ი ჭ ო ს! ერთი თოვლის გუნდა თვით მურასაც მოხვდა თავში! (ი. გრიშ., „მზიარული ზამთარი“).

5. გრძნობის გასაძლიერებლად გამოყენებული განმეორებული შორისდებულებაც მძიმით გამოიყოფა, მაგ.:

ვ ა ი, ვ ა ი, რა ხალხი ხართ! (ვ. ფშავ., „დათუჩა“).

უ ჰ, უ ჰ, რა ბურნუთია! (ი. ეედ., „პირვ. ჭამაგ.“).

ჰ ა ი, ჰ ა ი, რომ მქონია! (მ. ჭავჭავ., „არს. მარაბდ.“).

ო ჰ, ო ჰ, ოჰ, რა ქარია! (შ. არაგვ., „გიული“).

6. შორისდებულებს მძიმის ნაცვლად ძახილის ნიშნითაც გამოყოფენ, მაგ.:

უ ჰ, უ ჰ! რანაირად ჰყინავს! (შ. არაგვ., „ადამიანი“).

ვ ა ი მ ე, ვ ა ი მ ე! ძმაზე უფრო ტკბილო ძმაო ლევან! (ლ. ქი-
აჩელი, „ტარ. გოლ.“).

ან ასედაც:

უ ი მ ე! უ ი მ ე!.. ეს რა გაიგონა ჩემმა ყურებმა!.. (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).

ე. ი. ყოველი შორისდებულის შემდეგ დასმულია ძახილის ნიშანი.

ასეთი სიტყვების შემდეგ მძიმის ნაცვლად ძახილის ნიშანს ხმარობენ იმ შემთხვევაში, როცა გამოსაყოფი სიტყვა ძლიერი გრძნობით არის გაღმოსაცემი.

ამავე სახით გამოიყოფა მიგებითი ნაწილაკებიც.

კითხვით-ძახილის წინადადება

კითხვით-ძახილისაა წინადადება, რომელიც კითხვასთან ერთად გამოხატავს ძლიერ გრძნობას და გადმოიცემა კითხვისა და ძახილის ინ-

ტონაციით, წერის დროს მის ბოლოს დაისმის კითხვისა და ძახილის ნიშნები, მაგალითად:

ამას რა ვხედავ?! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

აბა რას ამბობ?! (მისივე, „პატარა კახი“).

რად არის გაუმაძლარი ნეტავ ბუნება ზოგისა?! (ვ. ფშავე, „სისხლის ძიება“).

შენგან შობილი შვილი განა მხდალად მოკვდება?! (ი. ჭავჭავაძე, „ქართულ. დედა“).

1. კითხვით-ძახილის წინადადებაში კითხვა უმთავრესად გადმოიცემა გაკვირვებით ან განცვიფრებით, მაგ.:

1) განა ეს არის დღეს ჩვენი ვალი?! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

აქ რაღაც სხვა ამბავია?! (მისივე, „ჩემი თავგად.“).

რაღა დროს მაგაზე ლაპარაკია, ბესარიონ?! (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).

2) ნუთუ თვალები მატყუებენ?! (შ. არაგვ., „განი“).

ნუთუ მან ხმალი ქარქაშში ამისათვის ჩააგებინა?! (შ. მღვიმ., „შაშვი“).

გამოძიება ეპირება კიდე თუ?! (დ. კლდ., „შერისხვა“).

2. იგი ასევე შეიძლება გამოხატავდეს აღშფოთებას, მაგ.:

ნუთუ კვლავ ათრევ ულელს საზიზღარს?! (ი. ევდ., „წინ!“).

მე მინდოდა შენი სიკვდილი, მე?! (ე. ნინ., „ქრისტინე“).

ესაა კანონი და სამართალი?! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

3. ან შეიძლება გადმოგვცემდეს აღტაცებას, მაგ.:

ვის არ იტაცებს შენი ყანები, შენი ჭეჭილის ლეღვა ზღვაური, შენი ქალები, ლამაზმანები, შენი მხედრები ფოლადური?! (კ. ბობოხ., „ბედნიერ საშუაბლოს“).

ნეტავ ეგრე აღრიანად რას ჟღერტულებ მაკრატელა?! (შ. მღვიმ., „მერცხალი და ბავშვი“).

4. კითხვით-ძახილის წინადადება შეიძლება გამოხატავდეს ირონია-საც, მაგალითად.:

ჩვენისთანა ბედნიერი კიდე არის სადმე ერი?! (ი. ჭავჭავაძე, „ბედნიერი ერი“) და სხვა, მაგრამ ძირითადად მისი დამახასიათებელია გაკვირვების ან განცვიფრების ემოცია.

კითხვით-ძახილის წინადადება უმთავრესად ისეთია, სადაც მკვეთრად გამოიხატება არა კითხვა, არამედ გრძნობა და სადაც კითხვა არ მოითხოვს პასუხს, რადგან ეს უკანასკნელი მოუბრისთვის უცნობი არ ჩანს. აზრის გამოხატვის მთავარ საშუალებად გამოიყენება ემოცია, მაგ.:

ეს რა მესმის?! (დ. კლდ., „მსხვერპლი“).

ქვეყანაზე კაცს რა დაემალება?! (იქვე).

რა დროს ხუმრობაა?! (მისივე, „სოლომ. მორბ.“).

შიში რას მიქვია?! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

ჩემო ქვეყანავ, ვის არ უხილავს შენი ველების რბილი ბალახი, შენი ბაღები ვის არ უნახავს, შენი ავსილი დაბა-ქალაქი?! (ი. მოს., „ჩემო ქვეყანავ“).

ესენი არის რიტორიკული ხასიათის კითხვით-ძახილის წინადადებები, რომლებიც იხმარება თანამოსაუბრის ყურადღების მისაპყრობად იმაზე, თუ რა დამოკიდებულებას გამოხატავს მოუბარი წინადადებაში აღნიშნული ფაქტისადმი, მაგრამ დიალოგებში გვაქვს ისეთი წინადადებებიც, რომლებიც, თუმცა მეტი სიძლიერით გამოხატავენ გრძნობას, ვიდრე კითხვას, მაგრამ მაინც მოითხოვენ პასუხს, მაგ.:

რა დაგიშავე, ბიჭო?! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).

მაშ მადლობა რითი გადაგიხადო?! (შ. არაგვ., „აბრეშ. ცხვირსახ.“).

რას დამსგავსებინარ, კაცო, რა მოგივიდა?! (მისივე, „განი“).

მერე და შენ კაცი აღარ ხარ?! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

ბიჭო, მე რას მიპირებ. მე, მოხუცებულ კაცს?! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).

კითხვითი წინადადების მსგავსად კითხვით-ძახილის წინადადება არის წართქმითი და უკუთქმითი.

წართქმითია:

ნუთუ თვალები მატყუებენ?! (შ. არაგვ., „განი“).

ვინ გამოამელავენა ეს?! (მისივე, „იულა“).

რატომ მიმეტებ, შენი ქირიმე?! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).

უკუთქმითია:

არ გესმის?! (დ. კლდ., „წრფელი გული“).

არ გებრალები შენი გაბრიელი?! (ი. ჰაუპტ., „გლახ. ნაამბ.“).

მწარე ხომ არ არის?! (შ. არაგვ., „გრძნეული ციხე“).

სწორად ძლიერი გრძნობით გადმოცემული წართქმითი წინადადება ინტონაციის საშუალებით გამოხატავს უარყოფით მნიშვნელობას. არ ნაწილაკიანი უკუთქმითი წინადადება კი — დადებითს, ე. ი. ერთ შემთხვევაში გვაქვს ფორმით წართქმითი და შინაარსით უკუთქმითი, მეორე შემთხვევაში კი — ფორმით უკუთქმითი და შინაარსით წართქმითი წინადადებები, მაგ.:

1. წართქმითი წინადადებები უარყოფითი მნიშვნელობით:

იმისთანები გა ა ნ ა ყოველთვის იბადებიან?! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

სამოთხის ჩიტის გალობა შენთან რ ა გასამხელია?! (მისივე, „გზუ-გული და მამალი“).

ვ ი ნ გაბედავს ჩემს წინ უარს?! (ა. ყაზბ., „ხევისხერი ჭოჩა“).

რ ა დ რ ო ს ლხინია და ნადირობა?! (ა. წერ., „პატარა კახი“).

მე რა უნდა მოვიგონო, რა უნდა გირჩიო? (დ. კლდ., „სამან. დედ.“).

სადაა სიყვარული, პატივისცემა, ნდობა, იმედი? (მისივე, „მრევლი“).

ამ წინადადებებით ნათქვამია: იმისთანები ყოველთვის არ იზადებიან, სამოთხის ჩიტის გალობა შენთან გასამხელი არ არის, ვერავე ინ გაბედავს ჩემს წინ უარს, არ არის ღვინისა და ნადირობის დრო, მე ვერაფერს მოვიგონებ, ვერაფერს გირჩევ; არ არის სიყვარული, პატივისცემა, ნდობა, იმედი.

2. უკუთქმითი წინადადებები დადებითი მნიშვნელობით:

საიდან და საიდან არ მოდის დეპრესიები? (ა. წერ., „ჩემი თავგად.“).

აქ არ გამიგულისდა? (დ. კლდ., „სამან. დედინაც.“).

მართლა გველუშაპივით არ მოიკლავნება ეს არაგვი? (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

ხომ არ ვაგეიდი? (ლ. ავალ., „ახალი პორიზონტი“).

ვის არ იტაცებს შვების დაძტევი... ვარდ-ყვავილები. ტრფობა გულისა? (კ. ბობოხ., „ბედნიერ სამშობლოს“).

ამ წინადადებებით კი ნათქვამია: მოდის, გამიგულისდა, მოიკლავნება, ვაგეიდი? იტაცებს.

ფორმის მიხედვით კითხვით-ძახილის წინადადება იგივეა, რაც ცალკე აღებული კითხვითი და ძახილის წინადადებები, ვინაიდან კითხვისა და გრძნობის გამოსახატავად მასში იგივე ნაწილაკები და შორისდებულები გვხვდება. სხვაობას ქმნის მხოლოდ ორი ინტონაციის ერთად გამოხატვა, მაგალითად:

1. კითხვითნაწილაკებიანი წინადადებებია:

რა გატირებს? (დ. კლდ., „ქამუშ. გაჭირვ.“).

რა დავარდნილი მე მნახე? (მისივე, „სამან. დედინაც.“).

არ გესმით თუ? (მისივე, „ქამუშ. გაჭირვ.“).

აქ შენ გიღარაჯო თუ კლდე ვიკელიო? (ა. ბელ., „საიდ. გამოქვ.“).

განა შენთვის შრომობენ? (ა. წერ., „ნაყარქექია“).

განა მარტოკა კაცს გვიყვარს თავისი მიწა შშობელი? (ვ. ფშავ., „სისხლის ძიება“).

ძალიან არ წუხს? (დ. კლდ., „ქამუშ. გაჭირვ.“).

დამცინი, არა? (კ. ლორთ., „კოლბ. ცისკ.“).

ვაითუ მართლა უბედურება მეწერა? (დ. კლდ., „ქამუშ. გაჭირვება“).

2. შორისდებულაინი კითხვით-ძახილის წინადადებებია:

აჰ, რავე შეიძლება? (დ. კლდ., „სამან. დედინაც.“).

(რ ა ვ ა კუთხურია. ლიტერატურულია რ ო გ ო რ).

ე ჰ ე, რაებს მალაპარაკებ?! (შ. არაგვ., „გულ-ცივობამ!“).

ე ე ე ო, ასეთი ამბავი გაგონილა?! (მ. ჭავჭავ. „არს. მარაბდ.“).

ჰ ე ი გ ი დ ი, რანაირი ხალხი იზრდება?! (დ. კლდ., „შერისხვა“).

ფ უ ი, საზიზღარი, როგორ შემომამტერდა?! (შ. არაგვ., „იულა“).

ჰ ე რ ი ჰ ა! მგანაც დაიწყო პირის შეშლა?! (ლ. გოთ., „გმირთა ვარამი“).

ჰ მ, უკვდავების წყარო და ნაძალადევი ჰა ერთმანეთს ვინ შეა-
დარა?! (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

ვაჟა-ფშაველას თხზულებებში ა ნაწილაკიანი კითხვით-ძახილის
წინადადებებიც გვხვდება:

ნეტავ არ დასკირდებაა ხევსურთა შენი შევლაო?! (ვ. ფშავ.,
„ალულა ქეთ.“).

არა გკირსაა, რჯულ-ძაღლო?! (იქვე).

კითხვით-ძახილის წინადადება უშემასმენლოდაც გვხვდება, მაგ.:
ნეტავ, თუ მართლა?! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

როგორ თუ ქარმა?! (ა. ხახუტ., „უჩინარი მთესვ.“).

კახეთიდან?! (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

სად თეირანი და სად ახმეტა?! (იქვე).

კითხვითი და ძახილის წინადადებების მსგავსად კითხვით-ძახილის
წინადადება უმთავრესად მოცემულია დიალოგებში (დიალოგის გა-
რეთ იხმარება მხოლოდ რიტორიკული ხასიათის წინადადება), მაგ.:

— ჩინეთშიც?! — წამოიძახეს გაკვირვებით ბავშვებმა (ლ. შეგვ.,
„ხარატის შვილი“).

— რა დამაკავებს?! — მითხრა ბათაყვამ (ლ. ქიაჩ., „მამა და შვი-
ლი“).

— ვკითხვით, მაგრამ რუსული რომ არ ვიცით?! — უპასუხა სა-
სოწარკვეთილებით ცაცამ (ი. ევდ., „ორი ობოლი“).

მაგრამ, როგორც ვხედავთ, ავტორის რემარკა იშვიათად მიუთითებს
კითხვით-ძახილის წინადადების ბუნებაზე, რადგანაც ეს წინადადება
თავისი სასვენი ნიშნებითურთ იმდენად გარკვევით გამოხატავს თავის
შინაარსს, რომ მას არ სჭირდება ამაზე რემარკით მითითება. აქ რემარ-
კა უმთავრესად გამოიყენება იმის აღსანიშნავად, თუ ვის ეკუთვნის იგი,
როგორც სხვისი ნათქვამი.

აგებულების მიხედვით კითხვით-ძახილის წინადადებაც არის მ ა რ-
ტ ი ვ ი, შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი და რ თ უ ლ ი.

1. მარტივია:

რა დროს ხუმრობაა?! (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).

ხომ არ გადარეულა?! (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

ნუთუ მართლა მომესმა გვრიტის ხმა?! (ე. ზედგ., „ჩილოდ“).
შენ, ეი, პლატონ, ჩემი არ გესმის?! (დ. კლდ., „სამან. დედონაცვ.“).

2. შერწყმულია:

განა ყოველთვის მართალი არის თვალთ ნანახი, ნასმენი ყუ-
რით?! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

მაშ, გულს რაღად-ღა მიკლავ, ცეცხლს რაღად მიდებ?! (ა. ყაზბ., „მოძღვარი“).

შენ დაგიფარა და თვითონ თავი მსხვერპლად მისცა?! (იქვე).

3. რთული თანწყობილია:

რას უჩავრდები, მამა, მაგან რა დაგიშავა?! (კ. ლორთქ., „კოლხ. ცისკ.“).

მე ვის ველოდი და ვინ მოსულა?! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

სულგრძელობასთან ზრდილობას ან რა სჯობს, ან რა ედრება?! (მისივე, „ნათელა“).

4. რთული ქვეწყობილია:

იქ ვარდს და იას ვინ მოჰკრეფს, სადაც ეკალი სთესია?! (ა. წერ., „საქართვე. დღევ. სახე“).

(უნდა იყოს: მოკრეფს, თესია).

პირველს რომ დავერწმუნო და მეორეს არ ვენდო, ეს ხომ რჯუ-
ლის გმობა იქნება?! (მისივე, „ბაში-აჩუკი“).

ნუთუ ეს მისი სიცოცხლით სავსე, ცქვიტი, მხიარული, პირსავსე,
ლაშაზი მარინეა, რომელიც მან ნიკას გამოატანა?! (დ. კლდ.,

„მსხვერპლი“).

კითხვით-ძახილის წინადადება წარმოითქმის კითხვისა და ძახილის
ინტონაციით. ხმის ამალღება ხდება იმ სიტყვაზე, რომელიც წინადადე-
ბაში არის ძირითადი, ე. ი. კითხვის გამომხატველი, და არა წინადადე-
ბის ბოლოს, სადაც კითხვისა და ძახილის ნიშნებია დასმული. კითხვას
გამოხატავს სპეციალური კითხვითი სიტყვა ან რომელიმე სხვა სიტყვა,
რომელსაც ეხება კითხვა. პირველი კითხვითსიტყვიანია, მეორე —
უკითხვითსიტყვო.

კითხვითსიტყვიან წინადადებაში ხმის ამალღება ხდება კითხვით
სიტყვაზე, მიუხედავად იმისა, ეს კითხვითი სიტყვა პირდაპირი მნიშვნე-
ლობისაა თუ არაპირდაპირი მნიშვნელობის (ეს სხვაობა კითხვით-ძა-
ხილის წინადადებაში არავითარ ინტონაციურ ცვლილებას არ იწვევს),
მაგ.:

თავისი თუ სხვისი?! (ლ. გოთ., „გმირთა ვარამი“).

რ ა მ ათქმევინათ, რ ა მ აფიქრებინათ ამისთანა საძაგლობანი?!
(დ. კლდ., „ქამუშ. გაპირვ.“).

აქ რ ო გ ო რ შემოვედით?! (შ. არაგვ., „აღამიანი“).

მე რ ა ს დავეძებ?! (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).

ჩემი ძმა ხო მ არ გინახავს?! (მისივე, „ქამუშ. გაჭირვ.“).

ს ა დ ა ა მერე ყოველივე ეს?! (მისივე, „მრევლში“).

უკითხვითსიტყვო წინადადებაში ხმის ამაღლება ხდება ძირითად სიტყვაზე. ძირითადი კი არის ის სიტყვა, რომელსაც მოჰყვება ან შეიძლება მოჰყვეს პასუხი, მაგ.:

ცოტაა ამის მაგალითები ახლა ჩვენში?! (დ. კლდ., „ქამუშ. გაჭირვ.“).

შენც ეძებ ჩემს გვრიტოს?! (ე. ზედგ., „ჯილდო“).

ამაზე მეტი უკულმართობა იქნება?! (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).

კარები ისევ დაკეტილი აქვს?! (მ. ჭავჭავაძე, „კვაჭი კვაჭანტირაძე“).

თუ სიტყვა განმეორებულია, იგი ხმის ამაღლებით წარმოითქმის ცალ-ცალკე, მაგ.:

მ ართა ლს ამბობენ, მ ართა ლს?! (ა. ყაზბ., „მოძღვარი“).

ხედავ ამას, ხედავ?! (დ. კლდ., „მსხვერპლი“).

კითხვით-ძახილის წინადადებაში შორისდებულს, როგორც წინადადების წევრებთან გრამატიკულად დაუკავშირებელ სიტყვას, ინტონაციურად ის ცვლილება შეაქვს, რომ იგი თვითონაც გამოითქმის ხმის ამაღლებით, მაგ.:

ვ ა ა, აღარ გათავდა?! (მ. ჭავჭავაძე, „კვაჭი კვაჭანტირაძე“).

ე ჰ, დაღუპულის დაღუპვა იქნებ ხსნაა?! (ლ. გოთ., „გმირთა ვარამი“).

უ ჰ, რა დიდი ყოფილა საქართველო?! (იქვე).

ჰ ე რ ი ჰ ა! მაგანაც დაიწყე პირის შეშლა?! (იქვე).

სწორად წარმოთქმის თვალსაზრისით მეტ დაკვირვებას მოითხოვენ შერწყმული და რთული წინადადებები, ვინაიდან მათი წარმოთქმა ხშირად მახინჯდება იმის გამო, რომ ხმას ამაღლებენ არა ლოგიკურად გამოსაყოფ სიტყვაზე, არამედ სასვენი ნიშნების მიხედვით წინადადების ბოლოს, ეს კი აძნელებს წინადადების სწორად გაგებას.

შერწყმულ წინადადებებში:

რამდენი თვალი და ხელ-ხმალი უნდა ჰქონდეს ქართველ ადამიანს?! (ლ. გოთ., „გმირთა ვარამი“).

ვის არ იტაცებს შენი მშვენება, შენი ხეხილი, შენი ზვარები, ნარინჯის ბაღში ღამის თენება და ფორთოხლებზე ოქროს ცვარები?! (კ. ბობოხ., „ბედნიერ სამშობლოს“).

დასცინის თუ მართალს ეუბნება?! (მ. ჭავჭავაძე, „გივი შადური“).

რთულ წინადადებებში:

იმის შეგეშინდა, რომ არ გვაქვს?! (დ. კლდ., „სოლ. მორბ.“).

ეინ იცის, კიდე რამდენ ხანს ასე წყნელივით ვესვები?! (ა. წერ., „პატარა მუხა“).

ხალა ყოველივე ის, რაზედაც იგი ოცნებობდა სემინარიაში თავის ამხანაგებთან, რომლებთანაც იგიც ემზადებოდა მომავალი მოღვაწეობისათვის?! (დ. კლდ., „მრევლში“).

თუ ხმა ავამალღეთ არა გახაზულ კითხვით სიტყვებზე, არამედ ამ წინადადებათა ბოლოს, ეს შერწყმული და რთული წინადადებები წარმოთქმული იქნება დამახინჯებულად.

წარმოთქმის მხრივ თავისებურია ისეთი კითხვით-ძახილის წინადადებაც, სადაც კითხვის გასაძლიერებლად გამოყენებულია განმეორება, მაგ.: რ ა ტ ო მ წამოხვედით, რ ა ტ ო მ?! (ლ. გოთ., „გმირთა ვარამი“).

აქ კითხვითი სიტყვა „რატომ“ ორივე შემთხვევაში წარმოითქმის ხმის აწევით.

სასვენი ნიშნები კითხვით-ძახილის წინადადებასთან

კითხვით-ძახილის წინადადების ბოლოს დაისმის ორი სასვენი ნიშანი — კითხვისა და ძახილისა. მათ შორის ჯერ დაისმის კითხვის ნიშანი, შემდეგ კი — ძახილისა, მაგ.:

მაგას როგორ ამბობ?! (ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

ეს ხომ შევლაა?! (ლ. გოთ., „გმირთა ვარამი“).

მერე მზის ცქერა აღარ უნდა?! (მ. არაგვ., „გიული“).

კინალამ არ წამწარებია გამარჯვება?! (ლ. გოთ., „გმირთა ვარამი“).

როდესაც კითხვით-ძახილის წინადადება შედის რთული ქვეწყობილი წინადადების შემადგენლობაში, კითხვისა და ძახილის ნიშნები დაისმის ამ ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს მთავარი წინადადების მიხედვით, თუ ეს უკანასკნელი კითხვით-ძახილისაა, მაგ.:

1. როცა მთავარი წინადადება ბოლოსაა:

თუ-კი იცი, მ ა შ რ ა ლ ა დ ა მ ც დ ი, შე ნ ი კ ე ნ ე ს ა მ ე ? !
(ა. ყაზბ., „ელგუჯა“).

თითო ვახშამზე რომ ოც თუმანს აძლევ, ვ ი ს თ ვ ი ს ა ძ ლ ე ვ ? !
(მ. ჯავახ., „კვაჭი კვაჭანტი“).

უკეთუ მზერა სურს, მ ი ს ს ხ ი ე თ ა თ ვ ი ს გ უ ლ ი ს კ ა რ ი
ვ ი ს დ ა უ ხ შ ე ი ა ? ! (ლ. გოთ., „გმირთა ვარ.“).

2. როცა მთავარი წინადადება წინაა:

დ ღ ე ს დ ი ლ ი თ შე ნ ე ე ა რ მ ი თ ხ ა რ ი, ჩემისთანას ბევრს
აჯობებსო?! (მ. ჯავახ., „კვაჭი კვაჭანტირაძე“).

ვ ა გ ლ ა ხ, გ ა ნ ა მ ა რ ტ ო ის ე ს მ ი ს გ უ ლ ი ს ყ უ რ ი ა ნ
ა დ ა მ ი ა ნ ს, რასაც ყურს არ უგდებს სრულიად?! (ლ. გოთ., „გმირთა ვარამი“).

რად მინდა შენი გარეგანი თვალსაზრის
დიდკაცობა მაშინ, როდესაც დამალული გრძნობა-გონება
ჩაგრება და სულს აჩივებს?! (ა. წერ., „ბაში-აჩუკი“).

კითხვისა და ძახილის ნიშნები არ დაისმის რთული წინადადების
ბოლოს ირიბი კითხვითი დამოკიდებული წინადადების მიხედვით. თუ
მთავარი წინადადება არ არის კითხვითი. ამიტომ სწორად არ არის დას-
მული სასვენი ნიშნები შემდეგი რთული ქვეწყობილი წინადადების
ბოლოს:

ათვალთვლება. ლამაზად იყო თუ არა გათლილი?!

არ არის სწორი, როდესაც კითხვით-ძახილის წინადადების ბოლოს
პირველად სვამენ ძახილის ნიშანს, შემდეგ კი — კითხვითს, მაგ.:

ვინ წავა ახლა ამის საყიდლად?!

რომ დარჩენილიყო, რას აპირებდი?!

როცა კაცს გული საგულეს აღარა აქვს და შიშის ქარი უვლის
ტანში, მაშინ რა არ წარმოუდგება?!

ასე შებრუნებულად ამ ნიშნების დასმა ყოველად გაუმართლებელია.
ვინაიდან აქ კითხვითი წინადადებაა პირველადი, რომელიც გრძნობით
წარმოთქმისას იქცევა კითხვით-ძახილის წინადადებად და არა ძახილის
წინადადება იქცევა კითხვითად. ზოგიერთი ამას ასე ამართლებს: ამ
შემთხვევაში წინ მთქმელის გრძნობა არის წამოწყებული—და ასეთი
მაგალითებიც ხშირად გვხვდება ნ. ლომოურის, დ. კლდიაშვილის, ა. წე-
რეთლისა და სხვათა თხზულებებში, მაგრამ ზემოთ აღნიშნული მიზე-
ზის გამო ძახილის ნიშნის დასმა კითხვის ნიშნის წინ მართებულად არ
ჩაითვლება.

არც ის არის სწორი, როდესაც გრძნობის ძლიერად გამოხატვის
მიზნით კითხვით-ძახილის წინადადების ბოლოს კითხვის ნიშნის შემდეგ
სვამენ ორ ან სამ ძახილის ნიშანს, მაგ.:

ეს განა დასაჯერებელია?!!

თუ რომ არ დაგიკლო?!!!

ბრძანებით-ძახილის წინადადება

როგორც ზემოთ: აღნიშნეთ, გრძნობით გადმოიცემა არა მარტო
თხრობითი და კითხვითი წინადადებები, არამედ ბრძანებითიც, სადაც
ემოციის გამოხატვის საშუალებას წარმოადგენენ იგივე ძახილის ინტო-
ნაცია, შორისდებულები და ნაწილაკები, რომლებიც იხმარება სხვა ტი-
პის, სახელდობრ თხრობით-ძახილისა და კითხვით-ძახილის, წინადადე-
ბებში. თხრობით-ძახილისა და კითხვით-ძახილის წინადადებების მსგავს-
ად ჩვეულებრივი ბრძანებითი წინადადებისგან ბრძანებით-ძახილის
წინადადება განირჩევა არა მარტო ემოციური ელფერით, არამედ სას-

ვენი ნიშნითაც: გრძნობის გარეშე გადმოსაცემი ბრძანებითი წინადა-
დების ბოლოს დაისმის წერტილი, გრძნობით გამოხატვის შემთხვევაში
კი — ძახილის ნიშანი, მაგ.:

ხმა გ ა კ მ ი დ ე თ! (მ. ჯავახ., „არს. მარაბდ.“).

ნ უ შ ე ი ბ რ ა ლ ე ბ დაქანცულობით თავგანწირულსა შენსა მხე-
დარსა! (ნ. ბარათ., „მერანი“).

დ ა ს ც ხ ე თ, დ ა ჰ კ ა რ ი თ კოლექტიურად! (ა. მირცხ., „დამკერ.
ბრიგად.“).

ბრძანების გამაძლიერებელნაწილაკიანი ბრძანებით-ძახილის წინა-
დადებებია:

ა ბ ა იხილეთ მაღალი მთები, ატყორცნილი და შემკული სირმით!
(ს. ჩიქ., „ვინა სთქვა“).

დ ა ე შენზე ჰიშნი მარად გაისმოდეს! (კ. ბობოხ., „ჰიშნი სა-
ქართვ.“).

მ ო დ ი დედა გამიკურნე, ამიყვავე მთა და ველი! (შ. მღვიმ., „სიმ-
ლერა“).

ე ი ნ ძ ლ ო კარგად გაიხარო! (მისივე, „წერილი დასთან“).

შორისდებულნი ბრძანებით-ძახილის წინადადებებია:

ა რ ი ჰ ა, მიშველე, პლატონ! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).

ე ა ი მ ე, მომეხმარეთ! (ე. ნინ., „გოგია უიშე“).

ფ უ ი, აღარ გაბედოთ მაგისი თქმა! (შ. არაგვ., „კოკა ყოვ. წყალს
არ ზიდ.“).

ბრძანებით-ძახილის წინადადება ხშირად უშემასმენლოა, მაგ.:

მარჯვედ, ბიჭებო! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

აქა მშვიდობა! (ნ. ლომ., „ხერხი სჯობია ღონესა“).

მკურნალი! (შ. არაგვ., „ორი მკურნალი“).

ლეკური! ლეკური! (მისივე, „სულ ერთია“).

უი, უი! მტრისას ასეთი ამბავი! (დ. კლდ., „ქამუშ. გაჭირვ.“).

ტაში! ტაში! კიდე ტაში! (შ. მღვიმ., „თაშაძობა“).

ბრძანებით-ძახილის წინადადებებს განეკუთვნება ისეთებიც, რო-
მელნიც გამოხატავენ მისალმებას, გამოთხოვებას, დალოცვას, აღერსს
ან ფიცს. ეს წინადადებებიც წარმოითქმის ტონის ამალღებით და მათ
ბოლოს დაისმის ძახილის ნიშანი, მაგ.:

1. მისალმებისა:

გაუმარჯოს ქართველ დედებს! (ა. წერ., „თორნ. ერისთ.“).

გამარჯვება თქვენს საქმესა! (ა. ყაზბ., „ეღგუჯა“).

აი, გაგიმარჯოს, ჩემო გიორგი! (ი. ჭავჭ., „ოთარ. ქვრ.“).

დილა მშვიდობისა! (მ. მრეელ., „დილა მშვიდობისა“).

2. გამოთხოვებისა:

მშვიდობით, ჩემო გაბრიელ! (ი. ჭავჭ., „გლახ. ნაამბ.“).

მშვიდობით ბრძანდებოდეთ! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).
ნახვამდის, ჩემო დაო!

3. დალოცვისაა:

კაი დაგემართოთ! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).
შენ გაიხარე, შენ! (ი. ჭავჭავაძე, „ოთარ. ქვრ.“).

4. ფიცისაა:

შენ ნუ მომიკვდები! (დ. კლდ., „სამან. დედინაცვ.“).
შენც არ მომიკვდე! (მისივე, „სოლომ. მორბ.“).

5. აღერისაა:

შენ გენაცვალოს ბებია! (ი. აბაშ., „მიმიხარია სოფლისკენ“).
შენ შემოგველოს ბებია! (იქვე).
გენაცვალა შენი დედა! (დ. კლდ., „ქამუშ. გაქირვ.“).
შენი ჭირი შემეყაროს!

**ზოგიერთი თხრობით-ძახილისა და ბრძანებით-ძახილის წინადადების
ერთმანეთისგან გარჩევისთვის**

ზოგჯერ თხრობით-ძახილისა და ბრძანებით-ძახილის წინადადებები ერთმანეთისგან ძნელი გასარჩევია იმის გამო, რომ გამოხატავენ ერთნაირ შინაარსს. მათი გარკვევა შეიძლება მხოლოდ ზმნა-შემასმენლის ფორმის მიხედვით. შედარებისთვის აქ დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს:

გ ა ქ რ ა ფერადი ოცნება! (ა. წერ., „ნათელა“) — თხრობით-ძახილის წინადადებაა, მაგრამ, თუ იგი ასე გადავაკეთეთ:

გ ა ქ რ ე ს ფერადი ოცნება! — მივიღებთ ბრძანებით-ძახილის წინადადებას. ცვლილება გამოიწვია თხრობითი კილოს ზმნა-შემასმენლის შეცვლამ ბრძანებითი კილოთი.

ამ ტიპისაა შემდეგი მაგალითებიც:

1. უი, შენ კი გ ე ნ ა ც ვ ა ლ ე! (ი. ჭავჭავაძე, „ოთარ. ქვ.“) — თხრობით-ძახილის წინადადებაა, მაგრამ:

შენ გ ე ნ ა ც ვ ა ლ ო ს ბებია! (ი. აბაშ., „მიმიხარია სოფლისკენ“) — ბრძანებით-ძახილისაა, ორივე კი შინაარსის მიხედვით ერთი და იგივეა: ერთნაირად გამოხატავს აღერას.

2. ოო, ჩვენს ისტორიკოსს ვ ა ხ ლ ა ვ ა რ თ! (ა. ბელ., „საიდ. გამოქ.“) — თხრობით-ძახილისაა და გამოხატავს მისალმებას, მაგრამ ამავე მისალმებას გამოხატავს ბრძანებით-ძახილის წინადადება:

პეპიას გ ა უ მ ა რ ჯ ო ს! (ი. ჭავჭავაძე, „გლახ. ნაამბ.“).

ზოგჯერ ბრძანებით-ძახილის წინადადებაში ზმნა-შემასმენელი არ არის, მაგრამ იგი იგულისხმება. მაგალითად, წინადადებაში:

უი, უი! მტრისას ასეთი ამბავი! (დ. კლდ., „ქამუშ. გაპირვ.“) — შემასმენელი არ გვაქვს, მაგრამ იგი აშკარად იგულისხმება „იყოს“ ზმნა-შემასმენლის სახით. ეს კი ბრძანების გამომხატველია და ამიტომ წინადადება ბრძანებითია, მაგრამ მეორე წინადადება:

უი, ამას ვის ეხედავ! (გ. წერ., „მამიდა ასმათი“) — თხრობით-ძახილისა.

ასევე: ფ უ თქვენს ვაჟეცობას! (მ. ჭავჭავაძე, „არს. მარაბდ.“). — ბრძანებით-ძახილის წინადადებაა, მაგრამ:

ფ უ. ეს რა ვაჟეცობაა! — თხრობით-ძახილისა.

გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც წინადადება უშემასმენლოა და მხოლოდ კონტექსტით გაიგება, თუ რა ტიპისაა იგი: თხრობით-ძახილისა თუ ბრძანებით-ძახილისა. ამის მაგალითს წარმოადგენს ბრძანებით წინადადებებში განხილული ფრაზა — ცეცხლი! ეს კონტექსტის მიხედვით ერთ შემთხვევაში შეიძლება იყოს ბრძანებით-ძახილის, მეორე შემთხვევაში — თხრობით-ძახილის წინადადება (ე. ი. წინადადება — ცეცხლი! თუ გამოხატავს ბრძანებას, რომ ცეცხლი გააჩაღონ — სროლა დაიწყონ, მაშინ იგი ბრძანებით-ძახილის წინადადებაა, მაგრამ, თუ იგი ნახმარია უეცრად შენიშნული ცეცხლის აღსანიშნავად, მაშინ კი იგი იქნება თხრობით-ძახილის წინადადება).

ძახილის წინადადება უმთავრესად იხმარება დიალოგებში ან სასცენო მონოლოგებში, ამიტომ იგი მხატვრული პროზის ენისთვის დამახასიათებელი ენობრივი მოვლენაა, ხშირად გვხვდება აგრეთვე პოეზიასა და ორატორულ მეტყველებაშიც.

დასკვნა

ზემოთ განხილული საკითხების შესახებ შეიძლება დავასკვნათ, რომ თხრობითი, კითხვითი, ბრძანებითი და ძახილის წინადადებათა გამოხატვის ძირითადი საშუალებანია: ინტონაცია, დამხმარე სიტყვები (შორისდებულები, ნაწილაკები) და სიტყვათა რიგი.

თხრობითი წინადადება გამოხატავს ინფორმაციას ანუ ცნობას რაიმე საგნის, მოვლენის, მოქმედების, მდგომარეობისა და სხვა მისთვის შესახებ და წარმოითქმის თხრობითი ინტონაციით: იწყება ხმის ამაღლებით და მთავრდება ხმის დადაბლებით; მეტყველების დროს მომდევნო წინადადებისგან გამოიყოფა პაუზით, რაც მიუთითებს ინტერვალზე ორ წინადადებას შორის და რაც წერის დროს აღინიშნება შესვენების გრაფიკული ნიშნით — წერტილით.

თხრობით წინადადებაში სიტყვები უმთავრესად პირდაპირი წყობისაა (ქვემდებარე და შემასმენელი, მსაზღვრელი და საზღვრული, შემასმენელი და დამატება, გარემოება და შემასმენელი) და ასეთ შემთხვევაში წინადადება ნეიტრალური სტილისაა, მაგრამ, როდესაც რომელიმე წევრი ლოგიკური მახვილით არის გამოსაყოფი, მაშინ წინადადებაში სიტყვათა რიგი იცვლება. ლოგიკურად გამოსაყოფი სიტყვა მართვით წინადადებაში ძირითადად არის ზმნა-შემასმენელი, რომელიც წერის დროს გადაისმის ქვემდებარის წინ დამატებითი აზრობრივი ელფერის გამოსახატავად. ამრიგად, სიტყვათა რიგის შეცვლას აქვს სტილისტიკური მნიშვნელობა, ამიტომ ასეთ შეცვლას მოჰყვება აზრის გაძლიერებულად გადმოცემა და თხრობითი წინადადება შინაარსობრივად და ინტონაციურად გადაიქცევა ძახილისად.

კითხვითი წინადადება შეიცავს კითხვას და გადმოიცემა კითხვითი ინტონაციით. იგი მოუბრის მიერ იხმარება სხვისგან საჭირო ცნობის ან კითხვით გადმოცემული აზრის დასტურის მისაღებად.

კითხვითი წინადადების გამოხატვის ერთ-ერთი გრამატიკული საშუალებაა ინტონაცია. კითხვითი ინტონაციით თხრობითი წინადადება კითხვითად გადაიქცევა. მაგ.: ა მ ხ ა ნ ა გ ე ბ ი მ ო ვ ი დ ნ ე ნ — ა მ ხ ა ნ ა გ ე ბ ი მ ო ვ ი დ ნ ე ნ? თხრობითი ინტონაციით წარმოთქმული პირველი წინადადება აღნიშნავს ამხანაგების მოსვლის ფაქტს, კითხვითი ინტონაციით გადმოცემული მეორე წინადადება კი გამოხატავს კი-

თხვას, ე. ი. იმას, რომ მოუბარბა არ იცის და სურს გაიგოს — მოვიდნენ თუ არა ამხანაგები ან მოსულები ამხანაგები იყვნენ თუ სხვები, და მის ბოლოს დაისმის კითხვის ნიშანი.

როდესაც ლოგიკური მახვილით გამოსაყოფი სიტყვა წინადადების წინაა, კითხვითი ინტონაცია დამავალია; თუ შუაშია, — ინტონაცია აღმავალ-დამავალია, და, თუ ბოლოსაა, — აღმავალი. მაგ., შდრ.: არის ში? მამა? — შინ არის მამა? — მამა შინ არის?

ასეთ შემთხვევაში თუმცა სიტყვათა რიგს დიდი პნიშვნელობა აქვს. მაგრამ ინტონაციის გარეშე იგი კითხვას ვერ გამოხატავს.

კითხვის გადმოცემის მეორე საშუალება არის კითხვითი სიტყვა, რომელიც იხმარება საგნის ვინაობის, რაობის, ნიშან-თვისების, რაოდენობის, რიგის, კუთვნილების; მოქმედების ან მდგომარეობის აღგილის, დროის, მიზეზის, მიზნისა და ვითარების გასაგებად. ან კიდევ კითხვის გამოსახატავად დამატებითი აზრობრივ-ემოციური ელფერით (ამ დანიშნულებით იხმარება ნაწილაკად გამოყენებული კითხვითი ნაცვალ-სახელები, კითხვითი ზმნიზედები და თვით კითხვითი ნაწილაკები).

ბრძანებითი წინადადება აღნიშნავს მოუბრის ნება-სურვილს, რომ მოქმედება შესრულდეს ან არ შესრულდეს, წარმოითქმის ბრძანებითი ინტონაციით ან რჩევა-დარიგების ტონით, რის გამო მის ბოლოს დაისმის ძახილის ნიშანი ან წერტილი.

ბრძანება ძირითადად გადმოიცემა ბრძანებითი კილოს ზმნით (ზოგჯერ სხვა მეტყველების ნაწილითაც). ბრძანების გასაძლიერებლად იხმარება ნაწილაკები.

ბრძანებითი წინადადება მრავალგვარია როგორც შინაარსის, ისე ინტონაციის მიხედვით. ბრძანებითი წინადადების ძირითადი სახეები: განკარგულებითი, მოწოდებითი, წყრომის, მუდარის. აკრძალვითი, თხოვნითი, რჩევა-დარიგებითი, დალოცვითი, მისალმებითი და სხვ. მათ შორის — განკარგულების, მოწოდების, წყრომის, მუდარის, აკრძალვის გამოხატველი წინადადებები გადმოიცემა ძლიერი ინტონაციით; ხოლო თხოვნის, რჩევა-დარიგების, დალოცვის, მისალმების — შედარებით დაბალი ხმით, მაგრამ ეს სხვაობა შეინიშნება მხოლოდ ზეპირი მეტყველების დროს, წერის დროს კი ასეთი წინადადებების შინაარსის გაგებაში მკითხველს უმთავრესად შველიან როგორც სასვენი ნიშნებით (წერტილით, ძახილის ნიშნით), ისე რეზონანსით (უბრძანა, განკარგულება გასცა, შეპყვირა, შეუწყრა; ურჩია, სთხოვა, შეეხვეწა, დაარიგა, ლმობიერად მიესალმა და სხვ.).

ბრძანების გასაძლიერებლად იხმარება დამხმარე სიტყვები — უმთავრესად ნაწილაკები (აბა, მოდი, უნდა, დაე.. ბარემ, ვინძლო, ნეტავ და სხვ.). ამ ტიპის წინადადებაში ხშირად იხმარება მიმართვაც. ხაზგასმით აღნიშვნისას ლოგიკურად გამოსაყოფ ზმნა-შემასმენელს წერია

დროს უმთავრესად წინადადების თავში გადმოსვამენ. განსაკუთრებით კი მაშინ, როდესაც ახლავს არ ან ნუ ნაწილაკი.

ძახილის წინადადების მთავარი ნიშანია აზრის გადმოცემა ემოციურად. ძახილის წინადადება გამოხატავს გრძნობას (სიამოვნებას, სიხარულს, უსიამოვნებას, მწუხარებას, შიშს...) ან ემოციურ მიმართებას შემთხვევის, საგნის, მოვლენის ან მოქმედებისადმი (მოწონებას, გაკვირვებას, განცვიფრებას, აღშფოთებას, ეჭვს, ზიზღს, ირონიას...) და წარმოითქმის ძახილის ინტონაციით.

ემოცია შეიძლება ახლდეს როგორც თბრობით და კითხვით, ისე ბრძანებით წინადადებას, რის შედეგადაც გრძნობით გადმოცემული თბრობითი წინადადება არის ძახილის გრძნობით გადმოცემული კითხვით წინადადება — კითხვით-ძახილისა, ხოლო გრძნობით გადმოცემული ბრძანებითი — ბრძანებით-ძახილის წინადადება.

იმის მიხედვით, თუ რა სახის გრძნობას შეიცავს, ძახილის წინადადება შინაარსობრივად მრავალგვარია, რომლის გადმოცემის საშუალებანია თავისებური ინტონაცია (ემოციის გამომხატველი სიტყვის წარმოთქმა მაღალი ტონით) და დამხმარე სიტყვები (შორისდებულები და ნაწილაკები). გარდა ამისა, გრძნობის გაქლიერებულად გამოსახატავად მიმართავენ აგრეთვე სიტყვათა განმეორებას და ამა თუ იმ ძახილის წინადადების ემოციური იერის სწორად გაგებინებისთვის ხმარობენ რეზონანსს (გაკვირვებით თქვა, ალტაცებით წამოიძახა, უეცრად წამოიყვია, ლმობიერად მიესალმა, შესძახა გაოცებით, შეკვივლა და სხვ.).

ძახილის წინადადებისთვის დამახასიათებელია აგრეთვე კითხვითი ნაცვალსახელი და კითხვითი ზმნიზედა, მაგრამ ამ შემთხვევაში ისინი იხმარება არაპირდაპირი მნიშვნელობით — უარყოფისა და თანაც გაკვირვების ან ეჭვის გამოსახატავად, ამიტომ წინადადება იღებს ემოციურ ელფერს, მაგ.:

ამას ვინ შეძლებს! ის აწ სად წავა! (ნიშნავს: ამას ვერავინ შეძლებს, ის აწ ვერსად წავა). ახლა ესენი ძახილის წინადადებებია (და, თუ ძლიერი გრძნობა გვსურს გამოვხატოთ, ე. ი. განცვიფრება, მაშინ კი ისინი კითხვით-ძახილის წინადადების სახეს მიიღებენ: ამას ვინ შეძლებს?! ის აწ სად წავა?!).

ზემოთ აღნიშნული ენობრივი საშუალებებით გადმოიცემა აგრეთვე კითხვით-ძახილისა და ბრძანებით-ძახილის წინადადებებიც, რომელთა შორის პირველი გამოხატავს როგორც კითხვას, ისე გაძლიერებულ

გრძნობას (კითხვა უმთავრესად გამოიხატება კითხვითი სიტყვით. გრძნობა კი — შორისდებულით ან ნაწილაკით, ან კიდევ ორივეთი ერთად), მეორე. ე. ი. ბრძანებით-ძახილის წინადადება, კი — განკარგულე ბას, მოწოდებას. თხოვნას, მუდარას და სხვ. გამოხატავს ემოციური იერით:

მაშ, გზა მაჩვენე და მიმასწავლე! (ა. წერ., „თამარ-ცბიერი“).

კუ რ თ ხ ე უ ლ ი ყ ო ს მ ი ს ი გ ა ნ გ ე ბ ა! (იქვე).

გ. აბაშ. — გრიგოლ აბაშიძე
 ა. აბაშ. — ალექსანდრე აბაშელი
 ი. აბაშ. — ირაკლი აბაშიძე
 ანდ. — ანდაზა
 შ. არაგვ. — შიო არაგვისპირელი
 ლ. არდაზ. — ლაერენტი არდაზიანი
 ლ. ასათ. — ლადო ასათიანი
 ნ. აღწ. — სიკა აღწაშვილი
 ნ. ბარათ. — ნიკოლოზ ბარათაშვილი
 მ. ბარათ. — მარიკა ბარათაშვილი
 დ. ბაქრ. — დავით ბაქრაძე
 ბაჩ. — ბაჩანა
 ა. ბელ. — აკაკი ბელიაშვილი
 კ. ბობ. — კალე ბობოხიძე
 ვ. გაბესკ. — ვიქტორ გაბესკირია
 ე. გაბ. — ეკატერინე გაბაშვილი
 კ. გამსახ. — კონსტანტინე გამსახურდია
 დ. გაჩ. — დავით გაჩეჩილაძე
 რ. გვეტ. — რაჟდენ გვეტაძე
 ი. გოგ. — იაკობ გოგებაშვილი
 ა. გომ. — ალექსანდრე გომიაშვილი
 ვ. გორგ. — ვახტანგ გორგანელი
 ი. გრიშ. — იოსებ გრიშაშვილი
 ი. დავით. — იოსებ დავითაშვილი
 თ. დონე. — თინა დონეაშვილი
 ი. ევდ. — იორდიონ ევდოშივილი
 რ. ერისთ. — რაფიელ ერისთავი
 ი. ვაჟ. — იონა ვაჟელი
 ე. ზედგ. — ელიზბარ ზედგინიძე
 ე. თორდ. — ელდამერ თორდუა
 დ. თურდ. — დავით თურდოსპირელი
 დ. კასრ. — დავით კასრაძე
 დ. კლდ. — დავით კლდიაშვილი
 ს. კლდ. — სერგო კლდიაშვილი
 გ. ლეონ. — გიორგი ლეონიძე
 კ. ლომთ. — კოლა ლომთათიძე
 ი. ლის. — იაკინთე ლისაშვილი
 ა. ლომ. — ანდრო ლომიძე
 ნ. ლომ. — ნიკო ლომოური
 კ. ლორთქ. — კონსტანტინე ლორთქი-
 თანაძე
 ს. მგალ. — სოფრომ მგალობლიშვილი

ლ. მეგრ. — ლილია მეგრელიძე
 ა. მირცხ. — ალიო მირცხულავა
 ს. მთვარ. — სილომონ მთვარაძე
 მარიჭ. — მარიჭანი
 დ. მეგრ. — დუტუ მეგრელი
 რ. მარგ. — რევაზ მარეიანი
 ი. მოს. — ილიო მოსაშვილი
 მ. მრეელ. — მიხეილ მრეელიშვილი
 შ. მღვიმ. — შიო მღვიმელი
 კ. ნადირ. — კოლაუ ნადირაძე
 ნ. ნაჟ. — ნინო ნაჟაშვილი
 გ. ნახუტკ. — გიორგი ნახუტკიშვილი
 ე. ნინ. — ეგნატე ნინოშვილი
 ა. ონ. — არნო ონელი
 გ. ორბ. — გრიგოლ ორბელიანი
 თ. რაზ. — თედო რაზიკაშვილი
 შ. რუსთ. — შოთა რუსთაველი
 ი. სიხ. — ილია სიხარულიძე
 გ. ტაბ. — გალაკტიონ ტაბიძე
 ი. ურჭუმ. — ივანე ურჭუმეღაშვილი
 ე. ფშავ. — ვაჟა-ფშაველა
 ს. ფაშალ. — სიკო ფაშალიშვილი
 ლ. ქიაჩ. — ლეო ქიაჩელი
 რ. ქორქ. — როდიონ ქორქია
 ა. ქუთათ. — ალექსანდრე ქუთათელი
 გ. ქუჩ. — გიორგი ქუჩიშვილი
 ა. ყაზბ. — ალექსანდრე ყაზბეგი
 ს. შანშ. — სანდრო შანშიაშვილი
 გ. შატბ. — გიორგი შატბერაშვილი
 დ. შენგ. — დემნა შენგელაია
 ნ. ჩხიკვ. — ნოე ჩხიკვაძე
 გ. ცეცხლ. — გიორგი ცეცხლაძე
 ა. წერ. — აკაკი წერეთელი
 გ. წერ. — გიორგი წერეთელი
 ი. ქაეკ. — ილია ქაეკავაძე
 გ. ქალად. — გიორგი ქალადიდელო
 ლ. კიკ. — ლაერენტი კიკინაძე
 დ. კონჭ. — დანიელ კონჭაძე
 ხალხ. — ხალხური
 ა. ხახუტ. — ანა ხახუტაშვილი
 რ. ჭაფ. — რევაზ ჭაფარიძე
 მ. ჭავჭ. — მიხეილ ჭავჭავაძე

ლიტერატურა

- ა. შ ა ნ ი ძ ე — ძველი ქართული ენა (მოკლე შიშობილვა): ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, თბილისი, 1947.
- ა. შ ა ნ ი ძ ე — ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, სინტაქსი, თბილისი, 1949.
- ა. შ ა ნ ი ძ ე — ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბილისი, 1953. 1973.
- არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა — ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1952.
- გ. ა ბ ე ლ ე დ ი ა ნ ი — ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1949.
- ვ. თ ო ფ უ რ ი ა — ორმაგი უარყოფა ქართულში: წელიწადი, თბილისი, 1923—1924.
- ლ. კ ვ ა ქ ა ძ ე — ქართული ენის სინტაქსი, თბილისი, 1958.
- ლ. კ ვ ა ქ ა ძ ე — თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბილისი, 1966. 1977.
- შ. ძ ი ძ ი გ უ რ ი — ძიებანი ქართული ენის დიალექტოლოგიიდან, თბილისი,
- ა. კ ი ზ ი რ ი ა — მარტივი წინადადების შეფუთვნილობა ძველ ქართულში, თბილისი ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციის თბილისი.
- А. Г. Р у д н е в — Синтаксис современного русского языка, М., 1968.
- Грамматика русского языка, изд. АН СССР, т. II, ч. I, М., 1960.
- Современный русский язык. Синтаксис, под ред. Е. М. Г а л к и н а, М., 1958.

შინაარსი

შესავალი	3
სიტყვათა რიგი წინადადებაში	4
ინტონაცია	6
ინტონაცია და წინადადების აზრობრივი დამთავრებულობა	7
ინტონაცია და წინადადების შინაარსის ცვლა	8
ინტონაცია და წინადადების შინაარსის ემოციური იერი	10
ინტონაცია კავშირის დანიშნულებით	11
ინტონაცია და წინადადების აზრობრივი ელფერის შეცვლა	14
მახვილი	16
პაუზა	17
წინადადების ტიპები	18
წინადადების ტიპები მტკიცების მიხედვით	19
წინადადების ტიპები შინაარს-ინტონაციის ანუ მოდალობის მიხედვით	38
თხრობითი წინადადება	39
კითხვითი წინადადება	46
ბრძანებითი წინადადება	90
ენოცური წინადადებები	123
ძახილის წინადადება	123
კითხვით-ძახილის წინადადება	144
ბრძანებით-ძახილის წინადადება	152
დასკვნა	156
შემაჯავებანი	160
ლიტერატურა	161

გამომცემლობის რედაქტორი ც. ჭიშკარიანი
მხატვრული რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე
ტექნიკური რედაქტორი ვ. ხუციშვილი
კორექტორი ც. კვანტალიანი

სბ 578

გადაეცა წარმოებას 22.03.82. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 23.05.83.
№ 03823 საბეჭდო ქაღალდი 60X84¹/₁₆. პირობითი ნაბეჭდი
თაბახი 10,25. სააღრ.-საგამომც. თაბახი 9,29
ტირაჟი 500, შეკვეთის № 1384
ფასი 95 კპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჯავახიშვილის პროსპექტი, 14.
Типография Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა,
თბილისი, 380028, ი. ჯავახიშვილის პროსპექტი, 1.
Типография Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 1.